

Додаток В

Оригінальні тексти та їх давні і сучасні переклади (до розділу 2)

1.

Ян Анджей Красінський

{Liber 2}

Cap. III¹. De Roxolania.

Russia sive Roxolania, quam Moschovitae Roxolanorum populi (Rosseiam) antiquitus appellatam volunt; quasi gentem dispersam vel disseminatam, id quod etiam etymologia vocis sonat; quidquid terrarum est, inter mare Balthicum, Livoniam, Svetiam, Oceanum glaciale, Rha fluvium, Maeotim paludem, Pontum Euxinum, montes Sarmaticos, Poloniam, Lithuaniam, et Samogitiam, com plectitur². Quae quod amplissimis contineatur finibus; in duas regiones, sive in duo imperia dividitur. Altera est enim Roxolania, quae Carpathios montes non longe ab urbe attingit Cracovia, et secundum fluvium Tyram, ad Valachorum regionem, ex altera parte ad Boristhenem, et Pontum Euxinum porrigitur; et ad utranque³ Axiacis fluminis ripam vergit. Altera quae ultra Borysthenem ad Tanaim, usque extenditur, et ab Tanai ad Astrachan nobile emporium, ubi a Medis, Persis, Armenis, Schytis, et Moschovitis nundinae celebrantur. Sita est Astrachan in citeriore Rha fluminis ripa, ad eius fere ostia. Scinditur autem Rha fluvius, qui et Volga appellatur, non magna interjecto, ab illa urbe spacio, in septuaginta ramos, plurimasque facit insulas, tatidemque⁴ ostiis navigabilibus, in mare Hyrcanum evolvitur. Quae cum ita sint; prior Roxolania, quam regiam appellare libet, regni Polonici pars censetur, illa vero quae ultra Borysthenem fluvium ad mare Caspium, et Persarum usque regna extenditur, magni Moscoviae Ducis imperio paret. Haec quam regiam vocamus, Leopoliensi, Lublinensi, Belsensi, nec non Podoliae, Voliniae, Chioviae, Circasiae, et Podlachiae regionibus

¹ =IV.

² =Com-plectitur.

³ =utroque.

⁴ =Tatidemque.

compraehenditur. Dives est pecoris, cujus tantam nutrit copiam, ut veluti Bavaria sues, ita haec boves, et infinitos propemodum ovium greges, multis Europae nationibus abunde suppeditet. Equi Roxolanici pernicitate, et elegantia, Hispanieis, Trayciis vix cedunt; robore autem illos longe superant. Caera¹, Melle, et Sale Roxolania in universum abundar. Ex Melle optimus de coquitur medo. Vino nativo caret. Habet probati ferri, nec non can didissimi Alabastri venas. Caetera desiderantur metalla. Piscium omnis generis incredibilis copia; in quibus potissimum incolarum consistunt opes. Lucei quos etiam lupos appellamus, nullibi plures, aut delicatires. Tota regio faecunda², ita ut semper vilissimo precio fruges, carnes, caeteraque ad victum pertinentia ibidem veneant. Nobilium animalium pellibus scatet. Venatione ferarum nulli provinciarum cedit. Reperiuntur in vastis Podoliae solitudinibus, Bisontes, Alces, et equi sylvestres; quorum frequentissimi greges, cum noctu ad aquas potandi causa conveniunt; vel maximas exercitus, quos ibi Rex adversus continuas Tauricanorum Tartarorum praedationes alit, falsa hostilium copiarum imagine decipiunt. Sunt et circa Borysthenem oves sylvestres, Capreolorum staturam non excedentes, curtioribus tamen pedibus, pernicissimi cursus, et altissimorum saltuum. Cornua in altum porrecta, quibusdam circulis notata conspiciuntur: ex quibus Roxolani transparentia³ cultellorum manubria eleganter conficiunt. Universa haec Podoliae provincia, multis nobilibus irrigatur fluminibus; lacus piscosissimos habet: ubertate agrorum omnes totius Europae regiones superat: nemoribus sparsim ornatur amoenissimae⁴. Qua tamen Scythiam respicit, magna ex parte habitatoribus caret; ita ut accusanda sit nostrorum hominum negligentia; qui eos sinunt immanibus feris patere campos, ex quibus homines ingenio, ac industria praediti, magnos, et uberes fructus percipere possent. Hodie tota regi Polono subjecta Roxolania, ab Roxolanis, antiquissimus eius regionis incolis, et a Polonis, quorum

¹ =Cera.

² =Fecunda.

³ Здається слово не з класичної латини, а з романських мов: *transparent* (франц.)

⁴ Від *атоена*.

posteriori tempore, deductae fuerunt coloniae, excolitur. Roxolani quidem, habitu cultuque corporis, genere armorum, lingua, et moribus, nihil fere ab aliis Slavonicae linguae populis discrepant. Ante sexcentos annos imperantibus¹ apud Graecos Basilio, et Constantino fratribus, christianis sacris initiati sunt, eo potissimum tempore, quum Graeci antistites, ab Ecclesia Latinorum dissentire caeperunt². Quo fit ut Graecorum, olim imbuti superstitionibus, nunc etiam Romanae Ecclesiae principatum, superbe et pervicaciter negare non vereantur. Obsequuntur suae sectae Episcopis, qui ab Constantinopolitano patriarcha, confirmationem petunt. Poloni enim, qui in Roxolania degunt, Latinorum ritus sequuntur, et Latinis Episcopis obtemperant. Princeps totius regionis civitas Leopoldis, ab Leone Duce condita, Archiepiscopum habet Romano Pontifici subjectum. Frequens Turcarum, Graecorum, Armenorum, Scytharumque mercatorum ad eam conventus. Agris exornatur faecundissimus³, qui fruges, cum nobilissimis fructibus, affatim producunt. Piscium ea copia, ut inde in omnem fere Sarmatiam, magno incolarum lucro mittantur. Verum ubi Roxolani Moldavos spectant, Camenecium nobilis cum Castro Civitas, et Episcopi Romane obedientiae sedes; non tam arte hominum, quam singulari naturae beneficio inexpugnabilis efficitur. Est enim in excelsae rupis umbilico constructa, fossas habens profundissimas, non humano excisas artificio, sed ab ipsa rerum omnium parente natura productas. Saxum ingentis magnitudinis, et maeniorum⁴, et propugnaculorum vicem sustinet. Fuit olim Chiovia, nobilissima Roxolanicae gentis metropolis, quam amplissimam, et omni superbiorum edificiorum⁵ splendore olim extitisse⁶ ornatissimam, ingentes adhuc ruinae, quae in ruderibus visunter, referunt. At nunc amisso pristinae dignitatis splendore, civitas est Episcopalis cum insigni castro, quam Borysthenes fluvijs alluit. Vastae sunt Chioviensis regionis

¹ Від *imperator*.

² Від *capio, cepi, captum, ere*.

³ =*fecundissimus*.

⁴ В оригіналі тут *maenium*, але наприкінці тексту (p.114), серед помилок друку, подане відповідне виправлення.

⁵ =*aedificiorum*.

⁶ Від *exsisto (existo), stiti, —, ere*.

solitudines; attamen plerisque in locis felicissime excolitur. Palatinus provinciae Chioviensis, cum summa in universa regione potestate, magnum quoque in amplissimo regni Poloniae Senatu dignitatis gradum obtinet. Hodie Palatini munere fungitur, Constantinus Ostrosiae Dux, vir et insigni praestantissimarum virtutum laude, et rei militaris peritia illustris: cuius praeclarissima stirps, atque propago, ab antiquissima Chioviensium Ducum domo; qui olim totius Roxolaniae dominatum habebant: originem ducit. Sed qua Russia Polonis, et Hungaris est propinquior, Praemislia Civitas cum arce ignobilis, et Episcopi sedes conspicitur; quae ab septentrionali latere Sano fluvio, qui ex Sarmaticis montibus, non longe ab fontibus Tybisci oritur, magno incolarum commodo alluitur. Ab ea urbe, aliquot dierum itinere Lublinum pervenitur, quo loci, stato anni tempore insignes celebrantur nundinae; ad quas ex variis terrarum orbis provinciis mercatores Mocchovitae, Lithuani, Tartari, Livonienses, Prutheni, Roxolani, Germani, Hungari, Armeni, Turcae, Valachi, atque Ebraei confluere solent. In Volinia frequentissima totius Roxolaniae provincia, Luceorium urbs pontificalis cernitur. Ceterae civitates parum nitidae. Quare concludendum est, Roxolaniam totius regni Polonici regionem fertilissimam, Russos vero inter omnes Sarmaticas gentes (Polonos excipio) bellicosissimos esse.

Cap. V. Quare Rex Polonus vendicat Ducatum Roxolaniae.

Russia quos primum ab omni hominum memoria Duces nacta sit, auctores qui ad nostras pervenerint manus non memorant. Etenim barbara Roxolanorum gens, ante susceptam Christi fidem characteribus carebat, quibus praeclarae majorum res gestae, ad posteritatem transmitterentur. Eorum quidem annales, in septentrionali Roxolania, quam nunc Moschoviam appellamus; Ruricum, Sinaum et Truborum fratres; in Australi vero, quae modo regni Polonici provincia censetur, Chium, Sciecum, et Chorevum cum sorore Libeda, circiter octingentesimum sexagesimum primum, ab orbe redempto annum imperare caepisse asserunt. Sed quinam hos perpetua successionis serie sint consecuti, difficile est, in tanta scriptorum inopia, ex obscuritatis tenebris eruere. Hoc tamen ab optimis auctoribus memoriae proditum est, fuisse olim apud

Roxolanos viros principes; qui se et Ducum, et Monarcharum, et Regum titulis exornaverunt. Colomanus. n.¹ Andreae Hungariae Regis frater, cum Haliciam ab Roxolanis, ad principatum expetitus venisset; ab Episcopis quos in comitatu suo habebat, ritu solemniter coronatus, et Rex Galatiae sive Haliciae, quae civitas est in Roxolania, ad radices Sarmaticorum montium, appellatus est. Circiter Millesimum ducentiesimum annum. Ex quo tempore Ungari reges, etsi postea Russia omni prorsus exciderunt, regni tamen Galatiae, sive Lodomeriae titulum, semper usurpaverunt. Exstincto Colomanno Haliciensium rege, Daniel Romani Roxolanorum Ducis filius, magnam sibi apud eam gentem comparavit potentiam. Et ut maiori esset, et augustiori apud vicinas nationes dignitate; legatione ad Opissonem legatum Apostolicum in Poloniam missa, cum promitteret se ad auctoritatem sedis Romanae accessurum, regium titulum pro se, et universa sua posteritate ab eo impetravit, Verum ut primum voti compos est factus, promissis quibus se legato pontificio obstrinxerat, non stetit. Caeteri qui apud Roxolanos imperarunt vel Duces, quod aliquem principatum obtinerent, vel Monarchas, quod caeteris principibus praeessent, sese appellaverunt. Quo iure autem, vel quo modo Russia, in potestatem Polonorum concesserit explicandum est. Multa saepe memorabilia, Poloni reges cum Roxolanis principibus bella gesserunt. Nam et Boleslaus primus Poloniae Rex, ut supra docuimus, ingentes eorum copias, apud Axiacen fluvium profligavit, et metropolitanam gentis urbem Chioviam, ad deditionem compulit. Anno millesimo octavo. Boleslaus secundus pari fortunae usus beneficio, capta denuo Chiovia, (quae ab obsequio Polonorum principum defecerat) Russorum vires universas fregit. Anno millesimo septuagesimo quarto. Atque ex eo tempore Roxolania Polonorum facta tributaria, regibus Polonis obnoxia fuit; ita tamen ut suos eorum indulgentia Duces haberet. Qui discerpto posthaec, in plerasque minorum principum ditiones Polonico imperio: Polonorum iugum pedetentim excusserunt. Sed non diu inulta eorum mansit perfidia. Lubartus enim Gedimini Lithuanorum Ducis filius, ducta in uxorem Vuladimiriensium Ducis filia, omnem eum Roxolaniae tractum, qui

¹ Напевно = *natus*.

Lithuanis finitimus est, in suam redegit potestatem. Donec tandem Casimirus magnus Poloniae Rex, Roxolaniam australem, et regiam ipsius urbem Leopolim, maiorum suorum negligentia amissam, recuperavit; excepta ea parte quae Lithuanicae ditionis erat, quam illis ex pacto ad biennium intactam reliquit: Anno Christimillesimo tercentesimo quadragesimo. Et ut omnem Roxolanis omnibus eriperet reluctandi occasionem. Russiam subactam ab se in formam provinciae redegit, creatisque Polonorum more magistratibus, Roxolanos omnes in unum regni Poloni corpus adscripsit. Ex eo tempore Roxolania australis consilio publico a Polonis numquam defecit. Ad extremum Vuladislaus Jagello Magnus Lithuaniae Dux, a Polonis ad regnum adscitus, non Lithuaniam modo et Samogitiam universam, sed etiam eam Roxolaniae partem, quam ditione tenebat, regno Poloniae jure sempiterno contributam regibus Polonis subiecit. Anno millesimo tercentesimo octogesimo sexto. Ab eo tempore Roxolania regia, Polonis semper regibus paruit. Etsi interdum aliqua eius portio, nonnullis principibus jure beneficiario fuerit concessa. Ita ut cognoscere possimus, qua ratione eius regionis dominatus, ad regem Polonum pertineat.

Polonia.

*Ad Serenissimum et Potentissimum Henricum I Valesium, Poloniae Regem.
– Boloni, 1574. – P.110-120.*

* * *

ROZDZIAŁ IV.

O R U S I.

Ruś czyli Roxolania, a u Moskali oddawna *Rozsieją* (*lud rozrzucony i rozproszony*, jak to sama etymologia wskazuje) nazwana, obejmuje całą przestrzeń ziemi pomiędzy m. Bałtyckiem, Inflantami, Szwecyą, oceanem Lodowatym, rzeką Wołgą, Morzem Azowskiem, m. Czarném, Karpatami, Polską, Litwą s Żmudzią. Ta obszerna kraina dzieli się na dwa państwa: jedném jest Ruś, poczynająca się od Karpat niedaleko Krakowa, i wżłuż rzeki Dniestru aż do Wołoszczyzny, a z drugiejj strony po obu brzegach Bugu do Dniepru i m. Czarnego rozciągająca się; drugi zaś kraj rozpościera się od Dniepru do Donu, a od Donu do Astrachanu, znakomitego handlowego miasta, na którego jarmarki zjeżdżają się

Persowie, Ormianie, Tatarzy i Moskale. Astrachan leży z téj strony rzeki *Rha* czyli Wołgi, blisko jéj ujścia; rzeka ta w niewielkiej od miasta odległości, tworząc mnóstwo wysp, rozdziela się na 70 odnóg i tyleż ujść spławnych, i do m. Kaspijskiego wpada. Piérwsza Ruś, czyli Ruś królewska należy do Korony Polskiej; ta zaś, co za Dnieprem leży i aż do m. Kaspijskiego i królestwa perskiego się rozciąga, jest pod panowaniem w. kniazia moskiewskiego. Ruś królewska zawiera ziemie: Lwowską, Lubelską, Bełzką, Podole, Wołyń, Kijowskie, Czerkasy i Podlasie. Bogatą jest w bydło, którego takie żywi mnóstwo, iż jak Bawarya świnie, tak ta woły i niezliczone prawie trzody owiec Europie dostarcza. Konie ruskie względem szybkości i piękności ledwie że nie dadzą się z hiszpańskimi i tureckimi porównać, a daleko są od nich silniejsze. Ruś obfituje w sól, воск i miód, z której wyborny przyrządza się napój; wina nie ma; prócz kopalni bardzo dobrego żelaza i białego zupełnie alabastru, innych metalów nie posiada. Mnóstwo ryb stanowi główne bogactwo mieszkańca, a nigdzie niéma tyle i tak smacznych szczupaków jak na Rusi. Kraj cały w ogóle tak urodzajny, iż zboże, mięso i wszelka żywność bardzo jest tania. Obfituje Ruś w skóry szlachetnych zwierząt, a pod względem zwierzyny nie ustępuje żadnej z ziem polskich. W obszernych stepach Podola znajdują się żubry, łosie i dzikie konie. Gdy stada tych koni w nocy dla napojenia się do wody przychodzą, nieraz wojsko, które król tam dla odpierania ciągłych napadów tatarskich utrzymuje, w błąd zostaje wprowadzone, sądząc że nieprzyjaciół się zbliża. Znajdują się także nad Dnieprem dzikie owce¹ wielkości małych kozłów; lecz krótsze mają nogi, bieg ich bardzo szybki, skoki dalekie, rogi w górę wyciągnięte w pierścienie niby składane, z których Rusini

¹ Zapewne *suhaki*, o których pisze Rzeczyński Auctuarium Regni Pol. Gedani. 1742 pag. 320. U Herbersteina Commentarii rerum Moscov. w zbiorze Miclera I, 224 nazwane *solhakami*. Kluk (Zwierząt domowych i dzikich.... hist natur. Warszawa 1809. I, 89 i 342) nazywa je tatarcami. Jestto gatunek antylopy (*Antilope saiga*), znajdujący się w południowej Syberyi, zkąd do stepów południowej Rossyi zachodzi. Zob. Okena Naturgeschichte für alle Stände.

przezroczyste trzonki do nożów bardzo pięknie wyrabiają¹. Cała ta podolska ziemia skrapiana jest znakomitemi rzekami; posiada jeziora w rybę obfitujące, a urodzajnością ziemi wszystkie inne Europy kraje przewyższa. Tu i owdzie przyjemnymi ozdobiona lasami. Od strony Tatarów po większej części jest niezaludnioną; a słuszenie możnaby obwinić o niedbalstwo tych, co pozwalają dzikim zwierzętom przebywać na tych polach, z których przy pracy i przemyśle wielkie możnaby ciągnąć korzyści.

Cała Ruś królewska jest zamieszkaną przez Rusinów, dawnych tej ziemi mieszkańców i Polaków, którzy później tam przybyli. Rusini ubiorem, uzbrojeniem, językiem i zwyczajami od innych Sławian prawie wcale się nie różnią. Przyjęli oni wiarę chrześcijańską około 600 lat temu za panowania w Grecyi braci Bazylego i Kostantego, mianowicie w tym czasie, kiedy duchowieństwo greckie od kościoła rzymskiego odrywać się poczęło. Z tego powodu Rusini i teraz jeszcze władzy rzymskiego kościoła uznawać nie chcą. Podlegają władzy swoich biskupów, których patriarcha konstantynopolski potwierdza. Polacy zaś mieszkający na Rusi trzymają się obrzędu łacińskiego i uznają władzę łacińskich biskupów.

Najznakomitszym na Rusi miastem jest *Lwów*, przez książęcia Lwa założony; tu jest arcybiskup obrządku łacińskiego. Do tego miasta przybywa mnóstwo kupców Turków, Greków, Ormian i Tatarów. Ziemia bardzo urodzajna wydaje zboże i najwyborniejsze owoce. Ryb taka obfitość, że je mieszkańcy z wielkim dla siebie zyskiem po całej Sarmacji rozwożą. – Ku granicy Mołdawii leży miasto i twierdza *Kamieniec*, gdzie jest biskup obrządku łacińskiego. Miasto to nietylko przez sztukę ludzką jak raczej z natury jest niezdobytym; wybudowane bowiem jest na wierzchu wyniosłej skały i otoczone głębokimi bardzo rowami, nie sztuką, lecz przez naturę utworzonymi. Olbrzymia ta skała utrzymuje miasto i twierdzę. – *Kijów* był niegdyś sławną stolicą Rusi, a pozostałe dotąd obszerne zwaliska świadczą o dawniej jego rozległości i wspaniałości budowli. Teraz, utraciwszy dawną swą świetność, jest stolicą biskupią i ma

¹ Cały ten ustęp o suhaku wzięty prawie dosłownie z Herbersteina. Porównaj text u Miclera I, 419 i Herberst. pag. 224.

znakomitą twierdzę. W ziemi kijowskiej obszerne są stepy, jednak w wielu miejscach bardzo dobrze jest uprawiana. Wojewoda kijowski najwyższą w swęj ziemi ma władzę, a w senacie znakomite zajmuje miejsce. Urząd wojewody obecnie sprawuje Konstanty książę na Ostrogu, mąż pełen wielkich przymiotów i w sztuce wojennej biegły, który wywodzi świetny swój ród od dawnych książąt kijowskich, niegdyś panów całej Rusi. – W części Rusi bliższej Polski i Węgier jest dość znakomite miasto *Przemysł*, który posiada twierdzę, a zarazem jest siedliskiem biskupa. Pod miastem tém z północnej strony (z wielką dla mieszkańców dogodnością) płynie San, biorący swój początek w Karpatach blisko źródeł Cissy. O kilka dni drogi od tego miasta leży *Lublin*, gdzie co rok w oznaczonym czasie znakomity odbywa się jarmark, na który przybywają kupcy z różnych krajów, jakoto: z Moskwy, Litwy, Tartaryi, Inflant, Prus, Rusi, Niemiec, Węgier, Turcyi, Wołoszczyzny, oraz Ormianie i Żydzi. – Na Wołyniu, najludniejszej z ziem ruskich, jest miasto *Łuck* stolica biskupia. Inne miasta mniej są znakomite.

Z tego wszystkiego okazuje się, że Ruś w całej Polsce jest najurodzajniejszą ziemią, a Rusini pomiędzy wszystkimi narodami Sarmacyi (nie licząc Polaków) najbardziej wojowniczym ludem.

ROZDZIAŁ V.

SKĄD WŁADZA KRÓLA POLSKIEGO NAD KSIĘZTWEM RUSKIEM POWSTAŁA.

Jacy byli pierwsi książęta Rusi, o tém nie znajdujemy wzmianki u historyków, którzy naszych czasów doszli; a ciemny lud Rusinów przed przyjęciem wiary chrześcijańskiej nie znał pisma, za pomocą którego świetne czyny przodków mógłby podać pamięci potomnych. Kroniki ich wzmiankują, że na północnej Rusi, którą teraz Moskwą nazywamy, około r. 861 panowali trzej bracia: Ruryk, Synaus i Trubor, a na południu w téj części Rusi, która do Polski należy, – Kij, Sciek i Chorew z siostrą Libedą. Lecz jacy byli książąt tych następcy, trudno jest tego dośledzić obok milczenia kronikarzy. To jednak znakomitsi autorowie podają, że niegdyś u Rusinów byli naczelnicy, którzy używali tytułów książąt, monarchów i królów. Tak Koloman brat Andrzeja króla węgierskiego, wszedłszy do Galicyi dla pozyskania władzy książęcej (około r. 1200), przez

biskupów z nim przybyłych uroczyście koronowany na króla Halicyi (Halicza), któreto miasto leży u podnóża Karpat. Od tego czasu królowie węgierscy tytułu królów Galicyi czyli Lodomeryi używają, chociaż później Ruś utracili. Po śmierci Kolomana, Daniel syn Romana książęcia ruskiego do wielkiej w kraju tym doszedł potęgi. Żeby zaś więcej mieć godności i poszanowania u sąsiednich narodów, wysłał posłów do Opissona, legata papieżkiego w Polsce, od którego, obiecując uznać władzę stolicy rzymskiej, żądał tytułu króla dla siebie i swoich następców. Lecz gdy celu życzeń swych dostąpił, obietnic danych papieżowi nie dotrzymał. Późniejsi władcy Rusi nazywali się książętami i monarchami podług tego, czy księstwo jakie dzierżyli, czy też nad innemi książętami mieli zwierzchnictwo. Teraz powiemy jakim sposobem Ruś pod panowanie Polski przeszła.

Wiele pamiętych wojen królowie polscy z książętami ruskimi prowadzili. I tak Bolesław I król polski, jak to wyżej podaliśmy, Rusinów nad Bugiem pobił i Kijów stolicę ich w r.1008 opanował. Bolesław II równie szczęśliwie wojnę prowadząc, w r.1074 wziął znowu Kijów (który zpod panowania Polski się wybił) i Rusinów zwyciężył. Od tego czasu Ruś stała się hołdowniczką Polski i królom polskim podległą; lecz przez pobłażanie ich rządziła się własnymi książętami. Książęta ci, gdy Polska podzieliła się na drobne księstwa, powoli wybili się zpod panowania Polski. Lecz wkrótce wiarołomstwo ich zostało ukaraném; albowiem Lubart syn Gedymina, ożeniwszy się z córką książęcia włodzimierskiego, opanował całą przestrzeń Rusi graniczącą z Litwą. A Kazimiérz W. król polski Ruś południową i stolicę jęj Lwów, które przodkowie jego przez niedbalstwo utracili, – odzyskał, wyjąwszy tę część, która do Litwy należała, a którą stosownie do umowy, przez 2 lata w spokojności zostawił¹. Aby zaś Rusinów nadal wszelkiej możności oderwania się od Polski pozbawić, Ruś na prowincję polską zamienił, i podobnie jak w Polsce urzędników w nięj ustanowił.

¹ Kazimiérz W. zawarł z Jawnutem, Kiejstutem, Lubartem i Jerzemi Narymuntowiczem i Koryatowiczem dwuletnie przymierze, na mocy którego włodzimierskie, łuckie, bełzkie i brzeskie dzierżawy nienaruszone do używania dwuletniego przy nich zostawuje. Narusz. VI, 103.

Одтад już Ruś południowa nie usiłowała odłączać się od Polski. W końcu Władysław Jagiełło w. ks. litewski otrzymawszy tron Polski w r.1386, przyłączył do Polski nie tylko Litwę i Żmudź, lecz zarazem i tę część Rusi, którą posiadał. Одтад Ruś królewska królom polskim ciągle jest podległą. Czasem część jej niektórym książętom była dawana jako *lenno*. Tyle dla wyjaśnienia zkąd powstała władza króla polskiego nad Rusią.

*Jana Krasińskiego Polska
czyli opisanie topograficzno-polityczne Polski w wieku XVI,
oraz materyały do panowania Henryka Walezyusza,
przetłumaczone, zebrane i objaśnione przez Stanisława
Budzińskiego. – Warszawa, 1852. – S.108-115.*

* * *

Книга II.

Розділ 4.

Про Роксоланію

Русія або Роксоланія, як і Московитів Роксоланський люд (Росіяни) здавна звати воліє¹; [себто] майже плем'ям розсіяним або розпорошеним, як це навіть етимологія слова означає². [Русь-Роксоланія] усі землі між морем Балтійським, Лівонією, Швецією, Океаном льодовитим, Рха рікою³, Меотидським болотом⁴, Понтом Евксинським⁵, горами Сарматськими⁶, Польщею, Литвою та Самогітією⁷ охоплює. Вона найрозлогіші обіймає кордони – на два регіони або дві імперії поділені. Бо одна є Роксоланія, що Карпатських гір, недалеко від міста Кракова сягає, та, в інший бік, річки Тирас⁸ – від Волоської

¹ Себто – термін «Русь» уживається як на підлеглих польському королю теренах, так і в Московії.

² Мова йде про знане хибне витлумачення походження слова «Росія/росіяни».

³ Волга.

⁴ Азовське море.

⁵ Чорне море.

⁶ Карпати.

⁷ Область на півночі Литви.

⁸ Дністер.

області¹, з другої сторони від Борисфену² і Понту Евксинського простягається і обома берегами Аксії-ріки³ до узбережжя [морського] спускається. Інша, що далі за Борисфеном аж до Танаїсу⁴ простягається і від Танаїсу до Астрахані – знатного торгівельного поселення, де Мідійці⁵, Перси, Вірмени, Скіфи⁶ та Московіти торг часто відвідують. Розташована Астрахань поблизу берегу Ра ріки, майже при її гирлі. Розгалужується ж Ра ріка, яку й Волгою називають, на невеликому відрізьку від точки [розташування] цього міста на сімдесят гілок (рукавів), що утворюють численні острови та стільки ж гирл судноплавних, що до моря Гирканського⁷ допливають. Які, отже, таким чином існують: перша Роксоланія, що її коронною звати бажано, у бік Корони Польської відноситься та інша, що за Борисфеном-рікою аж до моря Каспійського і Персії царства простягається, вона великому князю московському підлягає. Та, котру коронною звано – Львівську, Люблінську, Белзьку, а також Подолію, Волинь, Київську, Черкаську та Підляську області охоплює. Багата на худобу, що її таку величезну кількість відгодовує, як ось, наприклад, Баварія свиней. Таким чином, цими биками і майже незліченними стадами овець вдосталь постачає чимало Європи націй. Коні роксоланські прудкі і грацією іспанським та фракійським⁸ майже не поступаються; а, з іншого боку, витривалістю їх далеко випереджають. Воском, Медом та Сіллю Роксоланія взагалі багата [понад усяку міру]. З Меду добре варять медове вино⁹. Вина природного¹⁰ не має. Має добре

¹ Молдовсько-румунського кордону.

² Дніпро.

³ Південний Буг.

⁴ Дон.

⁵ Тут, напевно, мешканці Близького Сходу.

⁶ Татари.

⁷ Каспійського.

⁸ Під Фракією тут може ховатись як Туреччина взагалі, так і Болгарія (кордони останньої найбільше відповідають античній Фракії).

⁹ Варіант – «наній».

¹⁰ Варіант – «місцевого».

залізо, а також білу¹ найпоширенішу породу Алебастру. В інших металах [має] нестачу. Риб усіляких плодить неймовірну кількість; у яких головне мешканця міститься багатство. Ясно, що навіть риб, морським вовком² званих, ніде немає більших та смачніших. Увесь край родючий, відтак зазвичай дешевша [тут] ціна плодів, м'яса та й решта, з до життя належного, так само [дешево] продається. Шляхетних тварин шкурами (хутром) сповнена. У полюванні за дичиною³ жодній провінції [королівства] не поступиться. Трапляються в неозорому пустельному Поділлі Тури⁴, Лосі та дикі коні; [коли] останніх численніші табуни вночі задля водопою сходяться, навіть найбільше військо, яке там Король проти постійних Таврійських Татар грабунків утримує, помилково за ворога численного приймає та уводиться в оману. Є й навколо Борисфену вівці дикі, завбільшки не більші за серну⁵, коротші, втім, ноги [мають]. Вони дуже швидко бігають та високо підскакують. Роги, вгору витягнуті, певними кільцями позначені бувають: з них Роксолани прозорі ножові рукоятки гарні виробляють⁶. Загалом ця Подільська провінція багато знатними річками зрошена; водойми найрибніші має. Урожайність полів усіх [серед] цілої Європи областей найвища. Лісами там і сям прикрашена найпринадніша місцина. Вона, втім, з огляду на

¹ Варіант – «сіру».

² Мова, здається, про шуку.

³ Себто як мисливське угіддя.

⁴ Варіант – «зубри».

⁵ Варіант – «дику козу».

⁶ Ще польський перекладач відзначив, що характеристика «дикої вівці» запозичена з Герберштейна. Задля наочності наведемо тут її в російському перекладі за виданням: *Герберштейн С. Записки о Московии*. – М., 1988. – С.194: «На степных равнинах около Борисфена, Танаиса и Ра водится лесная овца, именуемая поляками солгак (Solhac), а москвитами – сайгак (Seigack), величиной с козюлю, но с более короткими ногами; рога у ней вытянуты вверх и как бы отмечены колечками; москвиты делают из них прозрачные рукоятки ножей. Они весьма стремительны и очень высоко прыгают».

Скіфів¹, здебільшого жителів не має. Відтак звинуваченням² є наших людей у недбалості, бо останні дозволяють лютим звірам мати в розпорядженні поля, з яких люди розумом і старанністю наділені великі і багаті плоди отримати змогли б. Нині ціла королівству Польському підлегла Роксоланія, Роксоланами, найдавнішими тієї області мешканцями, і Поляками, які в пізніші часи, переселились³ було [як] в колонію, плекається. Роксолани, хоча сутність⁴ [їх] трибу життя залишається породженою війною, мовою та звичаями нічим майже від інших Слов'янської мови народів не різняться. Шістсот років тому за імператорства у Греків⁵ Василя та брата [його] Костянтина християнське посвячення⁶ [на Русі] звершено було, за тих власне часів, коли Грецький первосвященик⁷ від Церкви Латинської розкол приймав. Тому [і тут] трапилося, як ото по-грецькі – [русини], заражені забобою⁸, нині навіть Римської Церкви верховенство з погордою та упертістю заперечувати не бояться. Вони послухні своїї секти Єпископам, які від Константинопольського патріарха затвердження отримують. Поляки ж, які в Роксоланії мешкають, Латинської віри тримаються і Латинським Єпископам підпорядковуються. Столиця⁹ цілого регіону місто Леополіс¹⁰, від Леона-князя уряджене¹¹, Архієпископство має Римського Понтифіка¹² з

¹ Татар.

² Варіант – «*докором*».

³ Термін «*deductae*» має також сенс відмови від частини спадщини (аби не нести видатків пов'язаних із заповітом), отже, можливо, натякає на добровільну поступку Роксоланів-русинів Полякам частиною своїх володінь (за співучасть у обороні краю?).

⁴ Варіант: «у масі».

⁵ Тут – Візантії.

⁶ Хрещення.

⁷ Варіант – «*патріарх*».

⁸ Варіант – «*забобонними обрядами*».

⁹ Дослівно – «*найперше*».

¹⁰ Львів.

¹¹ Лев Данилович – князь галицький (1264-1301).

¹² Римського папи (понтифік дослівно – первосвященик).

підлеглими Численними¹ Турецькими, Грецькими, Вірменськими, Скіфськими² торгівцями при тій громаді. Ниви славні винятковою родючістю, що плоди з найшляхетнішою садовоиною вдосталь продукують. Риби тієї повно, ось чому [її] по всій майже Сарматії з великим для місцевих мешканців зиском постачають. Ось саме, де Роксолани з Молдованами межують, Кам'янець – знатне при Замку Місто і Єпископа Римської підлеглисті осідок. [Кам'янець] не так мистецтвом людини, як єдино природи милістю неприступним створено. Бо є на високому річковому березі, на невеличкому центральному виступі³ збудований, рови має щонайглибші, не людським видовбані мистецтвом, але від самого [утворення] світу вони усі з'явилися природою утворені. Скеля величезного розміру і [її] балкони та укріплення⁴ замість підпори. Був колись Київ найзначнішою Роксоланського племені метрополією, щонайвищою⁵ і з важливими величними спорудами, що за давнини існували найприкрашенишими. Про це судять за величезними досі руїнами, що в уламках кам'яних видні. Нині ж втратив [Київ] давню гідність величну, містом є Єпископським⁶ з примітним⁷ замком, що Борисфеном рікою омивається. Пустельна⁸ є Київська область безлюдна⁹; утім таки, здебільшого, місцями родючими¹⁰ прикрашена¹¹. Воєвода Київської провінції на першому місці в цілій області за

¹ Варіант – «багатими».

² =татарськими.

³ =круглому мисі.

⁴ З кам'янець-подільських укріплень на «балконі» і зараз мало хто забуде про Гончарну вежу.

⁵ Варіант – «можливо найвищою».

⁶ Тут, напевно, – центром католицької єпископії (хоча, якщо автор тлумачив православного митрополита також як єпископа, що не так уже неприпустимо, то мова могла йти й центр єпископій).

⁷ Варіант – «видатним».

⁸ Варіанти – «безлюдна; неосвоєна».

⁹ Варіант – «беззахисна».

¹⁰ Варіанти – «багатими; благодатними».

¹¹ Варіант – «утворена».

значенням¹, великої також у найвищому корони Польської Сенаті гідності² за місцем³ сягає. Нині Воєводство надане⁴ Костянтину на Острозі Князю⁵, мужу, котрий знаками найвидатніших чеснот славний і військової справи досвідчений блискуче, чиє походження виводиться з найяснішого⁶ коріння та роду від найдавнішого Київських Князів дому, який колись у цілій Роксоланії панування⁷ мав. Але, де Русь Польщі й Угорщині близька⁸, є Перемишль – місто із замком не незначним і Єпископа осідок знаний⁹; який від північного боку Сяну – річки, що із Сарматських гір недалеко від витоків Тибісці¹⁰ виходить і велику мешканцям послугу приносить. Від того міста за кілька днів мандрівки досягають Любліна – місця усталених за порами року непересічних багатолюдних ярмарків¹¹, до яких з різних земель світу провінцій торгівці Московіти, Литвини, Татари, Лівонці, Прусси, Роксолани, Німці, Угорці, Вірмени, Турки, Волохи та Євреї сходяться охоче¹². На Волині – найбагатолюднішій¹³ цілої Роксоланії провінції, Луцьк місто понтифікальне¹⁴ знане. Інші міста недосить блискучі¹⁵. Як уважається є Роксоланія цілого королівства Польського найродючішою областю, а Руські мужі

¹ Варіант – «за владою».

² Варіант – «статусу».

³ Варіант – «ступенем».

⁴ Буквально – «надано здійснювати (виконувати)».

⁵ *Острозький Василь-Костянтин* – воєвода київський (1559-1608).

⁶ Варіант – «найславетніше».

⁷ Варіант – «верховну владу».

⁸ Варіант – «сусідня».

⁹ Варіант – «примітний».

¹⁰ Річка *Тиса*, ліва притока Дунаю.

¹¹ Варіант – «торгу, ринкових днів».

¹² Варіант – «звичайно».

¹³ Варіант – «найбагатий».

¹⁴ Тут – центр єпископства (найвірогідніше для автора важили саме тутешні католицькі єпископи, а не православні владики).

¹⁵ Варіанти – «гарні, пишні, квітнучі».

між усіма Сарматськими племенами (за винятком Поляків) найвойовничішими є.

Розділ 5.

Чому¹ Король Польський володіє Князівством Роксоланії.

Русі які перші на пам'яті усіх людей Князі волею випадку з'явилися, автори, котрі до наших дійшли рук не згадують. Бо варварське Роксоланське плем'я, до прийняття Христа віри, відбитку² не мало, яким би яскраві старші³ діяння до нащадків доносились⁴. З їх же анналів, у північній Роксоланії, що нині Московією звать – Рюрик, Синеус та Трувор брати, а в Південній, втім, яка зараз⁵ [як] королівства Польського провінція визначена [вище], – Кий, Щек і Хорив із сестрою Либіддю, близько вісімсот шістдесят першого, від роду людського спокутування⁶, року владу⁷ взяту охороняли. Але, котрий бо із цих постійної спадкоємності роду було досяг, важко в таких авторів убогих за темністю неясною відшукати. Це, зрештою, з добрих⁸ авторів згадок впливає, що були колись у Роксоланських мужів володарі, які себе і Князя, і Монарха, і Короля титулом увінчували. Коломан – природний Андрія Угорщини Короля брат, щоб Галичем⁹ у Роксоланії, аби владарювання домогтись, прибувши, від Єпископів, яких у супроводі своєму мав, церемонією урочистою коронований і Королем Галатії або Галича, міста, яке є в Роксоланії біля підніжжя Сарматських гір, названий. Близько тисяча двохсотого

¹ Тут ще варіант – «за яким правом».

² Тут – наративного образу.

³ Варіант – «більші».

⁴ Варіант – «заповідались».

⁵ Варіант – «зовсім недавно». Напевно, йдеться про опис краю з попереднього розділу, менш ймовірно тут натяк на люстрацію руських земель, які перейшли під владу Корони за Люблінською унією 1569 р.

⁶ Себто спокутної жертви Христа (автор вірогідно не розрізняє Різдва та смерть Христові як відлік «нашої ери»).

⁷ Варіант – «панування».

⁸ Тут – гідних довіри.

⁹ Варіант – «Галичиною».

року. З того часу Угорщини королі, хоча й надалі Русь усю цілком втратили, утім короля Галатії або Лодомерії¹ титул завжди узурпують. Знешкодивши Галицького короля Коломана, Данило – Романа Роксоланського Князя син, велику при тому племені дістав потугу. І, щоб мати більшу й величнішу в сусідніх націй гідність, посольство послав до Опісона – легата Апостольського² в Польщі, з обіцянкою під владу столиці Римської³ прийти, короля титул для себе і всіх своїх нащадків від них просив. Утім як спочатку його бажання було виконане, обіцянку, якою себе [перед] легатом понтифіка зв'язав, не дотримав. Надалі ті, хто в Роксоланів правив або Князями, оскільки кожний верховною владою володів, або Монархами, оскільки іншими володарями керували, себе називали. За яким таки правом, або яким способом Русь пануванню Польському підкорилась оповімо [таке]. Багато разів гідні пам'яті Польські королі з Роксоланськими володарями війни вели. А саме і Болеслав Перший Польщі Король, як показано вище, велику їх кількість при Аксіції річці побив і столицю племені місто Київ до капітуляції примусив. Року тисяча восьмого⁴. Болеслав Другий, рівний [першому] у користуванні милостями фортуни, захопив знову Київ (який від підлеглості Польським володарям відпав), Руських мужів цілком розгромивши. Року тисяча сімдесят четвертого⁵. І з того часу Роксоланія Польською зробилась данницею, від королів Польських у залежності

¹ *Лодомерія* – Володимирія (від Володимира-Волинського – певний час столиці волинських князів).

² Себто – уповноваженого римського папи.

³ Себто католицької церкви, римських пап.

⁴ *Болеслав I Хоробрий* (991-1025) воював з Володимиром Святославовичем за Червенські міста 1013 р. (і, здається, це вже було не перше їх протистояння), але похід на Київ та битва на Бузі – то епізоди кампанії Болеслава на користь Святополка проти Ярослава Володимировича у 1018 р.

⁵ Власне, мова йде про успішний похід 1069 р. *Болеслава II Сміливого* (1058-1079) з метою повернути київський стіл своєму родичу Ізяславу Ярославичу. Війна Болеслава з Руссю 1074 р., здається, не виходила за межі західноукраїнських теренів (Червенських міст).

опинилась; відтак, зрештою, щоб своїх Князів за їх милістю мала. Потім, як роздрібнення на здебільшого малі володіння поділило Поляків імперію, Польське ярмо поступово скинуто. Але недовго без покарання їх лишалася віроломність. Бо Любарт, Гедиміна Литовського Князя син¹, узявши за дружину дочку Володимирського Князя, усе те Роксоланії пасмо, що з Литвою межує, у свою владу обернув. Аж доки, врешті-решт, Казимир Великий, Польщі Король², Роксоланію південну і царське саме місто Леополіс, предками через їх недбалість втрачений, повернув; за винятком тієї частини, що під владою литовців опинилася, яку їм за угодою на дворіччя недоторканою залишив: року [від Різдва] Христова тисяча триста сорокового³. І щоб усіх Роксоланів усіляких позбавити для опору приводів⁴, Русь змусив у себе на кшталт провінції обернути та створив Польських⁵ більше урядників. [Відтак] Роксоланів усіх до єдиного Корони Польської тіла зарахував. З того часу Роксоланія південна [від] державної⁶ ради Поляків ніколи не відпадала. Урешті-решт, Володислав-Ягайло, Великий князь

¹ *Любарт Гедимінович* (1341-1384) – 1340 р. захопив волинську частину Галицько-волинської держави (де вигас власний правлячий рід).

² *Казимир III Великий* (1333-1370) 1340 р. захопив галицьку частину Галицько-волинської держави, хоча опір галичан цілком здолати зумів аж 1349 р. Казимир претендував на всю галицько-волинську спадщину, за яку змагався з Любартом. За укладеною 1366 р. угодою з Великим князівством Литовським Холмська, Белзька та Володимирська залишилися за Польським королівством, Луцька земля та решта Волині – за литовцями, причому польський король віддавав у ленне (тимчасове) володіння литовським князям Холмську і Белзьку землі (Юрієві Наримунтовичу), а також Володимирську (Олександрові Коріатовичу). З того часу Казимир III почав вживати у своєму титулюванні формулювання «король Польщі та Русі», «пан і дідич Русі».

³ Власне 1366 р. (див. попереднє посилання).

⁴ Себто – юридичних підстав.

⁵ Себто – за польським взірцем.

⁶ Загальносуспільної.

литовський¹, Поляками на королівство прийнятий, не тільки що Литву та Самогітію² цілу, але навіть ту Роксоланії частину, над якою владу утримував, королівству Польському за правом³ назавжди приєднав до [тієї частини, що вже] королям Поляків підлягала⁴. Хоча іноді, яка-небудь її частина, деяким володарям⁵ на правах бенефіція⁶ надавалася. Таке ось дізнатися можна про те, на яких підставах над тим регіоном зверхність до короля Польського належить.



¹ Володислав II (V) Ягайло – польський король (1386-1434), засновник династії Ягелонів, великий князь литовський (1377-1381; 1382-1392).

² Жмудь.

³ Де-юре.

⁴ Мова йде про Кревську унію 1385 р., за якою Велике князівство Литовське інкорпоровалось до складу Польського королівства (через опір правлячих кіл ВКЛ фактично нереалізована).

⁵ Варіант – «князям».

⁶ Бенефіцій (феод, лен, помістя) – тимчасове надання (найчастіше пожиттєве).

2.

Мартин Кромер

{*Russia Regia sive Rubra.*} Russia, quam Rubram nonnulli vocant, latere occidentali Minori Poloniae iungitur, a septentrione Russiam Albam et Volyniam habet ab austro Ungariam eiusque populum Ceculos, et nonnullam Moldaviae partem attingit eo tractu terrae, qui Pocuce appellatur; nam caetera Moldavia sive Valachia, qua Podoliae quoque iungitur, magis est orientalis Russiae. Continet Russia duas satrapias, nempe Belsensem, quae ad Volyniam et Lithuaniam vergit, et eam, quae peculiariter Russica et Leopoliensis dicitur, australem magis et orientalem, nisi quod Chelmensis tractus eius non exiguus ad septentrionem, etiam ultra Belsensem prominet et Polessiae finitimus est; {*Podolia.*} reliquum autem orientale latus eiusdem Russiae ac totius Polonici regni claudit Podolia, ab aquilone et Euro Albae Russiae, a caetero ortu vastis campis Tataricis atque Turcicis, ut diximus, a meridie vero Moldaviae continens totaque una satrapia censetur, quam Podolicam vocant. {*Russi duces. Hist. Pol. Lib. 3.*} Olim Podolia et Russia tam ea, quae nunc Poloniae pars est, quam ea, quae est in ditione Lithuanorum et Moschorum, suos habuit duces, quemadmodum luculentius ostendimus in historia, quorum stirps cum late propagata esset, partim ipsa sese intestinis dissidiis atque civilibus bellis confecit, partim a Polowciis, qui Goti fuisse videntur, {*Polowcii. Goti.*} ac Tataris exstirpata, partim Polonorum et Lithuanorum adjuncta est imperio, partim in nomen et jus de se ursorum Moschorum transiit. Exstant etiam nunc permulti, ducale nomen, sed plerique nudum propemodum et inane retinentes; inter Polonos vero nulla ducum superest memoria.

Hi nunc sunt Poloniae, quatenus hic eam descripsimus, fines, hae partes. {*Solum Polonicum quale.*} Est autem regio tota fere plana et aprica, maxime qua ad occidentem solem et septentrionem vergit et quae penitus orientalis est Podolia, {*Podolia unde dicta.*} ac vel nomine ipso declivitatem prae se fert vicinorum Moldaviae, Russiae et Ungariae montanorum intuitu.

Martini Cromeri Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et Respublica regni Poconici libri duo 1578.
/ wydał dr. Wiktor Czermak. – Kraków, 1901. – S.20-21.

{*Ruś Czerwona.*} Ruś, przez niektórych nazwana Czerwoną, zachodnim swym brzegiem łączy się z Małopolską, na północ graniczy z Białą Rusią i Wołyniem, na południe z Węgrami i ich narodem Cekulów, a nakoniec przytyka do strony Mołdawji, nazwanéj Pokuciem; pozostała *Mołdawja* czyli *Wołoszczyzna*, która się łączy z Podolem, należy właściwie do wschodniej Rusi. W skład Rusi Czerwonej, o której mówimy, wchodzi dwa województwa, a mianowicie; *Belzkie*, przytykające do Wołynia i Litwy, oraz właściwe *Ruskie* czyli *Lwowskie*, położone więcej na południe i wschód; ziemia Chełmińska, znakomita część Rusi, leży na północ, a przytyka do województwa Belzkiego i Podlasia. {*Podole.*} Pozostała zaś granicę wschodnią tejże Rusi i całego Polskiego królestwa zamyka *Podole*, które na południe i wschód graniczy z Białą Rusią, dalej z obszernymi rozłogi pól Tatarskich i Tureckich, o których się wspomniało, a na południe z Mołdawją. Całe Podole składa się z jednego województwa, nazwanego *Podolskiem*. {*Kniaźowie Ruscy.*} Niedgdyś tak Podole, jako i Ruś należąca do Polski, Ruś Litewska i Ruś składająca dzisiaj Moskiewskie posiadłości – miały swoich udzielnych książąt, jako się o tém obszenie mówiło w historyi. Pokolenie tych książąt gdy się szeroko rozrodziło, częścią samo siebie zniszczyło domowemi wojny, {*Połowcy.*} częścią od Połowców (którzy zdają się być Gotami) i Tatarów wypłenioném zostało, częścią przeszło pod panowanie Polski i Litwy, częścią swe imię i prawa oddało Moskwie. Jest wprawdzie niemało i dotąd książęcych nazwisk, ale większa ich część próżném tylko jest brzmieniem. U Polaków zasię nie pozostała żadna pamięć ich książąt.

{*Położenie Polski.*} Te są, jako je opisujemy granice i części składowe Polski. Cała ta niemal kraina jest wesołą płaszczyną, a mianowicie na zachód i północ, {*Nazwisko Podole.*} oraz na wschód jako Podole, które imieniem swoim oznacza pochyłą dolinę, a zamyka się sąsiednimi górami Mołdawji, Rusi i Węgier. Małopolska też i Ruś im się bardziej zbliżają do granic węgierskich, tém są górzystsze i leśne; im dalej kraj jest równiejszy, ziemia lepiej uprawna i bardziej żywna.

Polska czyli o położeniu, obyczajach, urządach i Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego, przez Marcina Kromera, koadjutora i Nominata-Biskupa Warmińskiego. Książ dwoje. Przełożył z łacińskiego, notami i życiorysem Autora uzupełnił Władysław Syrokomla. – Wilno, 1853.
– S.12-13.

* * *

{**Ruś Krolewska czyli Czerwona.**} Ruś, nazywana przez niektórych Czerwoną, zachodnim krańcem łączy się z Małopolską, od północy ma Ruś Białą i Wołyń, od południa Węgry i należący do nich lud Cekulów, w części zaś zwanej Pokuciem sąsiaduje z Mołdawią; bo reszta Mołdawii czyli Wołoszczyzny, granicząca także z Podolem, należy raczej do Rusi Wschodniej. Ruś obejmuje dwa województwa, a mianowicie bełskie, przytykające do Wołynia i Litwy oraz właściwe województwo ruskie, zwane też lwowskim, a leżące bardziej na południe i wschód, z tym, że wchodząca w jego skład pokaźna ziemia chełmska ciągnie się na północ nawet dalej niż sięga województwo bełskie i graniczy z Polesiem. {**Podole.**} Resztę zaś tejże Rusi, jej połacie wschodnie, stanowiące zarazem rubieże Królestwa Polskiego, zamyka Podole, które od północy i północnego wschodu styka się z Rusią Białą, a pozostałą częścią swej wschodniej granicy z niezmierzonymi pustkowiami, jak to powiedzieliśmy, pól tatarskich i tureckich, od południa natomiast – z Mołdawią. Całe Podole stanowi jedno województwo, zwane podolskim.

{**Książęta ruscy. Historia, ks.3.**} Niegdyś Podole wraz z Rusią, zarówno tą, która obecnie jest częścią Polski, jak i tą, która pozostaje pod panowaniem Litwinów i Moskali, miało swoich książąt, jak to dokładnie wykazałem w *Historii*. {**Połowcy. Gocy.**} Kiedy jednakże rody ich szeroko się rozgałęziły, po części same się wyniszczyły – w wyniku wewnętrznych waśni i wojen domowych – a po części wyginęły w zmaganiach z Połowcami (którzy, jak się zdaje byli Gotami) i z Tatarami; wreszcie część przeszła pod panowanie polskie i litewskie a część przyjęła poddaństwo moskiewskie, łącząc się z Moskalami, którzy od nich wywodzą swój ród. Wielu jeszcze teraz nazywa siebie nadal książętami, ale przeważnie jest to pusty

ніمال титул, без żadnego znaczenia; między Polakami natomiast nawet pamięć o ich książęcym tytule całkowicie się zatarła.

{*Krajobraz Polski.*} Takie więc, jak opisaliśmy, są granice i taki jest podział wewnętrzny Polski. {*Skąd się wzięła nazwa Podole.*} Niemal cały zaś jej obszar jest równinny i wystawiony na działanie słońca, a już najbardziej ku zachodowi i północy oraz tam, gdzie wysuwa się zdecydowanie na wschód Podole, samą już choćby nazwą określające teren spływający w dół, nań patrzeć sąsiednich górzystych okolic Mołdawii, Rusi i Węgier. Małopolska, tak jak i Ruś, im bardziej się zbliża do granic Węgier, tym więcej jest górzysta i pokryta lasami, a im bardziej od tychże granic oddala, tym łagodniej opada ku nizinom, a jednocześnie tym bardziej jest uprawna i lepszą ma glebę, jakkolwiek i leżące w centrum województwo sandomierskie jest w jakiejś części z lekka górzyste, czy raczej pofałdowane wzniesieniami.

Kromer M. Polska czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie. Przekład Stefana Kazikowskiego. Wstęp i opracowanie Romana Marchwińskiego. – Pojezierze-Olsztyn, 1984. – S.27-29.

* * *

{*Русь Королівська або Червона.*} Русь, яку Червоною деякі звать¹, західним боком з Малою Польщею межує, на півночі Русь Білу та Волинь має, з півдня – Угорщину з її народом Цекулос² та певну Молдови частину, що сягає того пасма землі, яке Покуттям називають; бо решта Молдови або Валахії, яка з

¹ Від історичного терміну *Червенські міста* – група давньоруських поселень на кордоні Русі та Польщі, серед яких зване і м.Червень. Місто це зникає після татарського погрому 1289 р. (його функції спадкує Белз). Звичайно Червень локалізують в околиці сучасного с. Чермно (Czermino) Томашівського повіту Люблінського воєводства в Польщі (альтернативні локалізації городище поблизу Гуціова/ Guciowie біля Замостя та Чернійув/ Czerniejów біля Холма).

² Секеї? (секлери або секеї – етнічна група угорців у Трансильванії/ сучасній Румунії, мали воєнізовану організацію, уславились як захисники угорського прикордоння).

Поділлям також межує, є швидше східною Руссю¹. Складають Русь два воєводства, а саме Белзьке, яке до Волині та Литви обернуте та те, яке власне Руським та Львівським називають, швидше на південь і схід [звернуте], окрім того його Холмщини пасма, що не мало до півночі, навіть за Белзчину виступає і з Поліссям сусидить; {*Поділля*.} решту, з іншого східного боку, ту Русь і ціле Польське королівство замикає Поділля, [що] від півночі і сходу з Білою Руссю, на решті сходу межує з пустельними полями Татарськими та Турецькими, як згадувалось, з півдня ж – з Молдовою. Усе за одне воєводство лічиться, яке Подільським звуть. {*Руські князі. Іст. Пол. Кн.3.*} Колись Поділля та Русь як та, що тепер є частиною Польщі, так і та, що під владою Литви і Москви, своїх мала князів, як ось ясно показано в історії². Їх рід з пізнішими нащадками почасти сам собою [через] міжусобні чвари та громадянські війни вигас; {*Половці. Готи.*} почасти Половцями, які Готами очевидно були, та Татарами винищений; почасти до Польської і Литовської приєднаний імперії³; почасти з ім'ям і правом зі своїм у початок Московітів перейшли⁴. Існує навіть нині чимало князівських імен, але вони, здебільшого, [як] майже пусті і порожні зберігаються за собою; між Поляками насправді жодних князів непотрібна⁵ пам'ять.

¹ Мова йде про Буковину.

² Мова йде про Кромєрів твір «De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX»/ «Про походження та діяння Польські книг 30».

³ Варіант – «*влади*».

⁴ Варіант – «*дали початок Московітів*».

⁵ Варіант – «*не вціліла*».

Такі нині є Польщі, так як мною вони описані, кордони, такі частини. {Ландшафт¹ Польський який.} Є ж королівство майже цілком рівнинним і сонячним², найбільше те, що на захід сонця і на північ звернене, і [також] те, що далеко на схід є Поділлям, {Поділля звідки назва.} як навіть самим ім'ям [про] пологість оголошує, з точки зору своїх сусідніх Молдови, Русі та Угорщини гір.



¹ Дослівно «грунт».

² Варіанти – «виставленим на сонце», «теплим».

3.

Станіслав Сарницький

Descriptio veteris et novae Poloniae cum divisione eiusdem veteri et nova. Adiecta est vera et exquisita Russiae inferioris descriptio, juxta revisionem Commissariorum Regiorum et Livoniae juxta Odoporicon exercitus Polonici redeuntis ex Moschovia. Author ad Lectorem.

Lechia quid nam sit modo, quae potentia sceptri,
 Lit. Liv. Rus. et Prus. littora quae tenet:
 Scribunt iam multi, quo mente revolvere possis,
 At modo quo cernas dat tibi Sarnicius.
 – [Kraków,] Anno a Jesu Christo nato 1585.

<...>

Index tabulae Sarmatiarum simulque urbium, montium, fluulorum, sylvarum, solitudinum, et aliorum nobilium locorum, quorum situm et distantiam, sumpto numero longitudinis et latitudinis, et filo à numero ad numerum instar crucis ad latera tabulae ducto, et rite applicato, intersectio indicabit.

B.

<...> *Borissovo* 56. 55. ad flumen Borustenem oppidum est. Existimant autem quidam ab hoc oppido flumen etiam Borystenem nuncupari. Oppidum autem conditum fuit a Borisso quodam duce Russorum. Nec rarò contingit flumina ab oppidorum nominibus dici: ut Odra flu. ab oppidi denominatione dictum esse tradunt. Ad hoc oppidum usque Borissovo Moschus fines suos extendi affirmat, contra Lituania Olgerum ducem fines magni ducatus protelasse usque ad Mozaisko constanter asseverat.

<...> *Bug flu.* 53.6.42.8. Commentatores Cornelii Taciti populos veteres Cistobocas ab hoc flumine Bug dictos esse tradunt, eo quod isthic sedes patrias habuisse feruntur. Et vox cognominis Cistobocorum non dissonat a denominatione Bug.

Brzescie 53.8.47.7. Civitas populosa ad confluentem Bug et Muchaviec in ipso triangulo, triquetram figuram efficiens.

Buczac 49.10.48.6. vetustae et clarae gentis colonia Buczaciorum. In ditione horum ferunt inveniri venas auri, quae veliti¹ ramenta scintillant in aqua rivi ex rupe altius scaturientis. Haec postea ab agrestibus excipiebantur percolabanturque, ac ita massa conficiendo auro apta reddebatur, sed multa ignavia quadam negliguntur. Laudatur etiam ab equis generosis quos magna ubertate greges numerosi quotannis producant ipsis: unde Proverbium abiit: equus Buczaciorum gregis.

Bielsko 53.6.47.8.

<...> *Beskidim* 49. 44. Beskit vel Bieschadi ab incolis vocatur. Mons est nobilis ultra Humianno ex quo flumen Tiras oritur. Me mineruntque veteres eò loci Bessorum populorum.

Braclavv 50.10.52.8. Arx in qua semper praesidium firmissimum expeditum asservatur. Vocatur urbs illa Sancti Petri, eò quòd imagine divi Petri Apostoli pro insignibus utitur.

Balaklei 50.2.52. Arcis vestigia in loco percommodo. Czapczaklei verò est fluminis nomen.

<...> *Bialogrod* 48.10.52.8. Theodosia dicta veteribus. Hanc ad ostia Borystenis Iovius ponit, sed erroneam ejus opinionem D. Cromerus confutat. Praeterit verò Bialogrodum via trita et celebris quae ducit Oczakoviam. Hac Turcici et Scythici negotiatores potissimum commeant quos illi lingua sua Carabanos vocant. Quando igitur nostri aliqua mancipia intercipere conantur, ut ex eis discant quid nam hostis machinetur modò, qui due² in Turcia Scythiave geratur, tunc ad eam usque viam genus quoddam militum levissimae armaturae velitationibus aptum, quos Kozakios vocant, progreditur, ac ita ex praetereuntibus rapiunt quos possunt, et ad praefectos suos citato et festinanti cursu reducant, saepius tamen retro cervice inflexa prospectantes ne quis eorum vestigia signet, et urgendo capiti eorum invehat. Nam non rarò alea secus cadit quam optassent, et saepe ex captivante fit captivus. Et interrogati cur ita temere dubio Marti se exponant, responsare solent: Bene est, si inquit, nihil inde utilitatis percepero, nisi quod juvenilem aetatem meam eo pacto consolabor contenta veroque satis est, juvat. At contentatio illa qualis futura sit,

¹ Мало бути «veluti».

² =duae.

si interim ad manus Scythicas deveneris, nemo est qui ignorat. Fuit quondam Bialogrodum emporium celebre et obvium nostris hominibus. Nam temporib. Cazimiri Cyprum usque demeabant naves onerarias tritico Podolico plenas. Nunc tantum scandulae prono flumine ad barbaros demere Bialogrodum solent, idque non sine gravi discrimine vitae.

Balneum Vitovdi 50.55.6. Nunc fons tantum amoenus¹ ubi miles stativa habere et corpus reficere solet. Adest et Oartorium² ibi gentile dirutum.

Pons Vitoudi 50.55. non procula Balneo.

<...> *Brzozow* 50.3.45.2.

Belz 50.3.45.2. Praefectura Regia

Busko 50.11.47.6. Praefectura Regia

<...> *Brozylow* 52.54. ad Borustenem inter Coroszczykow et Kiow.

Bar 50.50. Arx munitissima ob memoriam Parii patriae dulcis a Regina Poloniae Sforzia Bona, in ipso aditu Scythiae excitata. Semper ibi praesidium forte imponitur, et praefectus datur vir exploratae virtutis. Nunc praefecturam illam administrat summa cum laude Nicolaus Bucacius.

Basylea Russiae 50.40. a Basylio Duce Ostroueciorum fundate. Floruit is nostra aetate. Fuitque filius illius Constantini bellatoris.

Bacota 50.6.50.6.

Buh flu. 50.52. Axiacum³ veteres dixere, quidam Hyppanim esse volunt, innixi ut aiunt, Herodoti sententiae, sed refragante Ptolomaeo qui Hyppanim collocat cis Borystenem Tauricam et Meotiden versus. Oritur paulo supra Medziboz et paulo infra collem dictum Zbozna mogila. Alluit Chmielnik Vinnicam Braclaw, et postea incitatus cursu per campos Uroczyzka⁴ decurrit: Kuczman pontem Vitoudi, tandem ditatus⁵ per vastam camporum solitudinem ad Euxinum Pontum amplo gurgite devolvitur. Et recte reprehenditur a Magnifico viro Joanne Sienienio Castellano Leopoliensi error quorundam⁶

¹ =amoenus.

² Напевно від «arx, arcis» або «arceo, ui, -, ere».

³ Напевно слід читати «Axia cum»

⁴ Вкраплене польське слово.

⁵ Напевно від «dite, ditius».

⁶ Від «quidam».

nostrae aetatis Chorographorum, qui Bohum hunc incidere in Borystenem finxerunt. Cum quatuor milliaribus ab hostio¹ Borystenis in Limenium sinum Euxini sese abscondat. Quod autem flumina ista Buh, et Bozek veteres vocarunt, forsitan quia pro diis amnes prisca homines coluerunt quum gentes essent.

Bialacerkiew 51.53. ad flumen Ros, a Kiovia 15. milliaribus, vel paulo ulterius. Saepe huc Scythae visuntur, ut canes spectantes in culinam. Russica millaria sunt longe maiora quam Polonica. Ideo non mirere si quantitas circino hic non respondet ubique.

Brod Bazarabski, vide Ostrokol.

Bozek flu. 50.6.49.6. Inter confluentem Buch et Bozek veluti Mesopotamia sedet Miedzyboz, ut etymon ipsum urbis indicat.

C.

<...> *Crosne* 50. 44.

Camieniec 49.6.49.4. arx munitissima Valachiam versus, quae ob id quod natura loci mirabiliter sit munita rupibus praeltis² et flumine Smetricz, solius Dei manu aedificata esse ab incolis praedicatur. De hac tamen ita scriptum est:

Quamvis altis cincta est Camenecia muris,

Si tamen in spicias huius³ multa deesse videbis.

<...> *Camieniec alia* arx murata firma et pulchra medio milliari a Crosno.

<...> *Caczibei* 48. 55. arx vetustate destructa, ad littus Ovidii lacus. Eratque Polonorum emporium celebre, ubi sal deponeretur marinum. Veteres meminere huius portus ad Euxinum. Plinius vocat Cathizos pomiliones. Vetustas enim credidit homunciones brevi statura eo loci belligerare cum gruibus, eaque scriptis mandarunt.

<...> *Comarno* 49.11.46.6.

Cozibele 49.5.47.7.

Czeruone 40.5.46.6.

Clevan 51.10.48.5.

Chmielnik 51.2.50.6. Propugnaculum contra Scythas Bohum versus. Administrat nunc praefecturam illam summa cum laude

¹ Має бути «ostio».

² Напевно «prae-it is».

³ =hujus.

Iacobus Strus, robore animi et corporis cunctis jamdudum conspicuus, patrisque et avorum memoria celebris.

Czartorysko 51.9.48.5. ad ostia Styri fluminis.

Czarnobilum 52. 53. significat nomen czarno et bielo, id est, album nigrum, albae et nigrae Russiae confinium indicans. Sita est propemodum ad Przypiecz Kiioviam versus.

Crasylow 50. 50. ad fontem fluminis Horin.

Constantinow 50. 50. sunt civitates Ducis Ostrovecii: Constantinow, basylea, Krasylow, Kuczmin in finibus Volhinae, qua itur Miedzibozum versus quasi in uno tractu.

Czernyostrow 50. 50.

Cataractae 51. 55. quindecim milliaribus a Caniow, vide titulo Prohi et Borysthenes.

Carowgai 50. 49. Est nobile nemus et puto illud esse quod Ptolomaeus vocat nemus Dianae. Non procul à Sieniava, non remote hinc oritur flumen Ikawa.

Cerkiew 50. 46. Milliaria septem a Leopoli.

Comiencza flu. 49. 56. Flumen ex adversa ripa Tehinia, in Tiram illabitur.

Czernichow 49.12.48. Non procul à fontibus fluminis Zbrocz. Fateor autem nonnihil angustiora hic spacia¹ esse, quam ut illam amplitudinem camporum in latum capere queant².

Colomia 48.2.48.1. Colomiam dictam esse putant quasi coloniam, quod credant olim Romanorum colonias eo deductas fuisse. De qua re consule historiam nostram libro 3. Nisi forte a Colomano Rege Haliciensium nuncupata sit. Conficitur ibi sal, cujus nidor ovorum odorem plus satis frixorum et adustorum suaviter redolet. Quod die Veneris jejunantibus, disputationis occasionem de ciborum delectu praebere solet, dum vesperi ad lumen hilarius convivari solent.

Cudnikow 51.4.45.12.

Crupa 51.9.50.6. ibidem flumen Crupa synonymum illi quod in Slavonia est, a quo Lechus in Poloniam venisse una cum fratre Czecho dicitur. Et forsitan incolae loci in Slavoniam penetrantes ex

¹ =specio.

² Від «quantus, a, um».

Russia, patriae dulcis memoria ducti, amni nomen in patria Lechi imposuerunt.

Czerkasy 51.4.54.12. Czirkasy tradunt reliquias esse veterum Cymbrorum, quos Homerus Cymerios vocat. Nomen certe affine est. Religio apud eos magna ex parte Machometana. Mulieres fere ac viri belli munia apud eos obeunt. Distat a Kiovia juxta Guagninum 27. milliaribus, juxta vero regios lustratores 15. tantum.

Cudniow 51.12.53.1. ad levam eundo Kiovia: à Leopoli 17. milliaribus.

Chorcyca 50. 54. Insula est in alveo Borystenis, clara Visniovecii herois oeconomia militari. Ibi enim sedem et firmamentum sui roboris stabiliverat. Sita est a Kiovia 44. milliaribus, paulo infra ostia fluminis Tismienca.

Czerniechow 51. 55. flumen cis Borystenem Disna e regione Kioviae ad quod sita est arx Moschorum firmata praesidio: 30. milliaribus a Kiovia ut Guagninus refert, lustratores 24. ponunt.

Chotim 49.8.49.8. Arx fortissima in ipso aditu Valachiae, aemula Camenecii, quae est ditionis Polonorum. Ideo Petrum Valachiae Palatinum ferunt solitum dictitasse, Aut tu Camenec Chotimum nostrum, aut Chotimum Cameneciam deglutiet.

Czapczaklei 50.2.52. Flumen est, notius habetur propter viva vestigia munitissimae arcis Balaklei, quae si justo praesidio muniretur, firmissimum propugnaculum ad impediendos Praecopiensium transitus per Hyppanim esset. Et praesertim si vicissim ad flumen Russava in loco illo excitandae arcis peridoneo et a multis celebrato propugnaculum novum inaedificaretur. Hae inquam duae arces non plus quam 20. millaribus a se distantes, alia ad Tiram ex opposito Thehinia, alia, ostia versus Huppanis si bene munirentur, totum tractum illum triangularem ab Oczakovia tanquam duo parastatae, id est columnae ex aequo a se distantes, mirificae tutum redderent, ut consilium lustratorum adscriptum prudentissime suadet. De qua re vide titulo Russava, Balakli et Grodzisko. Distat Czapczaklei ab Oczakovia octo milliarib. aut novem ut lustratores idem annotarunt.

Czarnylas 49.12.50. Alias sylva Pieczymegi vocatur. Est etiam Czarnylas pagus Kochanovii Poëtae eximii in Sedomiriensi provincia.

Chorbop 51.3.48.5. Ad fontem fluminis Wstecz nón procul a Lucko.

D.

<...> *Dzwich* 52.12.51.6.

<...> *Dunaiec flu.* 55. 43. Hunc amnem alii Danastrum, alii Visclam vocant cum Procopio. Nam ex iis locis demanat, id est Scepusio, ubi Gepidae veteres Cotthica natio sedes suas habuere praecipuas, teste eodem Procopio.

Ducla 50.3.43.5. Ptolomaeus eo quoque loci ponit Ducleotas populos, voce neutiquam dissona.

<...> *Dubiecko* 50.6.43.2. Colonia vetustae gentis spectatae nobilitatis STADNICIORUM dominorum ab Osmigrod. Horum insigne¹ est amnis Sreniava. Nam ad hoc flumen ab eorum protavo fusi fugatique erant hostes patriae. Ideo recte a quodam erudito haec victoria celebrate fuit hoc distycho.

Strenuus immanes principes qui vicerat hostes,
Praesens ad flumen talia signa tulit.

<...> *Dobrovoda* 50.9.40.6.

Drohobicz 59.8.47.8.

Dolina 49.4.47.8. Affine est vocabulum cognomini Podoliae. Nam tractus hic ad illam vallem est situs a qua denominatur Podolia. Vites hic possent plantari, et vinum proferrent quale Cassovia profert. Est enim cum illa ex aequo meridionalis.

<...> *Durisko* 51.7.48.

Drohobusz 51.4.36.6.

Dunaiow 50.4.48.3.

Dwiekliczuiecz 49.10.49.10.

Daschow 49.6.34.

Dromus Achillis 54. Hic se heros clarissimus exercere solebar.

Dunaiow 49.11.47.6. ad confluentem Kropiecz et fluminis Lipal.

Dzwan flu. 49. 51. in Tiram incidit. Est castellum desertum Dzwan, Ducis Ostroviensis habitaculum.

Dubrovica 52. 51. Supra confluentem Slucza et Mochor fluminum.

¹ insigne.

Dslna flu. 50. 54. flumen cis Borystenem è regione Chorocycae insulae.

Davidow 52. 50. in ipso confluite fluminum Przypiecz et Slucza oppidum.

Disna flu. è regione Kioviae 51. 55. ad quod duae arces Moschorum: Czernieiw et Pativol, tantummodo 24. milliaribus a Kiiow distant.

E.

<...>

F.

Fulstinum 59.45. Cognomen est Germanicum. Multa autem nomina Germanica non solum urbium, sed etiam praecipuorum nobelium in illa submontana regione reperiuntur. Cujus rei causam alio in loco explicavimus. Est autem Fulstinum domicilium natale antiquae stirpis Herbartonum, ex quibus nostra aetate tres in Senatu regni residebant. Arma gentis sunt tres gladii pomo cuspidibus infixi.

<...>

G.

<...> *Grodek* 50.2.46.10.

<...> *Gologuri* 50.2.47.4. oppidum inter montes, sicut et situm, nominis etymon indicat¹. Puto autem hos montes qui a Leopoli Volhiniam usque protenduntur, Pevcinos vocari a Ptolomaeo.

Gliniani 50.3.47.1. quinque miliaribus a Leopoli.

<...> *Grodek aliud* 49.7.48.3. Ad flumen Hnieziola et Tiram domicilium Herbart de Dziedzilow viri clarissimi Succamerarii Kamenecensis.

Grodek tertium 50. 49. In summitate fluminis Smetricz, et unum ex istis vocatur Slony Grodek.

<...>

H.

Halicz 49.5.47.6. Halicios Galatas alii esse volunt, ad quos beatus Apostolus scripsit, sed hoc non videtur verisimile: nisi forte pars illorum avulsa in iis locis haeserit. Sed videtur verisimilius, Gallorum reliquias loco nomen dedisse. Neque enim procul ac illis

¹ Мало б бути «indicat».

oris Scordisci confederant¹ qui Gallica gens errant. Balduinus etiam Gallus ante ducentos annos Imperium orientale occupaverat. Et fieri potest ut aliqua portio exercitus illius ad eum locum, compendium calamitatum suarum quaerendo confugerit. Sed Haliciorum nomen ante Balduinum inclaruerat, ut liquet ex serie historiae Polonicae. Reges Haliciorum coronati hoc ordine enumerantur: Colomanus nimirum, Daniel, deinde rursus Romani filius qui ad Zaichostum male pugnavit. Leo tandem tertius, conditor urbis Leopolitanae. Ad augendam vero celebritatem Loci Ludovicus, quem nostri Loissum vocant, Rex Poloniae et Ungariae, sedem Archiepiscopalem in eadem Halicz erexerat, quae postea Leopolim prudentissimo consilio translata fuit. Praelia etiam complura ad Halicium gesta locum celebriorem reddiderunt, maxime vero Crivoustii Reges victoriosissimi clades memorabilis, cuius postea ignominiam Cazimirus secundus victoria de Russis parta, abolevit. Reperitur ibidem lapis Alabastrinus, pulcher admodum, ita ut nitore suo etiam Phrighium superare videatur. Avehitur inde in Germaniam et alias remotas regiones.

<...> *Humienno* 49.8.44.11.

Hyppanis flu. 50.52. Vide titulo Boch.

Hodorow 49.44. Lacus ibi laudatur.

Hniezola 49.48. Oritur ad Bavorow et ad Grodek, incidit in Tiram. Trebowla ad hoc flumen sita.

Holownia villa.

I.

<...> *Iagiel* 49.5.44.

Iazloviec. 49. 45. Arx bene murata Valachiam versus inter flumina Stripa et Hniezola. Et est domicilium natale antiquae stirpis Iazloveciorum, quorum pater nostra aetate Palatinus Russiae suit, Oratoremque egit ad Imperatorem Turcorum cum magna laude sua et Reipub. Gentis suae claritatem auxit Iasloviecuius praefectus Sniatinensis profligato et capto Palatino Valachiae. Acciderunt haec anno salutis 1582.

Iarmolnice villa 50. 50.

Iskausa flu. 50. 48. Ubi et Dubno.

¹ Від «confoedero, -, -, are».

Ikava flu. 50. 50. Ubi Sieniava Sieniaviorum.

<...>

K.

<...> *Koden*

Klecko 53.7.50.1. locus nobilis insigni victoria de Tartaris parta.

<...> *Krasnistaw* 51.8.56.6. ubi Kazimirus oeconomicissimus Rex piscinam ingentem condidit, a qua nomen civitati inditum est.

Kamienium 51.12.47.2.

<...> *Kropiwna flu.* 53. 51. In hos amne Moschi post cladem Orszensem demersi sunt.

Kopil, civitas in Ducatu Slucensi sedesque secundo genitorum.

Krzemieniec 50.9.54. Arx murata quam Ianusius Episcopus Posnaniensis erexit firmissimo in loco.

Kuropatwniki 49.12.48.12.

Kropiecz flu. 49. 48. Incidit in Tiram ad oppidum Kropiecz.

Kuczmania flu. 50.5.50.6. Vide dictionem szlak. Incidit in Axiacum seu Buch inter Vinnica et Braclaw ripa ab altera, 50. milliaribus a Leopoli et aliquot.

Korson 51.3.53.9. civitas noviter locata a Stephano primo, Rege Poloniae, cum munitione firma ad flumen Ros in ipso transitu Scytharum seu szlak Czarny, ubi cernis literam K. Et pollicentur Regi praesides illius loci, quod non amplius Scythae possunt transire impune per Czarny szlak. Fuisse etiam olim ibi arcem nobilem testantur ruinae muri vetustate neglecti.

Krilow 51.10.54.11. Arx murata in loco valde opportuno contra Scytharum irruptiones, optime munita ad morem Germanicarum urbium. Hujus haeres est Castellana Miediricensis a Theczin domina, genitrix Ostrorogorum.

Kiovia 51.12.54.12. Sedes antiqua Ducum Russiae. Et quod olim Romani de septemtrionalibus et Indianis monstris et miraculis sparserunt, hoc Russi de prodigiis et heroibus suis quos Bohatiros, id est, femideos vocant, aliis persuadere conantur. Contumulare autem istos solent in cavernis rupium, quas in immensum tanquam cuniculos subterraneos, usque Novogrodiam magnam fabulantur extendi. Illud tamen pro confesso est, et instar miraculi habetur apud peregrinos qui se eo conserunt, quod a monachis monstrantur istic

corpora Principum incorrupta, quae per longa spacia¹ temporum, loci temperamentum quoddam absque ullo detrimento conservat. Incolae id ad religionem referunt, et loci sanctitati acceptum tribuunt. In eadem urbe Armeni sicuti Leopoli et Cameneciae affatim habitant. Distat a Vilna nonaginta milliaribus, a Leopoli sex supra octoginta. De hac distychon adiciam cujusdam Poëtae eruditi.

Nomen habet magnum spaciosa Kiovia quondam,
Cuncta brevi imposito, tu milite prospice forti.

Koroszczicow 52. 53. ad ostia flu. Fekerow, ubi in Borystenem incidit. Ad idem flumen est Sytomirz et Cudniow.

Koualia 51.10.42.8.

Krasylow 50.12.49.5. Supra lacum pulcherrime bipartitum.

Kodoma flu. 50.6.50.6. a Kuczman Scythiam versus decem milliaribus.

Kulikow 49.6.48.12.

Kaniow 50.8.54.10. Munitio Kozakiis referta ad Boristenem Porohi versus.

Kochanie 50.9.54.11. Est locus supra insulam dictam Chorcyca inter cataractas seu Porohi, aliquot milliaribus supra modum amoenus²: in quo si aliqua manus militum disponderetur, commode posset semper impediri transitus Tartarorum, qui per utrumque trajectum Borystenis, Kuzmanski inquam et Krzemienieczkie, quoties non sentiunt esse in armis Nisovios Kozakos, libere trajicere solent et infestare nostras regiones. Distat hic locus a Kiovia 40. milliaribus. Haec omnia ex sententia Magnificorum virorum adjeci, qui lustrandis illis regionibus a R.M.³ delecti et destinati errant. Narrant insuper praeter illas duas insulas Thomakowka inquam, et Chorcyca esse et alias complures desertas in illo flumine, in quibus materies ampla et lignorum copia est tam ad aedificandas arces, quam ad naves struendas. Cui testimonio suffragatur etiam historia de Principibus Kioviensibus qui ante quadringentos annos magnos exercitus, et ingentes classes ex iis locis secundo flumine usque

¹ Від spatium, i.

² Amoenus.

³ Найвірогідніше «R.M.» = «Regnum Majestas», але не виключаю також варіанта «Regnum Magistrates».

Constantinopolim et ulterius deducere solebant ad oppugnandum orientale imperium. Et cavendo ne hoc amplius fieret, existimo Turcas Scythis eos portus replevisse, quos etiam ideo suo patrocinio tuentur. Narrant praeterea iidem D.¹ lustratores in suo itinerario ad flu. Ros et Tysmienica et Olszanica, et in aliis fluviis esse ibidem loca confragosa, etc. ubi arces possent excitari, nec haberet Turca ansam ita conquerendi, sicuti praetendere solet: cum ad Tiram aliquid nostri aedificare instituunt.

L.

<...> *Luboml* 52.1.47.1. Praefectura regni, cui praeest vir spectatae nobilitatis D.² Krasinski, Metator castrorum Regiorum.

<...> *Luczko* 51.3.48.5. duas arces habet. Demeationes navium e Slucko ad Luczko commodae. Et est sedes Episcopi Luceoriensis. Sita est ad confluentem fluminum Styr et Wstecz, Praefecturam illam nunc administrat summa cum laude Alexander Prunski, Dapiser magni Ducatus Lithwaniae, vir magni nominis, ex claro stemmate primariorum Ducum suam originem ducens.

Leopolis 52.10.50.8. urbs Russiae primaria Metropolis, muris et vallis optime munita. Arces habet duas, quarum altera eminet in ipsa crepidine montis excelsi. Laudatur a politia, munitionum firmitate in locis opportunis, et apparatu bellico. Est enim illa urbs veliti propugnaculum, non modo Sarmatiae ipsius, sed aliarum etiam provinciarum christianitatis contra Turcorum, Scytharum et aharum barbaricarum gentium insultus et irruptiones. Est praeterea nutrix variarum religionum. Sedem ibi habet Archiepiscopus ecclesiae Romanae, ibidem antistes Armeniorum qui instituta et ritus Antiochenae ecclesiae sequitur. Russorum etiam ecclesiae complures, qui Constantinopolitanos ritus pro norma habent. Solis Evangelicis ab occulto sidere infesti sunt. Praeest nunc sedi Archiepiscopali Stanislaus Sulicovius, sive morum integritatem, sive solidam eruditionem spectes, vir est omni laude superior.

Lacuchow 51.9.46.6. Spectatae nobilitatis domicilium Orechoviorum et locus natalis. Tres sunt fratres viri ad res magnas

¹ D. = Domines.

² D. = Dominus.

nati, eorum frater uterinus est Ioannes Sienienius Leopoliensis Castellanus.

<...> *Labetauola* 50.5.45.5.

Lipsia Russiae 51.5.45.5. Patria authoris libri et solum haereditarium. Series autem progenitorum eius sic recensetur. Est in Mazovia in provincia Plocensi colonia Sarneciorum quibus commune est stemma nobiscum, quod Corvinus vocatur, ad eam usque diem. Hi sunt gentiles nostri. Nam propemodum jam centum anni sunt cum ex regione illa Iacobus Sarnecius aulicus Regius avus meus relictis penatibus in eas regiones delatus fuit. Fuit is tum Regi percharus¹, quod ministerio eius utebatur in legationibus ad Scytharum principem. Nam linguae Scythicae noticiam sibi comparaverat. Et quia tunc bellum Bucoviense contra Valachos parabatur, etiam ille alacriter castra Regis sequebatur. Et cum ad Zarnovecium, ad flumen Prutum, praeclare Regni operam suam probasset, strenueque se gessisset, ferociam Valachorum, qui cum Stephano Palatino ripam insederant, non sine gravi discrimine reprimens. Rex pro donativo virtutis, pagum ei in Belzensi Palatinatu Slepce nuncupatum et Scultetiam Krczonoviensem, attribuit. Sed non diu ei concessum fuit praemio illo virtutis frui. Nam non ita multo post, sive vulneribus in bello Valachico debilitatus, sive pestilenti aura, ut creditum est, afflatus: quae bello illo durante invaluerat, fatis concessit, relictis in eadem possessione tribus filiis: Andrea nimirum, Stanislae, et Joanne, quos ex Hedvige Piatkovia conjuge sua nobili foemina, suscepit. Horum minimus natus Ioannes, quem² jam moriturus bajulabat, sub axillis tenens, pater meus suit, Andreas vero in finibus Podoliae Strusiis commilitabat, ubi et filii eius duo ante viginti annos, in campis credo Tehinensibus, pro patria fortiter dimicando adversa tela pectoribus exceperunt. Tertius vero in Moschovia ad Nevel arcem, sub signis Joannis Goraii, viri fortis militando, una cum Malicio, periit. Cum igitur Rex accepisset avum meum vitam cum morte commutasse Joanni Zamoscio, qui postea a supplicibus libellis, seu Referendarius fuit, tutelam pupillorum commisit, quod munus ille tanto alacrius subiit quo magis

¹ Мало б бути перцарусь.

² =quum.

hominem dilexit, compluribusque in rebus, eius obsequiis familiarius utebatur. Itaque vir eximius et bona puerorum interversa a malignis tutoribus brevi vindicavit, et ubi ad aetatem justam pervenere uxores eis addixit: Andreae cognatam suam Tarimirska, Joanni vero agnatam Helizabetam Gorzkowska, quae mater mea fuit. Haec festinanti stylo attingere volvi, ne dum aliorum res ad posteritatem transmittio, meis prorsus de esse videar.

Lipa flu. 49.12.47.12. ad Gologury oritur, et Dunaïow praeterlabitur, tandem ad Tirae jungitur, e regione Halicz.

Lindava flu. 49.12.49.12. in Tiram illabitur infra Camenec octo milliaribus.

Lyssoua flu. 50.6.47.12. ad Beresteczko flumini Stir unitur.

Litowisz 51.5.47.8. Ad Bug flumen.

<...>

M.

<...> *Marussa* 49.10.51. Flumen Podoliae. Et nota dialectum Cymbricae linguae vetustioris. Nam Plinius annotat Cymbros olim mare mortuum Morimarussa vocitasse.

<...> *Monasterziska* 49.47. Fortalitium seu munitio pulchra et possessio ampla. Fuit quondam patrimonium spectabile Magnificorum, qui dicebantur Manastirsczi, quorum posteritas dicuntur esse Iazlovecii. Hujus munitionis superioribus temporibus tantum quaedam ruinae eminebant, quae tamen antiquitas indicabat istic alicujus magnatis domicilium fuisse. At nunc Joannes Sienienius Castellanus Leopoliensis haeres illius ditionis suo sumptu impensisque omnia quae erant collapsa instauravit: partim muris ab integro in locis opportunis excitatis, partim materia quercus Iovis arbore munitiones firmando. Eaque omnia ad utilitatem Reipub. et posteritatis suae peregit. Tempore enim incursionum Tartaricarum commode tanquam ad asylum quivis indigus ope eo confugere potest. Et aliud 51.6.48.6. ad Styr flumen Tiram versus.

Marussa flumen vel Marhaska 49.50.

Mochor flu. 51.51. Ad Polonne in Slucz flumen incidit.

Moravica 51.49. Ad Iskiew flu. Est et pagus ad Cracoviam.

Mogila zborna 50.4.44.8. ubi Bozek flumen oritur. Est promontorium nobile ad Medzibosz.

N.

<...> *Niepr* 56.4.56.1. vel Borystenes, magnitudine, Rheno et Danubio confertur. Hic enim quondam naves magnas et classes etiam ingentes sustinere potuit, ut testantur historiae de Kioviensibus Ducibus Olha et aliis qui magno apparatu Constantinopolim oppugnare solebant. Oritur paulo ultra Smolensko, et capit in se flumina amplissima, Bereziny, Tur, Przypiecz[,] Stir, Slucz, et alia innumerabilia, ab orientali vero parte infra Kioviam Disna, Trubiesz, Uday, Zula, Osla, Psial, Somow et Horol. Hi eo ordine aggregati Borysteni, in Euxini ostia ita impetum faciunt, ut sua dulcedine et ipsum mare inficiant, eiusque aquas dulces reddant teste Ovidio. Urbes sua unda sitientes potat, Sklow, Mohilow, Kiow, Czyrcasy, Kaniow. Insulas nobiliores circum fudit: Chorcyca, Thomakowka etc. Commemorantur duo eius nobiliores trajectus Krzemieniecki inquam et Kuczmienski, qua Scythae illi Batthones et alli barbari transiverunt et nunc transire solent. Sed Nisovii Kozaki (milites sic vocantur) late littus illud complexi sunt.

Narkie ad ostia Lipae ad Tiram.

Niemia flu. 49. 51.8. prope Russava flu. ad Tiram.

Nigra sylv 51. 52. ubi Scythae latitare solent, invasuri in regiones nostras.

<...> *Niestr* 49.10.45.6. oritur ex montib. Sarmaticis qui vocantur Beskid, et antequam amplo gurgite devolvitur in Euxinum Pontum, capit in se Podolica flumina nobiliora decem: Lipa, Stripa, Sereth Podolicum, Zbrucz, Smotricz, Usicza, Row, Ladava, Dzwan, Rusava. A meridionali vero parte, flumen Halicense, Dolinense, et Tarnavatkam: sed quod Ovidius tardum Tyram vocat, non possum demirari. Vel eum nunquam vidit, vel aliud certe Tyram vocat, quam nos hodie vocamus. Constat enim velocitate nostrum Nestrum multa flumina anteire. Nisi forte ex montibus decidens rapidior sit, ubi vero Euxini undis percussus visa maris amplitudine et collata sua parvitate veluti rubore percussus cursum suum inhibuerit. Nam credibilius est Ovidium Tyram vidisse ibi alicubi circa maritimos campos quum ad lacum suum Vidovo Jesioro proficisci volebat.

O.

Olika 55.5.48.7. Illustrium principum Radivilo num et Comitum in Szidlow patria et locus natalis a quo etiam Duces denominantur. Septem horum mea aetate simul in Senatu regni residebant. Tantam

opinionem virtutis, prudentiae, ex dexteritatis in rebus agendis Deus penes eam gentem reliquit. Eo anno quo haec scripsimus, hoc est 1584. Georgius Radivilus in numerum amplissimi Senatus Cardinalium est adlectus et inauguratus ipso Rege assistente et ceremonias quasdam ut audio, circa investituram ut vocant, per se adiuvante. Primus hic est Cardinalatus in Litwania. Antea vero Episcopus tantum Vilnensis et Livoniae administrator vocabatur idem Georgius Radivilus.

<...> *Ostrog* 51.5.50.4. Sedes et domicilium natale Ducum Ostroveciorum. Et credibile est istic olim consedissee colonias Ostrogothorum gentis bellicosae, cum et scriptores vetustissimi Alaunos, hoc est Volhinos, Gotthos affirmant fuisse. Et Bessaraborum vadum, etiamnum vicinum istic trajectum per flumen Slucz vocatur. Besarabes autem in veterib. sedibus Gotthorum habitant inter Tyram et Istrum seu Danubium. Denique nomen Ostrogothorum cum Ostrog valde est affine et homonymum. De Constantino Duce Ostrogeos viro nostrae aetatis in rebus bellicis nemini secundo saepe mentio in hac nostra historia occurret. Fuit is pater Constantini hujus Basili, affinis nostri, qui ducta in uxorem filia Comitis Ioannis a Tarnow Polona, sua amabili sobole utriusque¹ herois, hos est patris et soceri ita vivam memoriam expressit, ut cum ambo fuerint praefecti, summi copiarum, et ambo jamdudum mortui sint, tamen intuitu solo Illustrium juvenum ita perculsi, eorum admonemur, ut non ante triginta annos sed nudius tertius eos mortuos esse credamus. Sita est Ostrog ad confluentem fluminum Horin et Vilgia. Urbes eorum ditionis sunt: Ostrog metropolis, Ostrokol, Basilea, Krasylow, Kuczmin, Konstantynow, Ostrokol, Dubno. In Polonia vero Tarnow, Tarnopole, Czerniechow, Przeworsko. Caeterarum non bene recordos. Sed audivi quosdam eorum arces circiter quinquaginta numerare.

<...> *Ostrokol* 51.1.50.7. Antiquis Bassarabei vadum vocatum.

<...> *Oleszko* 50.9.48.12. Sedes quondam ducalis fuit Sienieniorum donativa, ad quam et Zloczow pertinebat, in monte editiori ex quo flu. Bug et Stir oritur.

¹ =utrimque.

<...> *Oczakow* 49. 54. Primarium oppidum Scytharum, sed nostrates Iazlovecii et Sieniavii patriam suam istic fuisse asseverant, Distatque ab ostiis fluminis Buh aliquot milliaribus.

Ostr flu. 51. 54. ab oriente, id est, e regione Kiow in Borystenem se infundens.

Ovidii lacus 54. 49. inter Hypanim et Tyram, sed vicinior ostiis Tyrae. Cernitur ibi murus quidam plumbo compactus, qui in mare medio milliari porrigitur. Dicuntque Vitovdum eo usque in mare equo descendisse, dominium sibi mares Sarmatici vendicans.

Orol flumen ad ostia Borystenis a parte orientali a Taurica.

Olssenica flumen Borystenis hic ab ea parte.

Obertim 49.5.48.7. non remote a Chotim villa, victoria gloriosissima de Valachis parta concelebrata. Ibi concidit David Sienienius pro patria pugnando, pater hujus Ioannis Sienienii Castellani Leopoliensis.

P.

<...> *Prut flu.* 55. 49. A duce quodam eius nominis sic dictum. Hic amnis dissimulat Valachiam.

Poprut flu. 49. 45. Ad Sadetiam cum Dunaiec seu Danastro confluit.

<...> *Preclaw*, metropolis quondam Russiae, et socia Kioviae.

<...> *Przemisl* 50.6.45.

Potylicz 60.45.

Pomorzany 50.3.47.11. Domicilium spectabile Magnifici domini Ioannis de Sienno Castellani Leopoliensis. Arx est eximia ad splendorem et ad propulsandum hostem patriae instructissima, murata et quidem ex integro magna cum arte, opera et sumptibus eiusdem M.¹ domini a Sienno. Fuitque haec quondam possessio gentis clarissimae Swinkonum, ex qua stirpe floruit olim Archiepiscopus Gnesnensis. Prodierunt et alii successores viri spectabiles et celebres ex eadem familia.

<...> *Podnaice* 49.11.48.5.

Polonne 51.53.5. in confluyente fluminum Slucz.

<...> *Pianini* 49. 53. locus iudicio senis Bernhardi Pretvicii peridoneus excitandae arcis cum propugnaculis contra Scytharum,

¹ M.=Magnifici.

immanissimae gentis irruptiones, idque in ipso aditu regionum barbaricarum.

Pokucie 50.5.55.5. Significat autem nostra lingua pokucie poenitentiam, eo quod in reatu detentos ad eas regiones Romani in exilium mittebant. Eos nimirum cives qui turbulentiores videbantur, aut de proditione suspecti. Et hoc vocabant relegationem, aut deportationem. Porro exilium gravior erat mulcta, id quod nostri bannitionem vocant.

Pieczymegi sylva 49.8.53. Hic sedes suas Pevcinos veteres habuisse autor est Bernhardus Vapovius.

Porohi 49.12.34.12. Prog nostra lingua significat limen. Quia ibi sunt augustiae Borystenis ob rupes quibus coarctatur aqua profluentis et veluti per limen ex alto decidit cum magno fragore. Ultra hoc limen cum milites Kozaki evadunt, jam se securos putant a Scythis. Veteres talia loca Katadupa a sonitu qui e longinquo exauditur, vocare solebant. Inveniuntur tales cataractae et in his magnis fluminibus Istula ad Gnew, Narew, Rheno ad Baden. Forsan Deus veluti fraenum eo modo injicere eis volvit ut cursum eorum retardaret, ne abuterentur sua potentia, supra modum arando terram.

<...> *Piotrkow* 52.8.42.7. ubi obim heroes Poloniae causa comitiorum antiquo instituto conventus agere¹ solebant.

<...> *Przypiecz flu.* 52.4.48.6. Pevcinorum coloniae.

<...> *Pascua Pomarzani* 50. 48. In summitate fluminis Kropiecz sita sunt.

Pascua Zloczouiensia 50.6.48.4. in summitate scaturiginis fluminis Stripa.

Pascua Oczakoviensia 49. 54. inter Oczakoviam et Ovidii lacum.

Pikow 51.2.51.9. oppidum.

Ploskirow 50.3.49.8.

Probito flu. 50.8.52.8. ad Hypanim.

Pisczambot flu. 50.9.53. incidit in Hypanim. Ibi etiam est pons Vitowdi.

Poromil 51.6.48. ad Styr flu.

Podkamienie 49. 47.4.

Poltow flumen sub Gliniany.

¹ Напевно має бути «aggere».

Q.

<...>

R.

<...> *Rozan* 54.1.41.<...> *Raigrod**Rozanka* 54.4.49.7.<...> *Ropa flu.* 50. 43. ad Biecz flu.*Rohatyn* 49.10.47.6.

Russava flu. 49. 51. in Tyram labitur. Libenter haec Russica et Podolica annotamus et curiose perquirimus, quia depopulationes Tartarorum saepe cogunt nos talia perscrutari. Ubi sint¹, quid agant, quo tendant.

Row flu. 50. 51. incidit in Hypanim. Et ad eius scaturiginem in summitate Bar arx munitissima.

Rustavica flu. 51. 52. in Hypanim incidit, ubi insignis vir Stanislaus Strus occubuit, pater istorum, fortiter dimicando cum Scythis.

<...>

S.

<...> *Slucko* 53. 52. Sedes Illustrissimorum Ducum Slucesium. Principes isti prodierunt ex eadem stirpe ex qua Reges Poloniae Hungariae et Boëmiae originem suam derivant. Adepti sunt autem maiores horum Ducum virtute belli pacisque artibus praerogativas tales et tantas, ut tempore pacis primum locum in Senatu, tempore belli dextram manum tenere, tutelaremque salutis Regiae curam habere promeruerint. Potestque eorum stirpis series hoc ordine enumerari. Olgerus Mag. Dux Litwaniae primam uxorem Iuliam seu Ulianam duxit filiam Ducis Vitepsciensis Russam, religionis Graecae, ex qua suscepit sex masculos, quorum natu maior fuit Vladimirus Dux Kioviensis frater germanus Iagellonis: sed alia matre natus. Ex quo Vladimiro prodiit Alexander quem Rusi Olelko vocant. Hic fundavit civitatem Slucensem triurbem ad flumen Slucz ante annos 150. Ex Alexandro Simeon, ex hoc rursus Georgins qui duxit Thecziniam Comitem foeminam² lectissimam, ex qua tres

¹ =sunt.

² =feminam.

suscepit masculos qui nunc versantur in luce hominum: Georgium, Simeonem et Alexandrum juniorem juvenes heroicis virtutibus suffultos, de quibus usurpari potest illud: Spes altera Romae. Ducatus hic Slucensis hactenus a Geographis et Chorographis suppressus est, quod ego committere nolui, cum sit magnitudine sua effatu dignus. Terminatur ab oriente Borysthene a septemtrione flumine Niemen, a meridie Pripecio, ab occasu parte Magni ducatus Litwaniae. Urbes eius sunt Sluck metropolis. Kopil secundogenitorum à Slucko quinque milliaribus distans. Turecz 15. Petricovice 24. Volkukala 4. Mohilow 50. ab eadem Slucko distat. Alias brevitatis causa omitto.

<...> *Stir flu.* 51.1.42.6. Stirii populi ultra Viennam una cum aliis Slavinis inde progressi esse creduntur. Creditum est antiquis flumen Stir a Tyra scaturiginem suam trahere, quod expresse pictum extat in tabula Grodecii. Sed errorem hunc detexerunt lustratores Regii. Derivant enim Stir ex montibus ad Olesko, unde et Bug et alia complura flumina. Quia tamen ab illa regione decurrit qua Tyra praetermeat, recte Stir, id est a Tyra demanans, literas addita, nuncupatur. Ad hoc flu. sita sunt oppida: Czartorisko, Manaster, Peremil, Beresteczko, Strzemil.

Sytomirz 51.11.50.9.

Skala alia 50.3.48.7. ad Zbrocz flu.

Sbarasz 50.6.48.7. Colonia ducum Sbarasiorum. Floret nunc ex ea gente Palatinus Trocensis.

<...> *Szatanow* fere in via qua itur Kamenecia ex Tarnopole. Septem milliaribus inter utranque¹ urbem sita.

Sieniava 50.12.40.9. Clarissima colonia Sieniaviorum sedes suas hic habet. Cujus juvenus veluti murus objecta contra Tartarorum irruptiones semper sese opponebat. Floruerunt nunc duo Palatini Russiae ex gente, Pater et filius successive.

<...> *Sczebrzeszin* 51.9.46.9. Jurisdictionis Regiae fuit quondam, sed in donativum cessit Demetrio de Goray.

Stepan 50.6.50.9.

Sokal 51.3.41.8. a quodam Duce Sokal fundata et denominata.

<...> *Srzyzow* 50.7.44.8.

¹ =utroque.

Sloczow 50.4.47.8. Amplissima haereditas, ad Olesko quondam pertinebat.

<...> *Sawran flu.* 50.4.51.12.

Swinigrod flu. 50.4.55.6. Sedes olim Ducum Rus.

Sniatyn 40. 49. Ultima praefectura in ipso aditu Valachiae.

Seret flu. 40. 49.

Seret 49. 50. civitas.

Seret flu. Aliud Seret Podolicum, ad quod est Zalosce, Czerniechow et Hnieziola. Flumini iungitur infra Trebowla.

Sarnie pole 50. 52. sunt campi: Vloczysko vocant.

Szlak Sunt itinera usitata Scytharum, quibus infestare solent terras Russiae fertilissimas et etiam Podoliam. Et numerantur tres praecipui: unus Kuczmienski, alter Czarny szlak, tertius Valachicus, quos non piget hic describere. Et certe si quid laude dignum praestitit Magnificus vir Ioannes Sienienius in hac lustratione, istud sane quod hec itinera¹ accurate descripsit et depinxit numero milliariorum adjecto, non modo utile, sed etiam valde pium opus perfecit. Nam si Imperator Antonius Pius Pii nomen meruit, quod libellum confecit quendam in quo vias descripsit quae ducunt Roma ad nationes barbaricas, ut captivi Romanorum illo aevo scirent et nosse possent qua redeundum sit in patriam, si forte contingeret eis ex manibus hostium sese evolvere: certe non minus encomium² meritis est noster Ioannes Sienienius, quod hosce³ szlak dictic⁴ in iis tabellis expressit. Audimus enim de multis captivis qui apud Scythas aut Turcas detinebantur, quod cum possent se interdum ex catenis ipsorum evolvere, tamen ob solam ignorantiam itinerum reditus in patriam, maluerunt durioris morte servitutem perferre, quam profugientes ex ergastulis eorum in solitudinibus oberrare, aut a feris devorari. Porro ex istis descriptionibus lustratorum, quilibet potest sibi notitiam comparare illorum itinerum, ut si forte domino Deo permittente quidpiam tale ei contingat, scire possit quo est egressus

¹ Напевно слід читати «haec itinera».

² Від incommma (encomma).

³ Від hostis.

⁴ =dictionis.

loco, et quem portum tenere debeat, compendium quaerendo suorum malorum.

Kucźmieński szlák.

Primo Leopoli ad Szarawka nota sunt itinera. Ex Szarawka 20. milliaria ad vadum fluminis Kuczmien, a quo etiam hic szlak denominatur. A Kuczmien ad Kodima fluminis vadum 10. milliaria, a Kodima ad Sawran 4. milliaria. A Sawran ad Czapczaki 10. milliaria. Inde vero Oczakovium 8. sunt Russica multo maiora quam Polonica. Ideo uni gradui decem milliaria forsā respondebunt. Polonica vero 15. Ista via est compendiosior omnium.

Czarny szlák.

Leopoli Sokalum 12. milliaria, Sokalo Luskum ad Stir 12. milliaria, Lusko ad flumen Horin 11. milliaria, ab Horin ad vadum Slucz per Zasław et Polonne 10. A Polonne 40. Kioviam. Eritque a sinistra oppidum Cudniow, a Kiow Kaniovum 16. milliaria. A Kaniow Czerkasium 15. A Czerkasy ad Porohy 12. milliaria. A Porohy Tomakowka 11. Inde Torhovistiam 6. Hic jam Scythae navigiis dilabi solent per sinum Borysthenis usque Oczakovium vel quo lubet.

Szlak Walachicum.

Per Buczac, Skala, Zynkow, et summitates fluminum Uszyca, Dżwan, Ruszawa, inde per Valachiam, aut per campestria littoris Tyrae: milliaria in tabula adscribentur.

De custode transituum seu szlak.

Hisce transitibus unus speculator vir nobilis expertae virtutis praeficitur, qui vocatur custos trium szlák seu viarum tritarum. Hic per se et per homines industrios et vitae suae minime prodigos vario ingenio naviter motus, et machinationes hostium investigat, et ubi resciverit de hoste, praesidibus arcium et duci belli campestris renunciat¹, qui dato signo, relictis copiis confestim occurrit eosque adoritur. Atque ita Podolii noctes ac dies bello continuo vitam totam transigunt. O viros omni genere premiorum² dignos.

Sina voda 49.10.54.5. Est restagnatio quaedam maris ad ostia Borysthenis. Hac Scythae navigiis subvehere se solent, et tandem in

¹ Від re-nuntio.

² =primiorum.

nigra sylva latitare, donec omnes conveniant. Inde a nigra sylva dicitur Czarny szlak. Mare illud est tranquillum et ab injuriis procellarum tutum, ita ut etiam in eo folia nimpheae¹ sicuti fit in aliis lacubus parvis excrescant, et supernatent aquae: Et differt Sina voda à mari mortuo, in quo sal veluti glacies tenuis supra aquam innatat, et est admodum subtile. Hoc situm est ad Prekop, ubi illa fossa à mari cernitur ad mare.

Sylva nigra 49.12.54.1.

Stare Siolo 50.12.42. – ad Gologury.

Stripa flu. 50.1.48.5. Tyram versus tendit non procul a Podhaice.

Sotharab flu. 52. 54. ad quod Sytomyrz in Borysthenem illabatur.

Smotricz flu. 50. 49. ad hoc est Grodek, Kamenec et arx deserta Smatricz.

Szarawka 49.8.50.8. in summinate fluminis Uszica. Domicilium fuit Bernhardi Pretvic bellatoris illius clarissimi qui filium reliquit dotibus animi eximiis ornatum.

Stolpien 50.8.47.6.

Strzemyl 50.8.48.6. Lasczonum qui dicuntur Strzemielecki. Inclaruit jam diu rebus bellicis dominus loci illius Stanislaus Lasc.

Sczurovice 50. 47.7.

Shuck flu. 52. 50. – oritur non procul à Czarny ostrow, Zbozna Mogila versus.

Sula flu. 49. 55. è regione Chorecyca insulae, in quod columnas injecisse dicitur Rex Chobry, non procul à cataractis, sed Zula à Cromero vocatur.

Somar flu. 49.1.54.10. Paulo inferius quam Sula. Vide infra in Topographia ostiorum Boristhenis.

T.

<...> *Tur flu.* 53.8.53.3. infigniter piscosum.

Tustan 46. 49. Oppidum in ipso limite Poloniae et Hungariae. Propterea Tustan significanter, id est, hic siste gradum appellatur. Exemplo noto a columnis et gadib. freti Herculei: Unde symbolum affigitur: NON PLUS ULTRA.

¹ Від *nympha*, *ae* або *nymphaea*, *ae*.

<...> *Tur stagnum* 51. 42. nobile, ubi Przypiecz flumen scaturit, ad pagum Holowno. Ibidem Turia flu. ubi ratno¹.

Tismienica flu. 48.6.52. ad Torhovistiam in Boristhenem sese insundens.

Torhovistia 48.6.52. significat nostra lingua nundinationes, eò quod ibi negociatorum emporium nobile admodum fuit, dum starent res Russorum et Graecorum. Est et in Valachia aliud Torhovistia.

Tarnavatka flu. 49. 52.

Tismien flumen 48.6.52. aliud quam Tismienica, nam hoc ad Boristhenem ad Torhovistiam, illud ad Axiacum vel Hypanim.

<...> *Trebowla* 49.12.48.7.

Tehinia 49.6.51.6. Arx ad Bialogrodum, quam hoc anno Kozaki Nisovii acerrime oppugnarunt.

Tubarcza 48.6.52.

<...> *Tarnow* 50.6.44.11. Domicilium natale Illustrium Comitum a Tarnow. Multa autem memorabilia temporib. Iagellonis et Vladislai tertii gesserunt atavi Tarnoviorum. At Ioannes a Tarnow nostra memoria suae famae splendore praedecessorum suorum lucem superasse² videtur. Hunc hominem Sigismundus Rex tanti fecit ut post illam memorabilem victoriam de Valacho partam ad Obertinum, binorum grossorum in jugera contributionem publicam ei decreverit, qui honos antea nemini quod sciam habitus fuit. Antiquitate quidem totum genus humanum adaequatum sibi est. Sed si tempus illud respicias quando quis e tenebris emersit heroicis factis, Tarnovii Teciniis hac in parte pares habenrur³. Attamen Thecinii hoc nomine aliquid sibi deberi volunt, quod veluti aborigenes ex stirpe Polonorum prodierint. Tarnovii autem aliunde huc appulerint. Hanc differentiam quidam statuunt. Non ignoro tamen Stanislaum Orichovium, cui in hoc multa debentur, volvisse probatum facere, Lelivam signum Tarnoviorum hic quoque in Polonia, et ex Polonis originem suam traxisse.

Tomakowka 49. 54. Insula est in Borysthene, inter Tesmien flumen et Fessinum, quod ex Nigra sylva demanat, ubi Nisovii

¹ Мало бути *Ratno*.

² =superesse.

³ =habentur.

Kozaki tanquam in arce fortissima habitant confidenter. Etymon Thomakowka a Thomos videtur esse nacta. Nam Thomitanis forsan, ubi Ovidius exulabat, obnoxia fuit.

Trhobies flu. ibidem e regione Cerkasy est sita.

Thlumacz 49. 49.

Tarnopole 50. 48.

Tohoro flu. 52. 54. ad quod Sytomirz, Cudniow.

Turobin 51.5.44.6.

V.

<...> *Vilgia flu.* 51. 50. ad Ostrog decurrit.

*Vlanow*¹ 51.8.51.8. Scytharum municipium quod Sieniavii fundarunt ad obsequia sua. Nam eis commilitant ubi datur signum.

<...> *Visnia* 50.3.64.2. ubi comitia fuit Russicae nobilitatis.

<...> *Vidove iezioro* 51.6.50.6. Russii Ovidii lacum hunc fuisse dum exularet, asseverant. Est quidem nomen non parva affinitas. At certum est Ovidium in urbe Thomitana ad ostia Danubii exulasse: nisi forte reditus annui istius lacus a Romanis in solatium exilii ei attributi errant. Nam sal Scythicum ex aqua illius lacus conficitur. Vide lib 3. Annalium nostrorum.

Vilhora 51.6.50.6.

Visniovies 51.10.46.6. in arduo monte. Et est colonia nataleque solum Ducum Visnieveciorum quorum fama et decus bellicarum virtutum implevit Europam, ita ut ubivis etiam in pagis agrestes cantilenis eos celebrent. Locus ibi monstratur pugnae cum Tartaris et victoriae Polonorum.

*Vhrowsko*² 51.9.47.5. Reius in suo libello huius gentis stirpem a Ducibus priscis Russis derivat. Quae sententia comprobari potest privilegiis Urganis aboriginis ipsorum qui fundavit Wladicatum Chelmensem et pleraque alia.

Vinnica 51.1.51.11. praefectura in aditu Scythiae.

<...> *Vchanie* 51. 46.

<...>

X.

<...>

¹ Ulanow.

² Ugrowsko.

Z.

Zamostia 51.6.46.7. Domicilium vetustae gentis Szariorum, qui nunc Zamoscii dicuntur. Arx fuit vetus in firmissimo loco, et refugium ab incursionibus Tartarorum, parties Castellani et avorum memoria. Nunc demum a fundamento muris eductis, propugnaculis institutis, oppidoque novo adjecto non minus ad elegantiam quam ad sustinendos quo suis hostes ab integro excitata, opera et sumptibus Illustris et Magnifici domini Ioannis de Zamoscie. De hac re luculentius testatur inscriptio tabulae marmoris nigri, frontispicio aedificii ibidem affixa, quam ego describendam curavi.

IOANNES de Zamoscie Regni Poloniae cancellarius, exercituumque Dux supremus, et Cracoviensis, Marienburgensis, Belzensis, Cnissinensis, Mediricensis, Cresoviensique Praefectus. Dum bello Serenissimi *Stephani* Regis cum Ioanne Magno Duce Moschorum, pro debita in patriam pietate, nec sumptibus, nec laboribus, nec vitae parcit, innati quoque erga patrios lares amoris, hoc monumentum excitari curavit.

Zdroiow 50.6.45. Thomae de Zdroihow Capitanei Premisliensis maiorum domicilium natale, qui omnibus bellis Stephani Regis non modo interfuit, sed etiam magna ex parte praesuit, et Oratorem egit ad Christianissimum Regem Galliarum, et ad potentissimum Imperatorem Turcorum.

Zalesie 50.4.44.4.

Zaslaw 51.3.49.9.

Zukow 49.2.48.1.

Zelechow 55. 45.5. Locus natalis spectatae stirpis Ciolkonum.

<...> *Zinkow* 50. 50. Arx in Podolia sed neglecta.

Zborow 51.4.44.4. Zborow arx murata elegans, estque domicilium natale Magnificorum dominorum de Zborow. Produxit haec domus Senatores magni nominis nostra etate¹. Martinum Zborovium Castellanum Cracoviensem animi et corporis celsitudine virum conspicuum, Petrum Zborovium filium eius Palatinum Cracoviesem et Capitaneum, Ioannem Zborovium Castellanum Gnesnensem, qui Praefectus summus copiarum fuit in pugna Dersaviensi, Andream Marsalcum curiae. In summa quotquot novi, et quotquot ex sororibus

¹ Від аетас, аетатис.

eorum prognati sunt, omnes ad magnas res genendas nati esse videntur si bellum moveretur, et classicum caneretur contra Christiani nominis hostem.

Zolkiew 51.5.44.6. Locus natalis amplissimae stirpis Zolkieviorum, quorum virtus bellica enituit in bellis Prutenicis, et antea Tartaricis, Moschoviticis. Horum nunc columen Stanislaus Zolkievius Palatinus Belzensis eodem aevo fuit.

Zydaczow 43. 47.

Zary 50.10.41.7

<...> *Zabno* 50.12.43.10. oppidum.

<...> *Zula flu.* 50.6.50.6. non Sula ad orientalem ripam Borysthenis, ad cujus ostia in confluentem Rex Boleslaus Chobri columnas ferreas pro gadibus¹ finium Sarmaticorum post continuas victories victor injectit: ego quoque hic descriptionis hujus finem facio.

Descriptio veteris et novae Poloniae cum divisione eiusdem veteri et nova.

Adiecta est vera et exquisita Russiae inferioris descriptio, juxta revisionem

Commissariorum Regiorum et Livoniae juxta Odoporicon exercitus

Polonici redeuntis ex Moschovia [...] Sarnicius. – Kraków, 1585.

* * *

Киев (Kiovia) 51 град. 12 мин. широты 54 гр. 12 мин. долготы. Древняя резиденция русских князей. И как некогда римляне баснословили о северных и индейских уродах и диковинах, так и русские теперь стараются уверить других о своих чудесах и героях, которых зовут богатырями т.е. полубогами. Они погребены по русскому обычаю в горных пещерах, которые будтобы, как подземные корридоры, тянутся на огромное пространство даже до Новгорода великаго. Только то несомненно и считается за чудо богомольцами, стекающимися в Киев, что монахи показывают там нетленные тела князей, которые благодаря какому-то особому свойству местности (*temperamentum loci*) остаются без всякаго повреждения много лет. Киевляне относят это к религии и приписывают святости места. В этом городе живет не мало армян также, как во Львове и Каменце. Киев отстоит от Вильны

¹ = *gaudibus*.

90 миль, от Львова 80. Приведу о нем двустиише некоего ученаго поэта:

Nomen habet magnum spatiosa Kiowia quondam
Cuncta brevi imposito, tu milite prospice forti.¹

Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. – К., 1874. – Отд.2. – С.14.

* * *

***Покажчик карти Сарматії, разом з містами, горами,
річками, лісами, пустелями та іншими знатними місцями,
як розташовані та на якій відстані,
з наведенням даних про довготу та широту і
від елемента до елемента,
за образом хреста при боці згаданої карти², та,
як прийнято, стуляючи-розсікаючи, оголошується***

„А.”

„В.”

*Буг ріка*³ 53.6.42.8. Коментатори Корнелія Тацита¹ народу давнього Кістобоків² при тій річці Буг називають володіння;

¹ Перевод может быть такой: «Обширный некогда Киев имеет славное имя. Хотя в последнее время все придавил храбрый солдат, но все-таки остерегайся.»

² Мова йде про першу збережену друковану карту Польщі *Вацлава Гродецького* (Grodetius, бл.1535-1591), видану 1558 р. у Базелі з дедикацією польському королю Сигізмунду Августу. Основою для неї стала виконана та віддрукована в Кракові 1526-1528 рр. мапа Б.Ваповського «*Tabula Sarmatiae, regna Poloniae et Hungariae utriusque Valachiae, nec non Turciae, Tartariae, Moscoviae et Lithuaniae partem comprehendens* та *Tabula in qua illustrantur ditiones Regni Poloniae ac Magni Ducatus Lithuaniae pars*» – перша праця такого роду. До своєї мапи Гродецький додав індекс з 724 географічних назвами. Згодом ця карта була широко спопуляризована виданим Абрахамом Ортеліусом атласом світу «*Theatrum Orbis Terrarum*» (1-е видання – Антверпен, 1570; до 1612 р. вийшло близько 45 видань). Мапу Гродецького використовував і М.Кроммер у «Полонії», іншому підставовому джерелі С.Сарницького. Втім, щодо українських земель, останній явно перевершує поінформованістю твори цих своїх попередників.

³ Мова йде про р.Західний Буг.

тих, які тут осідок від батьків тримати одержали. І звучання імені Кістобоків не дисонує з назвою Буг.

*Брест*³ 52.8.47.7. Місто багатолюдне при злитті Бугу та Мухівця в самому трикутнику трикутну фігуру утворює.

*Бучач*⁴ 49.10.48.6. стародавнього та славного роду Бучацьких колонія. В області цій кажуть знаходяться жили золота, які, ніби пісок⁵, виблискують у воді струмка, що зі скель крутих спадає бурним потоком. Той [пісок] потім поселянами виймається, проціджується та, таким чином, злитки набираються гідні для виготовлення золота, але чимало того через бездіяльність упускається. Похваляється також [Бучач] породистими конями, яких великий достаток табунів численних плодиться самих [по собі]. Звідси прислів'я поширене: кінь Бучацького табуна.

*Бельсько*⁶ 53.6.47.8.

Бескіді 49.44. Бескід⁷ або Бескіді від мешканців зветься. Гори це знатні по той бік Гуменно, з якої річка Тирас⁸ починається⁹. Мені здається, це місце давнього народу Бесів¹⁰.

*Брацлав*¹¹ 50.10.52.8. Замок, у якому завжди найміцніша залога наявна на сторожі. Це місто звать Святого Петра, оскільки образ божественний Петра-Апостола за знак¹² уживає.

¹ *Тацит Корнелій* (бл.55 – після 117) – римський історик.

² *Кістобоки* (костобоки, койстобоки) – вважаються племенем фракійського кореня, локалізуються у Прикарпатті, учасники т.зв. макроманських війн (II ст.), розгромлені вандалами.

³ Сучасне м. *Брест* у Беларусі.

⁴ Нині м. *Бучач* – райцентр Тернопільської обл.

⁵ Варіант – «уламки».

⁶ *Більськ* (нині *Bielsk Podlaski*) – місто на Підляшші (на той час повітовий центр).

⁷ Напевно, мова йде про *Карпати* взагалі.

⁸ Дністер.

⁹ Ріка *Дністер* бере початок на території Турківського р-ну Львівської обл.

¹⁰ *Беси* – плем'я, яке брало у макроманських війнах разом з кістобоками.

¹¹ Нині *Брацлав*, містечко Немирівського р-ну Вінницької обл.

¹² Себто герб.

*Балаклей*¹ 50.2.52. Замка руїни в місці вельми зручному. Утім, Чапчаклей є річки [на якій стоїть] назва.

*Білгород*² 48.10.52.8. Давня назва – Феодосія³. Його при гирлі Борисфена Юпітер поставив⁴, але заблукав п.⁵ Кромер з тієї думки спростуванням⁶. Давній же Білгород на шляху торованому та славнозвісному, який Очаківським звать. Тут турецькі та скіфські торгівці найпотужніші обози з товарами [водять], які вони своєю мовою Каравани звать. Відтак, коли наші якимось шляхом захопити бранців намагаються (щоб від них дізнатись, який насправді ворогів задум, як обидва

¹ *Балаклей* (Балаклій) – зруйнований замок. Розташований біля гирла р.Чічкля (Чапчаклій) правої притоки р.Пд.Буг (є дуже сумнівна версія, що це нині територія с.Баланове Очаківського р-ну Миколаївської обл.). Прикривав шлях на Очаків. Уперше згаданий в ярлику Тохтамиша Віговту бл.1398 р. Найкращі часи для нього настали після 1442 р., коли Балаклей став ключовим пунктом системи оборони Поділля, створеної власником замку Теодоріком Бучацьким. Після 1447 р., у зв'язку з переходом Поділля під литовську зверхність, підпадає. 1546-1547 рр. тут пробували закріпитись турки. На це місце також претендували спадкоємці Бучацьких – Язловецькі. Польський король (1573-1574) Генріх Валуа обіцяв відбудувати Балаклій, утім, до цього так і не дійшло.

² Нині м.*Білгород-Дністровський*.

³ Сарницький плутає його з кримською Феодосією (хоча Білгород справді мав інші давні назви – Тира, Монкастро).

⁴ Білгород розташований на правому березі Дністровського лиману.

⁵ Варіант – д.=*доктор*, себто вчений з докторським ступенем.

⁶ Вірогідно мається на увазі місце з «*Polonia...*», де оповідається про Дністер, який за Кромером впадає до Чорного моря, чи радше до озера Овідового, що становить морську затоку під 53° довготи та 47°30' широти біля міста турецького Білгород або Монкастро. У гирлі Дніпра в нього розміщено Очаків. Що саме Сарницький визнає за похибку? Найвірогідніше – розміщення Білгороду в гирлі Дністра, а не Дніпра (як, цілком помилково, у нього самого). Очаків Сарницького, як побачимо нижче, розташовано біля гирла Пд.Бугу. Утім, можливо, йдеться просто про інші градуси довготи-широти, які маємо у Кромера.

[неприятелі], у Туреччині та Скіфії¹, поводяться), тоді до того самого шляху рід певних вояків (найлегшого озброєння, для сутичок придатного, яких Козаками звать) висувають і, таким чином, з подорожніх захопити когось мають змогу та до начальників своїх швидко та кwapливо прибігти назад. Але [при цьому козаки] неодноразово назад шию обертають, видивляючись чи ніхто їх слідів не помітив та в погоню за головами їх не кинувся. Дійсно, нерідко кістки не так випадають, як забажав, та часто-густо з ловця роблять бранця. І на запитання, чому ж бо, безсумнівно, ображають Марса², себе підставляючи, відповідають зазвичай: 'Добре, кажуть, коли ніякої користі звідти не отримати, якщо молодь часу мого, за тими [мирними] угодами втихомирена³, все таки більш-менш задоволена і то нехай⁴. У змаганнях це ніби майбутнє є⁵, якщо, між тим, навіть до рук скіфських потрапляють, ніхто про те не дізнається⁶'. Був колись Білгород торгівельним поселенням славнозвісним та дружнім⁷ для наших людей. Бо за часів Казимира⁸ до Кіпру постійно⁹ сплавлялись судна навантажені вдосталь подільською пшеницею. Нині, зазвичай, до варварів

¹ Себто у володіннях Кримського ханства (скіфи=татари).

² Варіант – «*спосіб ведення війни*». Отже, мова йде про традиційні закиди козакам у веденні бойових дій «неправильними», нечесними методами?

³ Себто офіційно змушена дотримуватись миру.

⁴ До речі, теза про козакування як про заняття буйної молоді могла бути запозичена у татар. Як пише хроніка Гваньїні, у відповідь на скарги польського короля кримському хану за татарський набіг на Україну 1516 р. останній відповів, «*що там була одна тільки молодь із зіпсованою честю, а їх він не міг стримати*», див.: Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії. – С.428.

⁵ Себто моделювання майбутніх воєн.

⁶ Себто за це не звинуватять у порушенні миру.

⁷ Варіант – «*доступним*».

⁸ Казимир IV – великий князь литовський (з 1440), король польський (1447-1492).

⁹ Варіант – «*аж до Кіпру*».

лише полба за течією¹ річки сплавляється до Білгорода і це не без серйозної небезпеки для життя.

*Баня Вітовтова*² 50.55.6. Нині джерельце лише гарне, де, зазвичай, вояки військовий стан мають та тіла відновлюють. Знаходиться й укріплення там вітчизняне³ зруйноване.

*Мост Вітовтов*⁴ 50.55. недалеко від Бані.

*Березов*⁵ 50.3.45.2.

*Белз*⁶ 50.3.45.2. Повітовий центр⁷ королівства.

*Буськ*⁸ 50.11.47.6. Повітовий центр королівства.

*Брусилів*⁹ 52.54. при Борисфені між Коростишевом та Кисвом.

*Бар*¹⁰ 50.50. Замок найукріпленіший, у пам'ять відповідному на батьківщині солодкій, від королеви польської Бони Сфорца, на самому доступі¹¹ скіфському зведений. Завжди там залогова сильна стоїть та старостою дають мужа випробуваних чеснот. Нині староством тим урядує найвищих похвал Миколай Бучацький¹².

¹ Дослівно – «нахилом».

² Місцина на правому березі Дніпра біля о.Тавань, залишки литовської митниці.

³ Варіант – «чужоземне».

⁴ У районі сучасного м.Первомайськ на Пд.Бузі. «Не далеко» це хіба по міркам Дикого Поля.

⁵ Нині *Brzozów* у Польщі (давній Сяноцький повіт).

⁶ Нині *Белз*, місто Сокальського р-ну Львівської обл.

⁷ Дослівно – «обласний центр». Можливо також, що контекстний переклад – «староство».

⁸ Нині м.*Буськ*, райцентр Львівської обл.

⁹ Нині м.*Брусилів*, райцентр Житомирської обл.

¹⁰ Нині м.*Бар*, райцентр Вінницької обл.

¹¹ Варіант – «проході».

¹² Мова йде про *Миколая Творовського-Бучацького* († 1595). Походив з родини спадкоємців (споріднення за жіночою лінією) по вигаслим Бучацьким, кам'янецький підкоморій (1570-1592), барський староста (1571-1588).

*Базилія Руська*¹ 50.40. від Василя, князя Острозького, закладена. Розквітла вона за наших часів. Був [В.Острозький] сином того Костянтина войовника.

*Бакота*² 50.6.50.6.

*Бог ріка*³ 50.52. Аксій загалом стародавніми звався, деякі Гіпанісом уважають, ґрунтуючись, як стверджують, на думці Геродота, але [цьому] суперечить Птоломей, який Гіпаніс розміщує з цього боку Борисфену⁴ в напрямку Таврії та Меотиди. Витікає трохи вище Меджибожа та трохи нижче гори, званої Збожна могила. Омиває Хмільник, Вінницю, Брацлав та потім швидко плине через степи [і такі] урочища проминає: Кучмань, міст Вітовтів; урешті-решт, потужним, через дикі степи пустельні, до Евксинського Понту, звеличувати море, докочується. І правильно спростовано від величного мужа Яна Сененського, каштеляна львівського, помилку деяких наших часів Хорографій⁵, які Буг наш обрізують, у Борисфен перетворюючи⁶. У чотирьох милях від гирла Борисфена в Лиман, затоку Евксинську, себе ховає. Але чому річку цю Буг і Божек давні називали? Можливо тому, що річки за божества древні люди пошановували (в той час, коли племенами жили).

Біла Церква 51.53. при річці Рось, від Києва 15 миль або трохи далі. Часто сюди скіфи навідуються, як пси, заглядають на кухню⁷. Руська миля є набагато довша за польську. Тому не

¹ *Базалія* – нині містечко Теофіпольського р-ну Хмельницької обл., засноване кн.В.-К.Острозьким у 1570 р.

² Історичне містечко (згодом селище, 1981 р. затоплене водами водосховища) на території сучасного Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. Наразі збереженим лишився хіба скельний Бакотський монастир.

³ Південний Буг.

⁴ Зауваження про «цей бік Дніпра» у Сарницького, здається, стало стосується Лівобережжя.

⁵ *Хорографія* – дослівно з грец. місцеописання.

⁶ Під цими хибними «хорографіями», напевно, слід розуміти «*Polonia...*» М.Кромера, яка справді велить Пд.Бугу впадати до Дніпра недалеко гирла останнього. Те саме бачимо і на мапі Гродецького.

⁷ Варіант – «заглядаються на стіл (з їжею)».

дивуйтеся, навіть якщо розмір закруглень тут не відповідає повсюдно [прийнятим]¹.

Брід Басарабський, дивись Остропіль.

*Божек річка*² 50.6.49.6. Між злиттям Бугу та Божека, ніби Месопотамія³, стоїть Меджибіж, як справжнє значення [слова-назви] самого міста показує.

„С.”

*Кросно*⁴ 50.44.

*Кам'янець*⁵ 49.5.49.4. замок найукріпленіший, у напрямку Валахії. Він, як мешканці заявляють (через те, що від природи є місцем чудесно укріпленим – спочатку скелями, а [потім і] річкою Смотрич), самою Божою рукою створений був. Про це, зрештою, таким чином писано:

Хоча високими мурами Кам'янець оточений,

Утім, якби навіть з колосся їх зроблено, того багато

не вистачало б доглядіти.

*Кам'янець другий*⁶ замок мурами захищений і гарний, за півмилі від Кросна.

*Качибей*⁷ 48.55. замок давній зруйнований, при узбережжі Овідієвого озера. Був Польською торгівельною факторією широкозваною, де сіль складалась морська. Стародавні згадують цей порт при Евксині. Пліній⁸ зве Катісос поміліонес¹.

¹ Здається, саме тому Сарницький далі вказуватиме «*руські*» відстані, коли у нього буде така можливість, подвійно – за Гваньїні та за «*королівськими люстраторами*» (підрахунками Я.Сененського 1576 р.).

² *Бужок* – невеличка річка, ліва (північна) притока Пд.Бугу, при її гирлі розташований Меджибіж (нині містечко Літинського р-ну Хмельницької обл.).

³ Себто Межиріччя.

⁴ *Кросно* (Krosno) – місто у давньому сяноцькому повіті, нині територія Польщі.

⁵ Нині м. *Кам'янець-Подільський* – райцентр Хмельницької обл.

⁶ Мова йде про гірський замок *Кам'янець* у с.Одриконь (Odrzykoń) поблизу Кросна, збудований у готичному стилі (перша згадка 1348 р.).

⁷ *Хаджибей* – замок-попередник Одеси.

⁸ *Пліній Старший* або Гай Пліній Секунд (23-79) – давньоримський вчений, автор авторитетних історичних та природознавчих праць.

Бо в давнину, запевняють, людці короткого зросту це місце воювали зі стінобитними машинами; те письменники переповідають².

*Комарно*³ 49.11.46.6.

*Козібеле*⁴ 49.5.47.7.

*Червоне*⁵ 40.5.46.6.

*Клевань*⁶ 51.10.48.5.

*Хмільник*⁷ 51.2.50.6. укріплення проти скіфів у напрямку Бугу. Урядує нині староством цим [муж] найвищої похвали, Якуб Струсь⁸. Міцний духом і тілом, батьків та дідів пам'яті славнозвісної, він, загалом, уже давно звернув на себе увагу.

*Чорторийськ*⁹ 51.9.48.5. при гирлі річки Стир.

*Чорнобиль*¹ 52.53.

Сарницькому могли бути відомі досить недавні перевидання творів Плінія: «*Historia mundi*» (Basileae, 1530), «*Historia naturalis libri XXXVII*» (Venetiae, 1507; Parisiis, 1511; було і ще кілька наступних перевидань, які також могли бути приступні Сарницькому). Інформація в обох про цікаві Сарницькому терени (розділи про Фракію та про Скіфію-Сарматію etc.) практично ідентична.

¹ Напевно, йдеться про *Catizos-Pygmaeorum* – плем'я пігмев-карликів, яке згадується у Плінія у розділі про Фракію (це книга III, розділ XI «*Historia mundi*» або книга IV, розділ XI «*Historia naturalis libri XXXVII*»). Що так звалося причорноморське місто у давньоримського енциклопедиста немає, це цілком на совісті Сарницького.

² За Плінієм катизос-пігмеї втекли від «журавлів»-стінобитних машин.

³ *Комарне* – нині місто Городецького р-ну Львівської обл.

⁴ Якщо орієнтуватись на мапу Гродецького, то йдеться про *Чешибіси*, з 1597 р. – *Єзуніль* (нині містечко Тисменецького р-ну Івано-Франківської обл.).

⁵ На мапі Гродецького є *Червоне* біля Язлівця, отже, можливо, йдеться про сучасне с.Бережанського р-ну Тернопільської обл., але топонім надто поширений аби твердити напевно.

⁶ *Клевань* – давня маєтність кн.Чарторийських, нині містечко Рівненського р-ну Рівненської обл.

⁷ *Хмільник* – нині райцентр Вінницької обл.

⁸ *Струсь Якуб* († 1589) – староста хмільницький, герой прикордонної війни з татарами.

⁹ Нині с.*Старий Чарторийськ* Маневецького р-ну Волинської обл.

*Красилів*² 50.50. при витоках річки Горинь.

*Костянтинів*³ 50.50. є містами князя Острозького: Костянтинів, Базиля, Красилів, Кучмін у кордонах Волині, які йдуть у напрямку Меджибожа, майже на одному шляху.

*Чорний Острів*⁴ 50.50.

Катаракти 51.55. п'ятдесят миль від Канева, дивись гасла Пороги та Борисфен.

Царевгай 50.49. Це знатний гай та гадаю той, який Птоломей звав гаєм Діани⁵. Неподалік від Синяви, недалеко звідси бере початок річка Ікава.

*Церква*⁶ 50.46. шість миль від Львова.

*Коменча річка*⁷ 49.56. Річка з протилежного берегу [біля] Тегини в Тиру впадає.

*Черняхів*⁸ 49.12.48. Недалеко від витоків річки Збруч. Але визнається дещо вужчою тут на вигляд, аніж у в тих розлогих степах широкіх, досягши повноводдя.

*Коломия*⁹ 48.2.48.1. Коломия, за назвою, уважалась майже за колонію¹⁰, бо вірили колись від римської колонії вона [та назва] виведена. Про цю справу звертайся до книги 3-ї історії нашої.

¹ Нині мертве місто в Іванківському р-ні Київської обл.

² Нині м.*Красилів*, райцентр Хмельницької обл.

³ Нині м.*Старокостянтинів* – райцентр Хмельницької обл.

⁴ Нині містечко *Чорний Острів* Хмельницького р-ну Хмельницької обл. Менш вірогідно, що йдеться про однойменне село Жидачівського р-ну Львівської обл.

⁵ Чергова фантазія Сарницького.

⁶ За координатами, це десь поблизу Глинян.

⁷ Мова йде про річку *Кам'янку* (польські варіанти назви *Kamieńcze*, *Kamionka*) – ліву притоку Дністра (гірло з м.Кам'янкою, заснованим на початку XIX ст., вірогідно на місці давнішого поселення (є на мапі Боплана), знаходиться в 50 км нижче Ямполья на території сучасної Молдови).

⁸ Напевно, мова йде про сучасне с.*Черняхів* Зборівського р-ну Тернопільської обл., яке, утім, розташовано у верхів'ях не Збруча, а Серету (який протікає поруч і майже паралельно).

⁹ *Коломия* – нині райцентр Івано-Франківської обл.

¹⁰ У тогочасній транслітерації латинських назв «*m*» і «*n*», буває, вживано як взаємозамінні.

Хіба ще, можливо, від Коломана, короля галицького, імені постала. Виробляють там сіль, якої випарів [немов] тухлих яєць сморід, більший за досить приємні пахощі від жарення та горіння¹. Цього часу Венериного посту², з'ясування пори найкращої для їжі доводить звичайно, [що] лише з вечірньої зірки світлом радісним пригощаються зазвичай³.

*Крупа*⁴ 51.9.50.6. там само річка Крупа однойменна з тією, яка в Словаччині є⁵, з котрої Лех у Польщу прийшов один з братом, Чехом званим. І, можливо, мешканці [того] місця в Словаччині, прийшовши з [боку] Русі, батьківщини солодкої пам'ять створили, річки назву до вітчизни Леха пересадивши.

Черкаси 51.4.54.12. Черкаси кажуть є рештками давніх Кимврів, яких Гомер Кіммерійцями кличе. Ім'я, безперечно, пов'язане є [з тим]. Релігія в них⁶ здебільшого Магометанська.

¹ Себто сморід забиває запах від багаття, на якому випарюється сіль.

² *Місяць Венери* – це квітень, отже мова про Великий пост.

³ При чому тут Коломия я не второпав (здається, у автора спрацювала проста асоціація *сіль – їжа/час для їжі*).

⁴ Топонім неясний, але за координатами та згадкою можливих переселенців з *Русі*, мав би бути близько українських теренів. На мапі Гродецького *Крупа* показана на Волині (де мав би бути сучасний Гошанський р-н Рівненської обл.). Можливо також, йдеться про *Крупе* (Krupе), сучасне село під Красноставом у Польщі (тут був ренесансний замок знаних Сарницькому холмських Оріховських). Поруч річка *Круп'янка* (Krupianka), права притока Вепши (Wierpz), правої притоки Вісли.

⁵ Напевно, це невеличка р.*Поток Крупа*, яка, зливаючись з Потокм Гінчовим, утворює річку *Попрад* (Східна Словаччина), що належить до басейну Вісли. Утім, якщо *Slavonia* це не Словаччина, то може йтись і, скажімо, про річку Крупа в Хорватії тощо.

⁶ Тут мова йде явно про черкасів-черкесів узагалі, себто як тих що мешкають у наддніпрянських Черкасах, так і у власне Черкесії на Північному Кавказі. А північнокавказькі черкеси на той час уже справді були ісламізовані. Отже, популярне ще з XIX ст. (здається, з подачі П.Куліша) твердження, що Сарницький уважав мешканців Черкас або й попросту українських козаків за, здебільшого, мусульман є цілком хибним.

Жінки, майже як чоловіки, війни обов'язок у них приймають¹. Відстань від Києва, згідно Гваньїні, 27 миль, а, за королівськими люстраторами, лише близько 15.

*Чуднів*² 51.12.53.1. при легкому простуванні на Київ. Від Львова 17 миль.

*Хортиця*³ 50.54. Острів у руслі Борисфену, славного героя Вишневецького військового господарство. Там бо осідок та опорний пункт свій міцний заклад. Розташований від Києва 44 милі, трохи нижче гирло річки Тисмениця.

Чернігів 51.55. річка по цей⁴ бік Борисфену Десна з району Києва при якій розташований замок Московітів підкріплений залогою⁵. 30 миль від Києва, як Гваньїні нотує, люстратори подають 24.

*Хотин*⁶ 49.8.49.8. Замок найсильніший на самому підступі до Валахії, суперник Кам'янця⁷, який є під владою польською. Тому Петро⁸, волоський воєвода, кажуть, звичайно твердив: або ти, Кам'янець, Хотин наш, або Хотин Кам'янець поглине.

*Чапчаклій*⁹ 50.2.52. Згадана річка має поруч свіжі руїни найукріпленішого замку Балаклій, який, якщо належною залогою укріпити, то найміцніша оборона для перешкоди Перекопцям переправлятися через Гипаніс була б. І особливо,

¹ Найвірогідніше йдеться не про реальних черкесів-черкасів, а про уявних кимврах-кіммерійцях, до яких припасовані античні вістки про амазонок.

² *Чуднів* – райцентр Житомирської обл.

³ Існували острови *Велика Хортиця* та *Мала Хортиця*. На о.Велика Хортиця, у межах сучасного м.Запоріжжя, розташований відомий Національний заповідник Хортиця.

⁴ Лівий.

⁵ Варіант – «сильною залогою».

⁶ *Хотин* – нині райцентр Чернівецької обл.

⁷ Варіант – «що намагається не поступатись Кам'янцю».

⁸ Напевно, мова йде про дуже амбітного *Петра IV Рареша* – молдовського воєводу (1527-1538 і 1541-1546), хоча, за часом, це може бути і сучасник Сарницького: *Петро V Кульгавий* (іноді в літературі згадується і як *Кривий*, займав господарський престол у 1574-1577, 1578-1579, 1582-1591 рр.).

⁹ Тепер *Чічкеля* – права притока Пд.Бугу, недалеко лиману.

якщо, у свою чергу, при річці Русава¹, у місці тому, звести замок відповідний та від численних багатолюдних набігів захист новий виставити. Ці, повторю, два замки, на відстані не більш як 20 миль один від одного, один при Тирі навпроти Тегині, другий – напрямом гирла Гипанісу, якщо добре прикриють, то цілий обшир цього трикутника від Очакова, ніби дві колони, вони стовпами з рівними один від одного відстанями, чудову безпеку нададуть, як порада приписана люстраторів найдосвідченіших рекомендує. Про цю справу дивись гасла Русава, Балаклій та Гродисько². Відстань Чапчакля від Очакова вісім миль або дев'ять, як люстратори ті занотували.

*Чорний ліс*³ 49.12.50. Інша назва лісу – Печеніги⁴. Є ще Чорноліс другий – у селі Кохановського-поета⁵, у Сандомирській провінції.

*Хорбон*⁶ 51.3.48.5. При витоках річки Встеч, недалеко від Луцька.

„D.”

*Дзвіх*⁷ 52.12.51.6.

¹ *Русава* – ліва притока Дністра. Довжина 78 км, тече глибокою (до 120 м) долиною, яка у пониззі розширюється. Біля гирла Росави розташоване добре відоме згодом м.Ямпіль, але пропонуване люстраторами місце для нового замку (Гродисько?) вірогідно знаходилося у верхів'ях річки, де зручно було перегородити шлях вододілами приток Дністра та Пд.Бугу.

² Про *Гродисько* жодної додаткової інформації, крім згадки самого топоніму Сарницький не навів.

³ Великий лісовий масив, залишки якого досі відомі навколо м.Чигирин. Далі Сарницький ще двічі виводить його під окремими гаслами, вірогідно, він мав кілька згадок про цей ліс з різним правописом та координатами.

⁴ Див. нижче окрему статтю *Печеніги*.

⁵ *Кохановський Ян* (1530-1584) – польський поет та літературний класик.

⁶ Вірогідно, це *Хорлупи* біля Олики, нині село Ківерецького р-ну Волинської обл. Розташовані у верхів'ях річки Конопельки (Встеч Сарницького?) правої притоки Стиру.

⁷ Можливо, йдеться про р.*Здвиж*, притоку Тетеріва, притоки Дніпра. На ній існувало давньоруське місто Здвиженськ, досі є с.Здвижка (є

*Дунаєць річка*¹ 55.43. Цю річку одні Данаструм, інші Вісклам звуть за Прокопієм². Бо з цього місця тече вона у Сцепусіо³, де Гепіди⁴ давня готська нація осідки свої мали головніші, свідок – той самий Прокопій.

*Дукля*⁵ 50.3.43.5. Птоломей сюди також місце ставить дуклеотів⁶ народу, [що з його] звучанням зовсім не дисонує.

*Дубецько*⁷ 50.6.43.2. Колонія давнього роду відомих шляхетністю СТАДНИЦЬКИХ, [з] резиденцією в Змігороді. Тих гербом є річка Среняви⁸. Утім, на цій річці, її торкнувшись течії, втікають вороги вітчизни. Тому правильно від ученого ця перемога оспівана була в такому двовірші.

Діяльні грізні володарі, які перемагають ворогів,
Самі до річки такі знаки несуть.

поруч й інше село з назвою Містечко та залишками давніх фортифікацій).

¹ Річка *Дунаєць* (Dunajec), права притока Вісли.

² *Прокопій Кесарійський* (490-562) – видатний візантійський історик. Напевно, мова йде про його працю з історії війн імператора Юстиніана I (527-565) з вандалами, готами та персами (первісно у 7-ми книгах – про походи до 551 р., згодом додана 8-ма книга довела оповідання до 553 р.). Сарницький міг користати з відносно недавнього базельського перевидання цієї праці: «*De rebus Gothorum, Persorum ac Vandalorum libri VII*» (Basilaea, 1531).

³ Сучасне *Снішське Підграддя* (Шепешвар) – місто у східній Словаччині (Пряшівщина).

⁴ *Гепіди* – східногерманське плем'я, яке мешкало між річками Савою, Дравою і Дунаєм (у його середній течії). 455 р. стало федератами Римської (Візантійської) імперії. 567 р. підкорилися аварам.

⁵ Нині місто *Dukla* в Польщі недалеко Кросна.

⁶ Мається на увазі античне м. *Дукля* (Doclea, Diocleia) у сучасній Чорногорії, зрозуміло, тут Сарницький просто зачарований співзвучністю двох топонімів.

⁷ Нині м. *Дубецько* (Dubiecko) в Польщі, терени давньої Перемишляниці.

⁸ *Шренява* (Сренява) – польський герб (із зображенням звиву річки у вигляді зворотної літери „S”). До нього належали і Стадницькі.

*Добравода*¹ 50.9.40.6.

*Дрогобич*² 59.8.47.8.

*Долина*³ 49.4.47.8. Споріднена є, за значенням, з іменем Поділля. Утім, область ця при тій долині розташована, від якої і названа Поділлям. Виноградні лози тут можна саджати та вино отримувати як у Кассові⁴ вищезгаданий.

*Дурисько*⁵ 51.7.48.

*Дорогобуж*⁶ 51.8.36.6.

*Дунаїв*⁷ 50.4.48.3.

*Двоклічвич*⁸ 49.10.49.10.

*Дашів*¹ 49.6.34.

¹ Можливо, йдеться про сучасне с.*Доброводи* Збаразького р-ну Тернопільської обл. (в Україні існують й інші однойменні поселення, але їх згадка менш вірогідна). Інший вірогідний варіант – с.*Добровода* у Свентокшицькому воєводстві у Польщі (давня маєтність краківських єпископів).

² Нині м.*Дрогобич*, райцентр Львівської обл.

³ Напевно, мова йде про сучасне м.*Долина* Івано-Франківського р-ну Івано-Франківської обл. Засноване воно перед 1443 р., магдебурзьке право отримало 1525 р.

⁴ м.*Кошице* (сучасна Словаччина).

⁵ На мапі Гродецького біля волинського Ковеля. Напевно, йдеться про сучасне містечко *Турійськ* – райцентр Волинської обл.

⁶ За координатами це мало бути відоме місто на Смоленщині (нині райцентр Смоленської обл. Росії), але слід мати на увазі, що на мапі Гродецького показаний і волинський *Дорогобуж* – нині сільце в підпорядкуванні Горбаківської сільради Гощанського р-ну Рівненської обл.

⁷ Топонім неясний. Може йдеться про сучасне с.*Дунаїв* Кременецького р-ну Тернопільської обл., але воно тоді ще, здається, звалося Денятин (згадка 1545 р.). Отже, вірогідніше, мова йде про подільське м.*Дунаївці*, знане з 1403 р., нині райцентр Хмельницької обл. Здається, само воно й показане як Дунаїв на мапі Гродецького.

⁸ За мапою Гродецького – нижче Кам'янця-Подільського, у гирлі Смотрича. Напевно, мова йде про сучасні сільця Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. *Цвіклівці Перші* (підлегле Рудській селищній раді) та *Цвіклівці Другі* (підлегле Устянській селищній раді).

*Дромус Ахілла*² 54. Тут себе герой славнозвісний тренувати мав звичай.

*Дунай*³ 49.11.47.6. при злитті Кропечя⁴ та річки Ліпал⁵.

*Дзван річка*⁶ 49.51. до Тири впадає. Є замочок самотній⁷ Дзван, князя Острозького оселя⁸.

*Дубровиця*⁹ 52.51. Вище злиття Случі та Мохору¹⁰ річки.

*Дслна річка*¹¹ 50.54. річка за¹² Дніпром, у районі Хортиці острова.

*Давидів*¹³ 52.50. у самому злитті річок Прип'яті та Случі поселення.

¹ Мова йде про давній причорноморську фортецю-порт *Дашів* над Чорним морем. На мапі Гродецького показана трохи вище Очакова, з правого боку при впадінні Пд.Бугу в Дніпро.

² *Дромус Ахілла* – у перекладі з давньогрец. *біг (або бігова доріжка) Ахілла* – зазвичай цей топонім пов'язують з Тендерівською косою та о.Левка у Дніпро-Бугському лимані; інший (менш вірогідний) варіант – знаний о.Зміїний на Чорному морі.

³ Давнє містечко-резиденція львівських католицьких архієпископів. Відоме з 1386 р. Нині с.*Дунай*в Перемишлянського р-ну Львівської обл.

⁴ Мова йде про р.*Коропець*, ліву притоку Дністра.

⁵ Мова йде про р.*Золота Ліпа*, притоку Дністра.

⁶ Сучасна річка *Жван*, ліва притока Дністра. На ній стоїть однойменне село Мурованоктуриловецького р-ну Вінницької обл. (напевно, спадкоємець нижчезгаданого замочку).

⁷ Варіанти – «покинутий, безлюдний, пустельний».

⁸ Варіант – «гніздо, лігво».

⁹ Нині м.*Дубровиця* – райцентр Рівненської обл. (пов'язана з кн.Гольшанськими-Дубровицькими).

¹⁰ Напевно, мова йде про р.*Хомора*, Дубровиця справді значно вище її злиття зі Случчю, власне на р.Горині, недалеко впадіння в неї Случі.

¹¹ Топонім неясний. Примітних лівих приток Дніпра зі скільки-небудь схожою назвою я не виявив. Найпримітніша річка в цьому районі – це *Кінська* (Кінська Вода).

¹² З лівого боку.

¹³ Нині м.*Давид-Городок* у Беларусі (здається, Сарницький вважає Горинь притокою Случі, а не навпаки, як нині; тому в нього Случ, а не Горинь зливається з Прип'яттю).

Десна річка з регіону Києва 51.55., при якій два замки московські – Чернігів та Путивль; тільки 24 милі від Києва відстань.

„Е.”

„F.”

*Фульштин*¹ 59.45. Назва є Німецька. Бо багато імен німецьких не лише міст, але навіть видатних шляхтичів у цьому підгірському регіоні. З цієї справи причини, в інші місця на місць [назви] поширюються. Бо є Фульштин осідком родовим давньої родини Гербуртів, з яких наших часів троє в сенаті королівському засідали. На щиті [гербовому] роду є три мечи, у яблуко вістрями устромлені.

„G.”

*Гродек*² 50.2.46.10.

*Гологори*³ 50.2.47.4. поселення між горами, як і за положенням, імені етимологія вказує. А розташовують у цих горах, які від Львова аж до Волині тягнуться, певкінів⁴, згаданих Птоломеем.

*Глиняни*⁵ 50.3.47.1. п'ять миль від Львова.

*Гродек другий*¹ 49.7.48.3. При річці Гнезола та Тирі оселя Гербурта з Деділова² – мужа найславнішого, підкоморія кам'янецького.

¹ Напевно, йдеться про давній *Фельштин* сучасну *Скелівку* – село Старосамбірського р-ну Львівської обл. Утім, був і інший *Фельштин*, сучасне с.Гвардійське Хмельницького р-ну Хмельницької обл. (можливо він і мається на увазі Сарницьким як приклад поширення назви).

² Топонім неясний, за координатами центральна Польща (а тут може бути чимало варіантів), наводимо його, бо далі згадані цікаві нам *Гродек другий* і *третій*.

³ Нині селище *Гологори* Золочівського р-ну Львівської обл.

⁴ *Певкіни* (*бастарни*) – плем'я (останні століття до н.е. – перші століття н.е.) змішаного кельто-германського (за іншими даними сармато-фракійського) походження. Мешкало у гірлі Дунаю та західних Балканах, згодом почасті посунуло у бік східних Карпат.

⁵ Нині містечко *Глиняни* Золочівського р-ну Львівської обл.

*Гродек третій*³ 50.49. У верхів'ях річки Смотрич та єдиний з них⁴, званий Солоним Гродком.

„Н.”

*Галич*⁵ 49.5.47.6. Галичан галатами⁶ інші буває оголошують, [як] у двох блаженних Апостолів записано, але вони не виглядають правдоподібно: хіба лише випадково частина тих, відірвавшись, у цих місцях застрягла. Але виглядає вірогідно, що галлів рештки місцю ім'я передали. Бо не далеко усе таки кордони Скордисків⁷ союзу [племен], які галльського роду були. Балдуїн же галл перед двохсотим роком Імперію східну окупував⁸. І можливо, що якимось частина війська цього, скорочена поразкою, у тому місці собі шукала притулку. Але галичан ім'я до Балдуїна невідоме, як очевидно із серйозних історій польських. Королі Галицькі короновані таким порядком перераховуються: Коломан, зрозуміло, далі знову Данило син Романа, який при Завихвості нещасливо бився. Лев, зрештою, третій, засновник міста Львова. Для поширення ж слави Місця, Людовик, якого наші Луїсом звать, Король Польщі та Угорщини, резиденцію архієпископську в тому самому Галичі поставив, яку згодом Львову за найрозумнішою порадою передано було. Битв чимало при Галичі, положенням місця славнозвісного, точилося; найбільша ж – найпереможнішого

¹ Можливо, йдеться про сучасне м.*Городенка* – райцентр Івано-Франківської обл. (щоправда річка Гнезна, притока Серету, притоки Дністра дещо в сторону від неї, серед відомих маєтностей М.Гербурта *Городок* відсутній).

² Напевно, мова йде про *Гербурта Миколая з Дедилова* (бл.1544-1602) – на той час підкоморія галицького (з 1581 р.), згодом воеводи руського. Можливо, тут його сплутано з батьком Яном, який справді був підкоморієм кам'янецьким.

³ Нині м.*Городок* – райцентр Хмельницької обл.

⁴ Мова йде про три згадані *Гродки*.

⁵ Нині м.*Галич* – райцентр Івано-Франківської обл.

⁶ *Галати* – назва малоазійських кельтів III ст. до н.е. – IV ст. н.е.

⁷ *Скордиски* – кельтське плем'я в Іллірії.

⁸ Напевно, мова йде про *Болгіоса* – вождя кельтів, які 280 р. до н.е. розгромили Македонію.

короля Кривоустого¹ поразка пам'ятна, яку потім знеславлений Казимир Другий² перемогою над частиною Русі перекрив. Там само отримують камінь алебастр – дуже гарний, так що білизною своєю навіть Фрігії³ [мармур] перевищує, як виглядає. Вивозять його звідти до Німеччини та інших країв віддалених.

*Гуменно*⁴ 49.8.44.11.

Гиппаніс річка 50.52. Дивись гасло Буг.

*Ходоров*⁵ 49.44. Озеро де славне.

*Гнезола*⁶ 49.48. Витікає при Баворові⁷ та при Гродку⁸, впадає до Тири. Теревовля при цій річці розташована.

*Головня вілла*⁹

„I.”

*Ягель*¹⁰ 49.5.44.

*Язловець*¹¹ 49.45. Замок добрими мурами опасований, у напрямку Валахії, між річкою Стрипою та Гнезолою. І є оселею вітчизняного стародавнього роду Язловецьких, якого головою за

¹ Болеслав III Кривоустий (1102-1138) – польський король. Звідки походить інформація про поразку Болеслава Кривоустого під Галичем неясно.

² Казимир II Справедливий (1177-1194) – польський король. Вірогідно, йдеться про часи війн за галицький престол по смерті Ярослава Осмомисла в 1187 р.

³ Район давньої Трої на Близькому Сході (славний своїм мармуром).

⁴ Вірогідно, сучасне с. *Гуменець* (Humieniec) – 4 км від Старої Солі, 6 км від Самбора.

⁵ Нині м. *Ходорів* Жидачівського р-ну Львівської обл.

⁶ Мова йде про річку *Гнізну* – притоку Серета, притоки Дністра.

⁷ Нині с. *Баворів* Тернопільського р-ну Тернопільської обл. Лежить над р. Гнізна.

⁸ Тут вищезгаданий *Гродек другий* (Городенка?).

⁹ Можливе пов'язання з волинськими князями *Головня-Острозецькими*? Див. також *Головно* (Holowno) при гаслі *Тур озеро*.

¹⁰ Якщо орієнтуватись на мапу Гродецького, то це має бути сучасна *Ягільниця* – село Чортківського р-ну Тернопільської обл. Воно відоме з 1448 р., як містечко – з 1518 р. Володіння Лянцкоронських.

¹¹ Нині *Яблунівка* (до 1947 – Язловець) – село Бучацького р-ну Тернопільської обл.

наших часів воєвода руський¹ був; він посольство відправив до турецького султана з великою похвалою для себе та Речі Посполитої. Роду свого славу примножив Язловецький, староста снятинський², розгромивши та полонивши воєводу волоського. Стосується це року благого 1582.

*Ярмолниці вілла*³ 50.50.

*Іскава річка*⁴ 50.48. Де і Дубно.

*Ікава*⁵ 50.50. Де Сенява⁶ Сенявських.

„К.”

*Коден*⁷

*Клецьк*⁸ 53.7.50.1. місце знатне знаком перемоги над татарською стороною⁹.

*Красностав*¹⁰ 51.8.56.6. де Казимир – найгосподарніший король – рибний ставок величезний заклав, від якого й ім'я місту надане.

¹ *Язловецький* (Монастирський) *Юрій* (Єжі) (перед 1510-1575) – воєвода руський, гетьман великий коронний. Його посольство до Туреччини відбулося у 1564 р.

² *Язловецький Миколай* (бл.1550-1595) – староста снятинський, другий син Ю.Язловецького. 1582 р. піймав та доставив до Львова воєводу молдавського Янкулу (Ян V Сас, 1579-1582), який пробував без дозволу проїхати через землі Речі Посполитої до цесарської Угорщини.

³ Йдеться, напевно, про сучасне містечко *Ярмолинці* на Поділлі (засноване 1400 р., магдебурзьке право отримало 1455 р.), нині райцентр Хмельницької обл.

⁴ Мова йде про річку *Ікву* притоку Стиру.

⁵ Мова йде про річку *Ікву* притоку Пд.Бугу.

⁶ Нині містечко *Стара Сенява*, райцентр Хмельницької обл.

⁷ Йдеться про замок Сапег *Кодень* (Kodeń) на південний захід від Бреста, нині з польського боку кордону.

⁸ Нині місто *Клецьк* Мінської обл. у Беларусі.

⁹ Битва 5.VIII.1506 р. литовського війська під проводом кн.М.Глинського з кримськими татарами.

¹⁰ Нині *Krasnystaw* у Польщі (Люблінське воєводство) – замок закладений королем Казимиром III після 1366 р. поруч давньоруської фортеці Щекарів, права міста отримав у 1394 р. Останнє розвинулося

*Каменіум*¹ 51.12.47.2.

*Кропивна річка*² 53.51. У цій річці московіти після поразки оршенської потоплені були.

*Копил*³, місто в случькому князівстві, друга резиденція родова [князів Слущких].

*Кременець*⁴ 50.9.54. Замок опасований стінами, який Януш, єпископ познанський⁵, звів у місці найміцнішому.

*Куропатники*⁶ 49.12.48.12.

*Кропеч річка*⁷ 49.48. Впадає до Тири при поселенні Кропеч.

*Кучманія річка*⁸ 50.5.50.6. Дивись однойменний шлях. Впадає до Аксія або Бугу між Винницею та Брацлавом, з іншого берега, 50 миль від Львова та [ще] трохи.

завдяки положенню на шляху Львів-Люблін. 1490-1826 рр. – резиденція католицьких холмських єпископів.

¹ Можливо, мова йде про сучасне м.*Камінь-Каширський* (за часів Сарницького – Камінь), райцентр Волинської обл.

² Річка *Кропивна* – права притока Дніпра в районі м.Орша в Беларусі. Місце знаної Оршанської битви 1514 р.

³ Місто *Копил* (Копиль) у Мінській обл. Беларусі.

⁴ Місто *Кременець* – райцентр Тернопільської обл.

⁵ Мова йде про *Януша* – позашлюбного сина короля Сигізмунда I, єпископа віленського (з 1519 р.), познанського (з 1536 р.). Він володів Кременцем з 1533 р. і доклав рук до його укріплення.

⁶ Напевно, йдеться про сучасне с.*Куропатники* Галицького р-ну Івано-Франківської обл., але однойменне село є й у Бережанському р-ні Тернопільської обл.

⁷ Мова йде про р.*Коропець* – ліву притоку Дністра та однойменне містечко – нині Монастирського р-ну Тернопільської обл.

⁸ Нині річки з такою назвою не існує (в іншому місці Сарницький зве Кучмань *урочищем*). За іншими згадками Сарницького *Кучмань* локалізується з правого боку Пд.Бугу між Брацлавом та р.Кодимою. Під 1616 р. є згадка маєтності Кучмань у Вінницькому повіті (див.: AGAD. – МК 158. – Р.369-373). У автобіографічній «казці» Степана Лукомського (1701-1779) згадується «*урочище при Кучмані, на Кодимі*» (див.: Киевская старина. – 1890. – Т.30. – №9. – С.481). Здається, прив'язати його до конкретної сучасної місцевості так і не вдалося (відомий дослідник Степового Побужжя Ф.Петрунь, збувається коментарем, що Кучмань – то урочище близько межі

*Корсунь*¹ 51.3.53.9. місто нове засноване від Стефана Першого², короля польського, з укріпленнями міцними при річці Рось, на самому шляху скіфів, себто Чорному шляху, де вбачається літера К. І обіцяв король захист³ цьому місту, щоб більше Скіфи не змогли пересуватись безкарно Чорним шляхом. Був навіть колись тут замок знатний, що доводять руїни мурів стародавніх занедбані.

*Крилів*⁴ 51.10.54.11. Замок стінами опасований, у місці вельми зручному проти скіфських набігів, досконало укріплений, за звичаєм німецьких міст. Це спадщина є каштеляна межирицького від пана Течина, з роду Остророгів⁵.

Київ 51.12.54.12. Столиця давня князів Русі. І як колись римляни про північні та індійські чудовиська та дива ширили [байки], ці руси, щодо чуд⁶ та героїв своїх, яких богатирями, себто напівбогами, звуть, інших запевнити намагаються. Бо поховані ті, звичайно, у печерах скельних, які, нібито, на безмірному обширі підземними ходами аж до Новгорода Великого, кажуть, тягнуться. Утім, це є відносно безсумнівним та за вид дива мається в прочан, які собі туди збираються

Подільського та Брацлавського воєводств). Відомо, що «Кучмань» була зручна як місце «між усіма шляхами», звідки зручно було наглядати за задумами татар.

¹ Нині м.*Корсунь-Шевченківський*, райцентр Черкаської обл.

² *Стефан Баторій* (1576-1586) – король польський. Привілей Баторія для Корсуня з наданням магдебурзького права та герба датовано 1585 р., але, як бачимо, на 1584 р. – час написання «Опису» місто уже вважалось збудованим.

³ Варіант – «залогу».

⁴ Давнє волинське містечко, нині село *Kryłów* над р.Західний Буг на території Польщі (Грубешовський повіт Люблінського воєводства, недалеко українського м.Володимир-Волинський).

⁵ Замок у *Крилові* в ренесансному стилі звів (перед 1585 р.) Ян Осторог (1565-1622), каштелян, а згодом воєвода познаньський. Але Сарницький тут явно має на увазі його батька і попереднього власника Крилова – Станіслава Острога (бл.1520-1568), каштеляна межирицького і чоловіка Софії Течинської, старости холмського з 1565 р. Отже можливо, Я.Остророг лише завершив батьків проект.

⁶ Варіант – «чудовиська».

звідусіль, оскільки монахами показуються ті володарів тіла непошкоджені, які, протягом тривалого відтинку часу, за певним [сприятливим] характером місця, далеко від будь-якої шкоди зберігаються. Місцеві мешканці це пов'язують з релігією та приписують святості місця. У цьому місті вірмен, подібно як і у Львові та Кам'янці, достатньо мешкає. Відстань від Вільно дев'яносто миль, від Львова – на шість більше вісімдесяти. Про нього двовірш додаю якогось вченого поета.

Ім'я мав велике прекрасний Київ колись,

[А] загалом, коротко кажучи, ти вояків готуєш хоробрих.

*Коростишів*¹ 52.53. при гирлі річки Фекеров², де в Борисфен впадає. При той самій річці є Житомир та Чуднів.

*Ковалія*³ 51.10.42.8.

*Красилів*⁴ 50.12.49.5.

*Кодима річка*⁵ 50.6.50.6. від Кучмані, у напрямку Скіфії, десять миль.

*Куликів*⁶ 49.6.48.12.

*Канів*⁷ 50.8.54.10. Укріплення козаками переповнене, при Борисфені, у напрямку Порогів.

*Кохане*⁸ 50.9.54.11. Є місце, вище острова званого Хортиця, між катарактами або Порогами. Воно кількома милями вище, положенням чудове: в якому, якби якась жменька вояків

¹ Місто *Коростишів* – райцентр Житомирської обл.

² Вірогідно, мова йде про р. *Тетерів*.

³ Можливо, місто *Ковель* – райцентр Волинської обл. (хоча за координатами це радше терени Польщі – може Kowalewo Pomorskie?).

⁴ Містечко *Красилів* – райцентр Хмельницької обл. (вірогідно у Сарницького було принаймні два джерела, де згадане це місто, причому з різним правописом і трохи відмінними географічними координатами, тому він і вмістив згадки про нього під „С.” і „К.”).

⁵ Річка *Кодима*, права притока Пд.Бугу.

⁶ Нині *Куликів*, містечко Жовківського р-ну Львівської обл.

⁷ Нині м. *Канів*, райцентр Черкаської обл.

⁸ На мапі Боплана позначені *Kochanne mons notabilis* (Коханне гори знатні) біля Кічкаської переправи (вище о. Велика Хортиця). Д. Яворницький вважав, що Кохане – то *Кухарів острів* на Дніпрі. Загалом – це предтеча прийдешнього Кодака, який якраз і задумувався як укріплення відразу над Порогами.

розташувалась, зручно можна завжди перекрити шлях татарам, які в обидва боки Дніпра переправляються, як на Кучманському, так і Кременецькому [бродах]¹; скільки б разів не випробовувались низовими козаками, які при зброї² знаходяться, вони вільно переправляються зазвичай і турбують наші області. Це місце на відстані 40 миль від Києва. Це все за зауваженнями, славними мужами доданими, які для люстрації цього регіону від королівського маєстату³ обрані та визначені були. Напишу на додачу, що окрім тих двох островів, як Томаківка та Хортиця, є й інших чимало пустищ на цій річці, у яких будівельних матеріалів удосталь та деревини багато при зруйнованих замках, що при берегах розташовані. Тим⁴ навіть засвідченою робиться історія про київське князівство, що чотириста років тому велике військо та потужні флоти з цього місця вниз за течією річки аж до Константинополя та найвіддаленіших [місць] доправляли зазвичай, при атакуванні східної імперії⁵. І сторожування саме тут найбільше випадає, вважають Турки, Скіфи – цього гирла⁶ нові господарі⁷, які з тієї ж причини про свій захист турбуються. Пишуть далі ті пани люстратори в своєму путівнику, що при р.Рось, та Тисмениці, та Ольшаниці, та в інших річках є так само місця важкоприступні і т.д., де замки зводити закликають, і притому не мають Турки

¹ *Кременецький* (Кременчуцький) *брі́д* знаходився на Пд.Бузі (нижче сучасного м.Первомайськ Миколаївської обл.), щодо *Кучманського*, то, гадаю, йдеться про брі́д через річку Кучмань, праву притоку Пд.Буга. Обидва броди були стратегічними пунктами т.зв. *Кучманського шляху*. Тобто уривок треба тлумачити так, що татари переправляються через Дніпро, а *потім* йдуть до цих двох бродів. Утім, не можна цілком виключати (як ось, здається, і зробив Бельський), що Сарницький мовить про якісь інші броди на самому Дніпрі (Кічкаська переправа?).

² Себто – напоготові, у бойовій готовності.

³ Якщо М.=magistratus, то переклад «*вельмож/посадовців королівства*».

⁴ Себто руїнами.

⁵ Візантії.

⁶ Варіант – «*цих портів*».

⁷ Дослівно – «*поновне наповнення*».

підстав через це скаржитися, так, як вони обґрунтовують [свої скарги] зазвичай: повсякчас як при Тирі будь-які наші руїни відбудовуємо.

„L.”

*Любомль*¹ 52.1.47.1. Старство коронне, яким керує муж знаної шляхетності п.Красінський², квартирмейстер³ королівський.

Луцьк 51.3.48.5. два замки має. Сплавляться кораблем від Слущка до Луцька зручно. І є осідок біскупа луцького. Розташований при злитті річок Стир і Встеч⁴. Старством цим нині керує найвищих з похвал Олександр Пронський⁵, кравчий Великого князівства Литовського, муж великого родового імені, зі славного родоводу найстарших князів своє походження виводить.

Львів 52.10.50.8. міст Русі головна метрополія, мурами та валами досконало укріплена. Замків має два, з яких один зведений у самого підніжжя гори високої. Вихваляється за політичний устрій, укріплення збудовані в місці зручному та спорядження військове [має]. Також це місто легкоозброєними вояками захищене, не лише із Сарматії самої, але й інших також провінцій християнських проти турок, скіфів та агарянських варварських племен наскоків та вторгнень. Є, крім того, розсадником⁶ різних релігій. Осідок там має архієпископ церкви римської, там само старшина вірменський, який настанов та віри антіохійської тримається. Руська також церква численна, що Константинопольську віру за норму має. Лише євангеліки, за

¹ Нині м.Любомль, райцентр Волинської обл.

² *Красицький Станіслав* (бл.1540-1602) – з перемиської шляхти, надвірний королівський обозний (з 1576 р.), старство любомльське в руському воєводстві отримав у 1580 р.

³ Особа, яка визначає місце для табору (тут – надвірний королівський обозний).

⁴ Напевно, мова йде про р.*Конопелька*, праву притоку Стиру (може «встеч» слід розшифровувати як «в Стир»?).

⁵ *кн.Пронський Олександр* (бл.1550-бл.1595) – з лінії рязанських князів, стольник з 1576 р., староста луцький з 8 грудня 1580 р.

⁶ Варіанти – «колискою, батьківщиною».

прихований світоч¹, знаходяться в небезпеці. Нині на чолі престолу архієпископського Станіслав Соліковський, або [з боку] поведінки непорочної, або [з боку] повноти вченості надзвичайної, муж усіх похвал найвищих [гідний].

*Лацухов*² 51.9.46.6. Чудовий шляхетний осідок Оріховських³ та місце родове. Три брати є для справ великих народжених, їх братом єдиноутробним є Ян Сененський львівський каштелян.

*Лабетавола*⁴ 50.5.45.5.

*Ліпсія Руська*⁵ 51.5.45.5. Батьківщина автора книги та єдина спадщина. Бо роду цього родоначальники так вираховуються. Є в Мазовії в Плоцькому воєводстві колонія Сарницьких, яких спільним є родовід з нашим, котрі Корвіни⁶ звуться, при тому доволі чисельна. Це суть родичі наші. Втім, майже вже сто років є як з регіону того Якуб Сарницький, придворний короля⁷, дід мій, залишивши [рідні] пенати, у ці області перенісся. Був він тоді в короля поцінованим, оскільки уживано його як посланця <ministerio> в посольствах до татарського хана <Scytharum principem>. Дійсно, мовою татарською славу собі здобув. А коли тоді війна буковинська проти волохів готувалась⁸, він навіть

¹ Варіант – «*потаїки осіли*».

² Мова йде про м. *Ланцухів* – нині Люблінське воєводство Польщі.

³ *Оріховські* герба Рогаля – відомий шляхетський рід на Холмщині. Мати Я.Сененського у другому шлюбі була за Яном Оріховським (з 1567 р. – холмський каштелян) і народила йому трьох синів – *Станіслава, Якуба та Павла*. З них найбільш відомий *Оріховський Павло* († 1612) – підкоморій холмський, чільний протестант, патрон братів польських.

⁴ Може йдеться про *Лабентвелу* (Labentwela) показану на мапі Гродецького біля Теребовлі.

⁵ Селище поблизу Замостя знане ще як Ліпсько. Нині село *Mokre Lipie* у Люблінському воєводстві Польщі.

⁶ Варіант – «*Ворони*».

⁷ Контекстний варіант – «*королівський дворянин*». Якуб Сарницький насправді мав такий статус при польському королі *Яні Ольбрахті* (1492-1501).

⁸ Війна з Молдовським князівством 1497 р., що закінчилася розгромом польського війська в буковинських лісах у *битві під Козміним* 26.X.1497 р.

охоче табір короля супроводжував. І коли при Чернівцях <Zarnovescium>¹, при річці Прут, вельми ясно Короні труди свої представив, діяльним себе показавши, нестримних волохів, які зі Стефаном-воєводою² берег [річки] обсіли, не без труднощів, у вирішальний момент відтіснив. Король за доблесть обдаровуючи, села ті в Белзькому воєводстві Слєпче зване та Скультетію Крчонівську, [йому] надав. Але недовго цими наданими винагородами той доблесний [муж] насолоджувався. Дійсно, невдовзі по тому, [до нього] або пораненнями з війни волоської ослабленого, або з пошестю³, що ймовірно, занесеною, оскільки війна його загартованість [лише] посилювала, смерть надійшла, залишивши в цих наданнях трьох синів: Андрія, зрозуміло, Станіслава та Яна, яких з Ядвігою П'ятковською <Piatkovia> дружиною своєю, знатною жінкою, мав. Того молодшого сина Яна, коли вже смерть надходила, під пахви взяв, батька мого власне; а Андрій на кордоні Поділля, Струсів соратник, де і синів його двоє двадцять років тому, в полях Тегінських⁴, за вітчизну мужньо б'ючись проти стріл⁵ груди підставляли. А третій у Московії під Невелем-замком, під прапорами Яна Горайського⁶, мужа відважної войовничості, разом з Маліцьким <Malicio>⁷, загинув. Відтак, коли король дізнався про предків моїх життя зі смертю, за посередністю Яна Замойського, який потім, за клопотанням нотарія або

¹ Під Чернівцями молдавани знову наздогнали відступаючих поляків і завдали їм остаточної поразки.

² *Стефан III Великий* (1433-1504) – молдовський воєвода (1457-1504).

³ Варіант – нездорове повітря.

⁴ Під м.Бендери у 1564 р. – вірогідно йдеться про відому спробу здобути молдавський престол кн. Дмитра Вишневецького (Байди).

⁵ Варіант – «стріл».

⁶ *Горайський Ян* († після 1599) – королівський ротмістр. Замок Невель під Псковом війська короля Стефана Баторія захопили 1580 р.

⁷ Можливо, йдеться про *Малинського Яна*, знаного за невдалим боєм з татарами (під Дубно?) 1577 р., коли він був поручником роти Миколая Гербурта з Дедилова та потрапив у полон.

Референдарія¹, протекцію сиротам надавав, оскільки посада ця настільки схиляє брати на себе, як великий людині гідно, численне в справах його підлеглих клієнтів² спілкування. Таким чином, муж надзвичайний і добрий діточок від розорення недоброзичливцями оберігання невдовзі взяв на себе і коли час законний надійшов дружин їм дав: Андрію родичку свою по матері – Тарімирську, а Яну – родичку по батькові, Ельжбету Гошківську³, яка і була мати моя. Це квапливим пером окреслене розгорнуто, хіба поки інші справи до прийдешнього направлять, мого, коротко мовлячи, буття бачення.

*Липа річка*⁴ 49.12.47.12. при Гологорах витікає та повз Дунаїв протікає, зрештою, з Тирою зливається, в області Галича.

*Ліндава річка*⁵ 49.12.49.12. до Тири впадає, нижче Кам'янця вісім миль.

*Лиссова річка*⁶ 50.6.47.12. при Берестечку з річкою Стир з'єднується.

*Літовіш*⁷ 51.5.47.8. При річці Буг.

„М.”

*Марусса*⁸ 49.10.51. Річка подільська. І слід кимврів мови найдавнішої. Бо Пліній, відзначаючи кимврів, колись море загигле Морімарусса назвав.

*Монастириська*⁹ 49.47. Форти або укріплення чудові та володіння розлогі. Була колись спадковим володінням примітних магнатів, які звалися Монастирські, котрих потім

¹ Мова йде про *Миколая Замойського* – референдарія духовного коронного, покровителя батька автора, Яна Сарницького.

² Дослівно – «фаміліатів».

³ Або *Горжківську*.

⁴ Нині р. *Гнила Липа* – ліва притока Дністра.

⁵ Мова йде про річку *Лядова*, ліву притоку Дністра (трохи нижче її гирла розташоване м. Могилів-Подільський).

⁶ Можливо йдеться про річку *Пляшівку*, притоку Стира.

⁷ Напевно, мова йде про сучасне с. *Литовиж* Іванічевського р-ну Волинської обл. (знане принаймні з 1449 р.). Менш вірогідно, що то спотворена назва м. *Летичів* – нині райцентру Хмельницької обл.

⁸ Мова йде про річку *Мурафа* (ліва притока Дністра).

⁹ *Монастириська* – нині райцентр Тернопільської обл.

названо було Язловецькими. Від її укріплень попередніх часів лише якісь руїни примітні, що, зрештою, містить вказівку на давнину цього ось певного магнатського осідку. Але нині Ян Сененський, каштелян львівський, перебуваючи в цій області на свій кошт усе, що було зруйноване, відбудував: почасти мури до попереднього стану в місці зручному звів, почасти матеріалом з дуба – Юпітерового дерева – укріплення підсилив. Це все для користі Речі Посполитої та нащадків своїх здійснив. Бо під час нападів татарських зручне [місце], ніби для сховку будь-якого [і], хто потребує захисту, там шукати прихистку може. Й інша [Монастериська є] 51.6.48.6. при Стир річці, у бік Тири¹.

Марусса річка або *Мархаска*² 49.50.

*Мохор річка*³ 51.51. при Полонному до Случі річки впадає.

*Моравиця*⁴ 51.49. При Іскві річці. Є і село [таке] під Краковим.

Могила збіжна 50.4.44.8. де Божек річка витікає. Є гірським піком знатним при Меджибожі.

„N.”

Дніпро 56.4.56.1. або Борисфен, розмірами з Рейном та Дунаєм змагається. Бо тут колись кораблі великі та навіть флоти могутні утримуватись могли, як свідчать історії про київських князів Олега та інших, які з великими силами на Костянтинопіль нападали звичайно. Витікає трохи далі Смоленська та приймає в себе річки найбільші – Березину, Тур, Прип'ять, Стир, Случ та інші без числа, а зі східного боку, в області нижче Києва – Десну, Трубіж, Удай, Сулу, Ворсклу, Псьол, Самару та Хорол. Таким порядком наповнюючись, плине Борисфен до Евксину, гирлом такий натиск робить, щоб своїм солодким смаком і саме море просочити, цієї води солодкості подав свідчення Овідій. Міста за своєю течією розташовані значущі – Шклов, Могилів,

¹ Напевно, йдеться про згаданий нижче «Монастир» – сучасний *Хрестовоздвиженський монастир* у Старому Чарторийську.

² Можливо, йдеться про варіант назви Мурафа – *Мурахва*?

³ Мова йде про річку *Хомора*, ліву притоку Случі.

⁴ *Муравиця* (Моравиця) – давньоруське місто (згадка 1149 р.), розташоване на правому березі р.Ікви, нині північна околиця містечка *Млинів* (згадується з 1508 р.) – нині райцентра Рівненської обл.

Київ, Черкаси, Канів. Острови найбільш значні навколо обпливає: Хортиця, Томаківка та ін. Згадуються дві ці найбільш значні переправи, як ось Кременецька та Кучманська, якими скіфи, ці баттони¹, та інші варвари переправляються і нині, як повз, зазвичай, проходять. Але низові козаки (вояки так прозивані) на широких обшарах річкових берегів їх перехоплюють буває.

*Наркіе*² при гирлі Липи, при Тирі.

*Немия річка*³ 49.51.8. недалеко річки Руссава, при Тирі.

Чорний ліс 51.52. де скіфи ховаються зазвичай, вторгаючись в області наші.

Дністер 49.10.45.6. витікає з гір Сарматських, які звуться Бескид і перш ніж з великими водами донесеться до Евксинського Понту, приймає в себе Подільських річок найзнатніших десять: Липу, Стрипу, Серет Подільський, Збруч, Смотрич, Ущицю, Ров, Ладаву⁴, Дзван, Русаву. З південного боку річки Галицька, Долинська та Тарнаватка. Але чому Овідій Тиру звав повільною, не можна не дивуватись. Або він ніколи її не бачив, або іншу мабуть [річку] Тирою зве, не ту, яку ми сьогодні зємо. Бо відомо, швидкість нашого Дністра багато річок випереджає. Хіба що сміливо [то тільки] з гір спадає щонайшвидше, а коли, Евксину хвилі відбиваючи, бачить моря велич та, спрямовуючи свої невеликі обсяги, ніби соромом охоплений, біг свій стишує. Бо вірогідним є, що Овідій Тиру

¹ «*Batthones*» Сарницького найвірогідніше похідне від «*Bato, Batonis*» – іллірійського імені (зокрема, так звали вождя антиримського повстання 9 р. н.е.). Його, зокрема, згадував знаний Сарницькому Овідій (*Pont. 2.1.46*). Менш вірогідні варіанти – від «*bat(t)uo*» – бити (тоді «*ті, хто б'є; забіяки*»?) або спотворене «*Batavi*» – давньогерманське плем'я з теренів Голландії, союзники, а, іноді, вороги римлян, знані, зокрема, і як досконалі вояки-вершники.

² Можливо, йдеться про річку *Нараївка*, яка зливається з р.Гнилою Липою при впадінні до Дністра.

³ Річка *Немия* – ліва притока Дністра.

⁴ Лядову.

бачив там, деє поблизу приморських степів, оскільки до озера свого [імені] – Відового Озера¹ доїхати хотів.

„О.”

*Олика*² 55.5.48.7. Ясновельможного голови Радзівілів, тепер ще і графа на Шидлові вотчина та місце родове, за яким навіть князями зуться. Семеро таких³, за цих моїх часів, у сенаті королівському засідали. Така слава доблесті, розсудливості, разом з умінням у справах, спрямованих до Бога, у руках цього роду залишається: Того року, якого це пишу, тобто 1584, Єжі Радзівіл⁴ до числа високого сенату кардиналом поновно обраний⁵ та посвячений за асистування самого короля та церемонію ту, як чутно, стосовну інвеститури як [це] називається, я особисто відвідав. Перший це кардинал у Литви. До того єпископом віленським та адміністратором Лівонії йменувався так само Єжі Радзівіл.

*Острог*⁶ 51.5.50.4. Резиденція та родове гніздо князів Острозьких. І вірогідно тут колись осіла колонія Остроготів⁷ – племені войовничого, оскільки і письменники найдавніші стверджують – Алани, себто Волиняни, Готами були. А Бесарабів брід, навіть і нині сусідня переправа через річку Случ зветься. У Бессарабії ж, у давнину, осідок Готи мали, між Тирою та Істром або Дунаєм. Навіть ім'я Остроготів з Острогом вельми споріднене та співзвучне. Про Костянтина князя Острозького, мужа наших часів, у справах війни [фахівця], так часто, як ні

¹ Див. далі гасло «*Овідієво озеро*».

² Нині містечко *Олика* Ківерецького р-ну Волинської обл.

³ Себто представників роду Радзівілів.

⁴ *Радзівіл Єжі* (1556-1600) – єпископ віленський (з 1579), краківський (з 1591). У 1583-1586 рр. представляв короля Стефана Баторія в Лівонії (Інфлянтах). Кардинальський капелюх отримав 1586 р. Згадана церемонія 1584 р. напевно проведена ще до папського затвердження.

⁵ Тобто перезатверджений з новим титулом.

⁶ Нині містечко *Острог*, райцентр Рівненської обл.

⁷ *Остготи* (Остроготи) – давньгерманське плем'я, відгалуження готів, у IV ст. мали власну державу на території України, згодом, розгромлені гунами переселилися до Італії.

про кого іншого, згадки в тій нашій історії зустрічаємо¹. Був він батьком Костянтина того Василя², родича нашого³, який одружився на дочці графа Яна з Тарнова⁴ Польського; його милі нащадки з обох ліній [від] героїв, а тих батька та тестя так жива пам'ять описує, що з обох були полководці, зверхники війська⁵ та обидва уже давно померлі, але з точки зору самої лише блискучої молодості настільки вражають, нас спонукаючи, щоб не тридцять років тому, але позавчора їх померлими вважати. Розташований є Острог при злитті річок Горинь та Вілгія⁶. Міста тієї області: Острог – столиця, Остроколь, Базиля, Красилів, Кучмін, Костянтинів, Остроколь, Дубно. У Польщі⁷ ж Тарнов, Тернопіль, Черняхів, Пшеворськ. Інші не добре пам'ятаю. Але чув, що тих замків близько п'ятдесяти лічиться.

*Остроколь*⁸ 51.1.50.7. Давно Басарабів брід звався.

*Олеськ*⁹ 50.9.48.12. Колись князівська резиденція, є Сененського надання; до котрого і Золочів належить, у горах найвищих, з яких річки Буг та Стир витікають.

*Очаків*¹⁰ 49.54. Одне з найголовніших поселень скіфів¹¹, але наші Язловецькі та Сенявські запевняють, що тут їх вотчина¹. На відстані кількох миль від гирла річки Буг.

¹ *Острозький Костянтин Іванович* (бл.1460-1530) – князь з Волині, гетьман великий литовський (з 1497, перший володар цього титулу), воєвода троцький (з 1522), каштелян віленський (з 1511).

² *Острозький Василь-Костянтин* (1526-1608) – князь на Волині, маршалок землі волинської (з 1550), воєвода київський (з 1559).

³ Про родинний зв'язок Сарницького з кн.Острозькими інших свідчень не відомо.

⁴ *Тарновський Ян Амор* (1488-1561) – гетьман великий коронний (з 1527).

⁵ Варіант – «найбільш славнозвісні».

⁶ Вілія (див. гасло нижче).

⁷ Тут «Польща» вжита у значенні Польського королівства у кордонах до 1569 р.

⁸ *Остропіль*, давнє містечко. Нині с.*Старий Остропіль* Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл.

⁹ Нині містечко *Олесько* Буського р-ну Львівської обл.

¹⁰ Нині м.*Очаків*, райцентр Миколаївської обл.

¹¹ Себто татар.

*Остер річка*² 51.54. від сходу, вона, з району Києва, у Борисфен себе вливає.

*Овідієво озеро*³ 54.49. між Гіпанісом та Тирою, але ближче сусидить з гирлом Тири. Помітний там мур певний, товстим (шаром) свинцю покритий, що в море на півмилі видається. Згаданий Вітовт той, до самого моря коня довівши, паном себе моря Сарматського оголосив.

*Хорол*⁴ річка при гирлі Борисфена, з боку східного⁵, від Таврики.

Ольшаниця річка Борисфен там, з цього боку⁶.

*Обертин*⁷ 49.5.48.7. не далеко від Хотина сільський масток, перемогою найславнішою над стороною волоською відомий⁸. Там загинув Давид Сененський, за вітчизну б'ючись, батько того Яна Сененського, каштеляна львівського.

„Р.”

Прут річка 55.49. Від князя певного тим іменем так названа. Ця річка ховає⁹ Волощину.

*Попрут річка*¹⁰ 49.45. При Садетії з Дунайцем або Данастро зливається.

*Переяслав*¹ столиця, колись, Русі² та супутник Києва.

¹ Себто – предківська спадщина. Відомо, що 1564 р. Язловецькі представляли закладні акти на Чорний-город (пригород Білгорода – напроти нього, на правому березі Дністра) та Хаджибей (їх спадщина по Бучацьким).

² Річка *Остер*, ліва притока Десни (а вона – ліва притока Дніпра).

³ Дністровський лиман.

⁴ Річка *Хорол*, права притока р.Псьол, лівої притоки Дніпра.

⁵ Себто лівого.

⁶ Себто правобережна притока Дніпра. Напевно, йдеться про річку *Вільшана* на Черкащині.

⁷ Нині село *Обертин* Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.

⁸ *Битва під Обертином* між коронним польським військом під проводом гетьмана Я.Тарновського та армією молдавського воєводи Петра Рареша відбулася 22.VIII.1531 р.

⁹ Варіант – «прикриває».

¹⁰ Річка *Попрад* у Східній Словаччині та південній Польщі, здолавши гірське пасмо Бескід Сондецький (Beskid Sądecki) впадає до Дунайця, правої притоки Вісли.

*Перемишль*³ 50.6.45.

*Потилич*⁴ 60.45.

*Поморяни*⁵ 50.3.47.11. Оселя чудова великого пана Яна із Сенно, каштеляна львівського. Замок відмінний для величі та для відбиття ворогів вітчизни найоблаштованіший, опасований муром та, притому, відбудований з великим мистецтвом, трудом та коштом того великого пана із Сенно. Були вони колись володінням роду найславнішого Свинків⁶, з кореня⁷ яких квітнув колись архієпископ гнезненський. Висувались й інші спадкоємці, мужі чудові та славні із цієї родини.

*Підгайці*⁸ 49.11.48.5.

*Полонне*⁹ 51.53.5. у впадінні річки [в] Случ¹⁰.

*Пяніні*¹¹ 49.53. місце, на думку старого Бернарда Претвича, дуже зручне, аби звести замок для захисту проти Скіфів, найлютішого племені загарбників, воно на самих підступах області варварської.

*Покуття*¹² 50.5.55.5. Бо, нашою мовою, означає рокисіє спокуту, з тим щоб судом затриманих, до тих областей римських у вигнання відправляти. Зрозуміло їх громадяни виглядають більш неспокійнішими або, з огляду на зраду, підозрюваними. І це зветься засланням або депортацією. Згодом

¹ Нині м. *Переяслав-Хмельницький*, райцентр Київської обл.

² Тут, напевно, мова йде не про цілу Русь, а у сенсі – столиця князівства на Русі.

³ Нині місто *Przemysł* у Польщі.

⁴ На мапі Гродецького – біля Белза. Нині *Потелич* – село Жовківського р-ну Львівської обл.

⁵ Нині *Поморяни* – містечко Золочівського р-ну Львівської обл.

⁶ Давня родина шляхетська з Великопольщі.

⁷ Варіант – «*родини*».

⁸ Місто *Підгайці* – райцентр Тернопільської обл.

⁹ Місто *Полонне*, райцентр Хмельницької обл.

¹⁰ Власне, при впадінні річки Хомора в Случ.

¹¹ Ближче незнане. За координатами – це кордон Східного Поділля, район Пд.Бугу (може йдеться про с. *П'ятничани* у вінницькій волості?).

¹² Історичний регіон на кордоні Польського королівства та Молдовського князівства (основні центри Снятин, Коломия).

вигнання стало значно більш суворішим, те, що наші баніцією звуть.

*Печеніги ліс*¹ 49.8.53. Тут осідок свій певкини давні мали, за письменником Бернардом Ваповським.

Пороги 49.12.34.12. *Prog* нашою мовою означає поріг. Оскільки там священний Борисфен, перед берегами якого стикаються води протічні і, ніби через поріг, з узвишся спадає з великим гуркотом. За той поріг-рубіж за допомогою вояків-козаків переходять, і далі вже себе безпечними вважають від Скіфів. Стародавні такі місця Катадупа від гуркоту, який здалеку чується, звали зазвичай. Знаходяться такі пороги і на таких великих річках [як] Вистула при Гневі, Нарев, Рейн при Бадені. Напевно, Бог, ніби вуздечку таким способом накинув на цю течію, щоб плин її уповільнити, аби не використовувала свою потугу, понад порядок борознячи землю.

*Пьотркув*² 52.8.42.7. куди являються герої польські, у випадку народних зібрань, [коли,] за здавна заведеним порядком, на сейм³ збираються зазвичай.

*Прип'ять річка*⁴ 52.4.48.6. Певкинів⁵ колонія.

Пасовиська Поморянські 50.48. У верхів'ях річки Кропеч розташовані.

Пасовиська Золочівські 50.6.48.4. у верхів'ях бурної річки Стрипи.

Пасовиська Очаківські 49.54. між Очаковим та Овідієвим озером.

*Пиків*⁶ 51.2.51.9. укріплене поселення.

¹ Інша назва всього *Чорного лісу* (див. вище), або його більш-менш відрубного пасма. Можливо спадщина ще давньоруського часу (під 1152 р. є згадка *печенігів канівських*).

² Нині *Piotrków Trybunalski* – місто у центральній Польщі (взагалі то це явно не українське гасло, але пам'ять про особисті тривалі пошуки цього міста на карті, коли уперше стикнувся з його згадкою, не дозволили проминути цей важливий для XVI ст. пункт).

³ Дослівно «з'їзд, зібрання».

⁴ Річка *Прип'ять*, права притока Дніпра.

⁵ *Певкини* – плем'я фракійського кореня.

⁶ Нині с.*Пиків* Калинівського р-ну Вінницької обл.

*Плоскирів*¹ 50.3.49.8.

*Пробіто річка*² 50.8.52.8. при Гипанісі.

*Пісчамбот річка*³ 50.9.53. впадає до Гипанісу. Там само є Вітовтів міст.

*Поромиль*⁴ 51.6.48. при Стир річці.

*Підкамінь*⁵ 49.47.4.

*Полтва*⁶ річка під Глинянами.

„Q.”

„R.”

*Рожане*⁷ 54.1.41.

*Райгород*⁸

*Рожанка*⁹ 54.4.49.7.

*Ропа річка*¹ 50.43. при Бечу річка.

¹ Нині м.Хмельницький.

² Знане ще урочище *Пробите* та *Пробитий шлях* (у бік Молдови, Ф.Петрунь вважає його тотожним з пізнішим Гардовим шляхом), локалізуються на нижній течії Пд.Бугу. На мапі Боплана *Probite* – це острів на Пд.Бузі, розташований нижче гирла р.Кодими і вище о.Кременчука. У «Описі Татарії» М.Броневського записано «*Probite vel porta potius inaccessibilis*» («Пробите або, краще сказати, прохід неприступний»).

³ Вірогідно, мова про *Піщаний брід* недалеко гирла р.Пд.Буг (про нього докладніше згадує Боплан).

⁴ Мова йде історичне місто *Перемиль*, нині це село Горохівського р-ну Волинської обл. (трохи на північ від Берестечка).

⁵ Напевно, йдеться про містечко *Підкамінь* Бродівського р-ну Львівської обл.

⁶ Річка *Полтва*, притока Зах.Бугу (нині на території Львова, частково, схована у підземні труби).

⁷ Можливо, мова йде про село *Ружана* (Różana) під Замостям, нині в Польщі.

⁸ Можливо, йдеться про сучасне с.*Райгород* Немирівського р-ну Вінницької обл. або однойменне село Кам'янського р-ну Черкаської обл. Є також с.*Райгородок* у Бердичівському р-ні Житомирської обл. На мапі Гродецького *Райгород* показаний на Підляшші.

⁹ Можливо, йдеться про *Ружин*, резиденцію кн.Ружинських, нині містечко Турійського р-ну Волинської обл. На мапі Гродецького є Рожанка біля Слоніма в Білорусі.

*Рогатин*² 49.10.47.6.

*Русава річка*³ 49.51. до Тиру плине. Охоче нашу Русь та Поділля окреслює та старанно інформує, що часті спустошення татарські примушують нас на такий важливий [рубіж] оглядатись. Де є [можливість] тих [нападників] переслідувати, щоб протидіяти.

*Ров річка*⁴ 50.51. впадає до Гипанісу. І при тому потоці вгорі Бар замок найукріплініший.

*Руставиця річка*⁵ 51.52. до Гипанісу впадає, де видатний муж Станіслав Струсь⁶ спочиває, батько тих⁷, які хоробро б'ються зі скіфами.

„S.”

*Слуцьк*⁸ 53.52. Резиденція ясновельможних князів Слуцьких. Ці володарі – парость з того кореня, з якого королі Польщі, Угорщини та Богемії⁹ походження своє виводили. Бо отримали старші ці князі чеснот мистецтв війни і миру прерогативи такі значні і такі визначні, щоб під час миру перше місце в Сенаті, а під час війни праве крило тримати¹⁰; [князь Слуцький також] нагляд за охороною благополуччя короля має одержати гідність. Можемо їх роду ланцюг предків тих порядок

¹ Річка *Рона*, притока Віслока в Малопольщі (поруч Сяноччина). Тече, зокрема, і повз місто Беч (Biecz).

² Нині м.*Рогатин*, райцентр Івано-Франківської обл.

³ Річка *Русава*, ліва притока Дністра.

⁴ Річка *Ров* права притока Пд.Буга.

⁵ Вірогідно, йдеться про річку *Роставицю* притоку Росі у її верхів'ях (тоді Сарницький помиляється щодо її впадіння до Бугу).

⁶ *Струсь Станіслав* (1516/1521-1567) – ротмістр оборони поточної, староста хмельницький. Загинув у битві з татарами, оспіваний у поезіях Яна Кохановського та Миколая Сенпа-Шажинського.

⁷ Маються на увазі *Струсі: Якуб* (див. вище) та *Юрій (Єжі)* († 1605) – каштелян галицький.

⁸ Резиденція нащадків київських князів Олельковичів, нині м.*Слуцьк*, райцентр Мінської обл. у Беларусі.

⁹ Чехії. Щодо королівської рідні – мається на увазі родова спорідненість з династією Ягелонів, представники якої, траплялось, сиділи на всіх цих престолох.

¹⁰ Варіант – «по праву руку триматись».

перелічити. Ольгерд великий князь литовський перший узяв за дружину Юлію або Уляну, дочку князя вітебської Русі, релігії грецької, від якої мав шість [нащадків] чоловічого роду, котрих старшим сином був Володимир, князь київський, рідний брат Ягайла, але іншої матері син. Від того Володимира походить Олександр, якого руси Олельком звали. Цей заклав місто Слуцьк при річці Случ 150 років тому. Від Олександра Семен, від того знову Георгій, який одружився на знатній жінці з роду графів Течинських, від якої трьох мав нащадків чоловічого роду, які нині живуть на світі людському: Георгій, Семен та Олександр молодший – юнаки героїчними чеснотами підперті, до яких застосувати можна таке: Надія другого Риму. Це Слуцьке князівство географами та хорографами обходиться мовчанкою¹, що я робити не бажаю, оскільки є важливим свої формулювання робити належним чином. Обмежується воно зі сходу Борисфеном, від півночі – річкою Німаном, з півдня – Прип'яттю, а із заходу – частиною Великого князівства Литовського. Містами його є Слуцьк – столиця. Копил друга за Слуцьком міська громада, що на відстані милі від нього. Турець² 15, Петриків 24, Волкукала³ 4, Могилів 50 [миль] від того Слуцька розташовані. Інші, з причини дрібності, проминаємо.

Стир річка 51.1.42.6. Стирії⁴ людність під Віднем, разом з іншими слов'янами потім далі просунулась, [як] уважається. Гадали античні [автори, що] річка Стир від Тири потік свій виводить, що ясно намальовано було на мапі Гродецького. Але помилку цю спростували люстратори королівські. Адже витікає Стир з гір при Олесько, звідки і Буг та інші численні річки.

¹ Справді, як нам вже відомо, прихована у Сарницького під титулом «*географії та хорографії*» «Полонія» М.Кромера нічого про Слуцьке князівство не згадує, оскільки її основний текст було написано ще до Люблінської унії 1569 р. Польського королівства з Великим князівством Литовським; відтак інформації про землі ВКЛ там зустрічаються не систематично, а хіба як випадкові згадки.

² Це або м. *Турець* біля Новогрудка або м. *Турів* на Прип'яті.

³ м. *Волковийськ* у Білорусі?

⁴ Мова йде про населення *Штирії* (Steiermark) – області (землі) у Австрії (столиця – м. Грац).

Утім, оскільки, від цього регіону прямуючи, Тира повз плине, поблизу Стиру, то, що останній від Тири витікає, письменники вищезгадані додавали. При цій річці розташовані укріплені поселення: Чарторийськ¹, Монастир², Перемиль³, Берестечко⁴, Стреміль⁵.

Житомир 51.11.50.9.

*Скеля друга*⁶ 50.3.48.7. при річці Збруч.

*Збараж*⁷ 50.6.48.7. Колонія князів Збараських. Квітне нині з того роду троцький воєвода⁸.

*Сатанів*⁹ майже на шляху, що йде до Кам'янця з Тернополя. За сім миль від обох міст розташований.

*Сенява*¹⁰ 50.12.40.9. Найславніша колонія, Сенявські осідок свій там мають. Чия молодь, ніби мур виставлений, проти татарських вторгнень завжди себе виставляє назустріч. Квітнули нині два воєводи руські з [того] роду, батько та син, наступний [по ньому]¹¹.

¹ Нині с.*Старий Чарторийськ* Маневицького р-ну Волинської обл.

² Вірогідно, мова йде про сучасний *Хрестовоздвиженський монастир* у Старому Чарторийську.

³ Нині с.*Перемиль* Горохівського р-ну Волинської обл. (трохи на північ від Берестечка).

⁴ Нині м.*Берестечко* Горохівського р-ну Волинської обл.

⁵ Нині с.*Стремільче* Радехівського р-ну Львівської обл. (трохи на південь від Берестечка).

⁶ Нині *Скала-Подільська* (до 1939 – Скала) – містечко Борщівського р-ну Тернопільської обл.

⁷ Нині м.*Збараж*, райцентр Тернопільської обл.

⁸ Мова про кн.*Збараського Стефана Андрійовича* († 1585), який був троцьким воєводою у 1566-1585 рр.

⁹ Нині *Сатанів* – містечко Городоцького р-ну Хмельницької обл.

¹⁰ Мова, напевно, про українську Синяву (нині – м.*Стара Синява* – райцентр Хмельницької обл.), але координати, здається, вказані помилково.

¹¹ Мова йде про *Сенявського Миколая* (1489-1569) – великого гетьмана коронного, воєводу белзького, а згодом руського та його найстаршого сина – *Сенявського Ієроніма* († 1579) сягнувшого так само постів руського воєводи та гетьмана великого коронного.

*Щебжишин*¹ 51.9.46.9. Під юрисдикцією коронною було колись, але в дар уступлене Дмитру Горайському².

*Степань*³ 50.6.50.9.

*Сокаль*⁴ 51.3.41.8. від якогось князя Сокаля заснований та названий.

*Срижів*⁵ 50.7.44.8.

*Золочів*⁶ 50.4.47.8. найрозлогіша спадщина⁷, [що] до Олеська колись належала.

*Саврань річка*⁸ 50.4.51.12.

*Звенигород річка*⁹ 50.4.55.6. Осідок, колись, князів Русі.

*Снятин*¹⁰ 40.49. Останнє¹¹ староство¹², на самому підступі до Валахії.

Серет річка 40.49.

*Серет*¹³ 49.50. міське поселення.

*Серет річка*¹. Другий Серет Подільський, при якому є Залоще, Черняхів та Гнезьола. Річки зливаються під Теребовлею.

¹ Місто недалеко Замостя, нині територія Польщі.

² *Дмитро з Горая* (бл.1340-1400) – русин за походженням, маршалок великий коронний, підскарбій коронний. *Щебжишин* отримав за утримання королеви Ядвіги від шлюбу з Вільгельмом Габсбургом.

³ Нині *Степань* – містечко Сарненського р-ну Рівненської обл.

⁴ Нині м.*Сокаль* – райцентр Львівської обл.

⁵ Напевно, мова йде про м.*Стрижів* (Strzyżów) у сучасному підкарпатському воєводстві Польщі.

⁶ Нині м.*Золочів* – райцентр Львівської обл.

⁷ Тут – спадкова маєтність.

⁸ Річка *Саврань* – права притока Пд.Бугу.

⁹ Найвірогідніше йдеться про або м.*Звенигородка* над р.Гнилий Тикич, райцентр Черкаської обл., або, ширше, про *Звенигородчину*, місцевість, на кордоні Київського та Брацлавського воєводств, басейн річки Синюхи, лівої притоки Пд.Бугу (хоча не виключено, що мова йде про давньоруський Звенигород Київський в околицях Києва).

¹⁰ Місто *Снятин* – райцентр Івано-Франківської обл.

¹¹ Тут – прикордонне.

¹² Варіант – «адміністративний осередок».

¹³ Одне з найстарших міст на Буковині, засноване у середині XIV ст., нині м.*Siret* у Румунії.

*Шарне поле*² 50.52. є пустинню: Влочисько³ звуть.

Шлях – є дорогою звичною Скіфів, які турбують звичайно землі найплodючіші Русі, а також Поділля. І налічується три головніших: один Кучманський⁴, другий – Чорний шлях, третій – Волоський, які не соромно тут описати. І напевно, якби навіть гідний будь-якої пошани очільник, високородний муж Ян Сененський, у тій люстрації, він насправді, що це за шляхи ретельно описує та змальовує (з додачею розрахунку миль), що не лише корисно, але ще й вельми довершує доброчесний твір. Насправді, якби імператор Антонін Пій⁵, [котрий] Доброчесного ім'я заслужив, який книжку написав певну, у якій шляхи описав, що проклав Рим до націй варварських, щоб, завойованих римлянами на той час пізнавши та вивчивши, можна було звідти повернутися на батьківщину, якби колись трапилося їм з рук ворога себе виривати. Напевно, не менш високо заслуженим є наш Ян Сененський, який неприязельський шлях виклав у тих ясних записках. Бо чуто про бранців, які при скіфах або турках утримуються, бо хоча могли б себе час від часу з кайданів самі виривати, але через незнання краю та шляху повернення на батьківщину, віддають перевагу більш суворішій смерті, що рабство приносить, аніж, утікши з каторги тієї, у пустелях блукати або від диких звірів зжертими бути. Надалі з цим, описаним люстраторами, хто завгодно зможе собі уявлення

¹ Мова про р.*Серет* – ліву притоку Дністра.

² Може пов'язане із Шаргородом?

³ Може «uloczysko»-урочище? Існує також м.*Волочиськ*, нині райцентр Хмельницької обл., але воно доволі далеко від Шаргороду і на 1583 р. мало 135 димів з 675 мешканцями, отже навряд чи підходить під визначення пустині (хоча наприкінці XV ст. містечко спустошили татари і пам'ять про це могла бути ще живою).

⁴ Найвірогідніша інтерпретація цієї назви пов'язана із турецьким словом *göcsmen* у його кипчацькому варіанті *köcsmen*. Воно означає *кочівник*, отже Кучманський шлях – то *дорога кочівників, Кочівницький шлях*.

⁵ «Пій» у перекладі «Доброчесний». *Антонін Пій* (138-161) – римський імператор, відомий миролюбним правлінням та розбудовою оборонної інфраструктури імперії.

скласти про ці шляхи, щоб, якби колись, з волі Господа Бога, кого-небудь наступного захопили, той знав може, в якому місці є вихід та яких проходів триматися належить, найкоротший шлях шукаючи зі своїх нещасть.

Кучманський шлях.

Спочатку від Львова до Шаравки позначена є дорога. З Шаравки 20 миль до броду на річці Кучмань, саме від якого цей шлях і називається. Від Кучмані до броду на річці Кодимі 10 миль, від Кодими до Саврані 4 милі. Від Саврані до Чапчаклеї 10 миль. Звідти ж Очаків [за] 8 [миль] руських, багато більших за польські. Тому хто-небудь, можливо, відповідав, що пройшов десять миль. Польських же 15. Ця дорога є найкоротша з усіх.

Чорний шлях.

Львів-Сокаль – 12 миль, Сокаль-Луцьк до Стиру 12 миль, [від] Луцьку до річки Горинь 11 миль, від Горині до броду [через] Случ за Заславом та Полонним – 10 [миль]. Від Полонного 40 [миль до] Києва. Від Києва [до] Канева 16 миль. Від Канева [до] Черкас 15. Від Черкас до Порогів 12 миль. Від Порогів до Томаківки 11 [миль]. Потім Торговішта – 6 [миль]. Тут уже Скіфії кораблі розходяться, звичайно, за затокою Борисфена аж до Очакова або куди завгодно.

Шлях Волоський.

За Бучач, Сkelю, Зіньків та верхів'я річок Ушиця, Жван, Русава, далі за Волощину або за поля узбережні Тири: милі в записках додані¹.

Про охорону проходу або шляху

Над цими шляхами розвідниками лише мужів шляхетних, випробуваних чеснот ставлять, які зветься сторожами трьох шляхів або тридоріжжя. Тут вони з власної волі та заради людей, ревність та життя своє щонайменше шкодуючи, різноманітні природні таланти старанно плекають та хитрощі ворога вивідувать, а коли дізнаються про ворога, приносять вістки урядникам замків та вождам військовим польовим, які

¹ Можливо, тут люстратори були не так охайні, відтак Сарницький, не переймаючись точністю інтерпретації, просто відіслав до першоджерела.

дають знак знову збирати військо і одразу поспішають на зустріч тим виступити. І таким чином на Поділлі вдень і вночі війну продовжують до схилю цілого життя. О мужі! Вони усі відношення найвинятковішого гідні.

*Синя вода*¹ 49.10.54.5. Є розливом певним моря при гирлі Борисфена. Цим шляхом скіфи кораблями² підвозять себе звичайно і, зрештою, в Чорному лісі ховаються, доки усі зберуться. Звідти від Чорного лісу зветься і Чорний шлях. Це море є тихим та від гвалту сильних бур безпечно, таким чином як ще навіть в листя озерні води переходять³, так трапляється і в інші озера менші розростатися та переносити води: Та переповнена Синя вода у моря пропадає, в якому сіль, як лід чистий, над водою плаває та є дуже тонким [шаром]. Вона розташована при Перекопі, де той рів помітний від моря до моря.

Чорний ліс 49.12.54.1.

*Старе Село*⁴ 50.12.42. – при Гологорах.

¹ Здається, Сарницький під «*Синьою водою*» має не р.Синюху (ліва притока Пд.Бугу), а низку озер-лиманів при березі Чорного моря недалеко Перекопського перешийку Криму. Це, до речі, ставить під сумнів, принаймні, місце Синьоводської битви 1362 р., як воно визначається сучасною українською історіографією (на це також працює цікаве визначення Сарницьким Торговиці-Торговишти /див. нижче/, яка далека від знаної під Уманню). Власне, Ф.Шабульдо також відзначає, що локалізація В.Антоновичем місця битви саме на Синюсі не має посилення на джерела та необхідної наукової аргументації, див.: *Шабульдо Ф.М.* Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання. – К., 1998. – С.54. Отже, Вітовт у 1397 р. здійснив свій прорив по Дніпру на південь вже торованим шляхом?

² Варіант «плотами».

³ Тут вжито поетичний образ, пов'язаний з античними «*німфами*» (звичай зображувались в одязі з води та листя водних рослин), який може мати різні тлумачення (зокрема і «...в листя водяних лілій переходить...»), себто – заростає куширями; плавні?).

⁴ Можливо, йдеться про сучасне с.*Старе Село* Пустомитівського р-ну Львівської обл., де, зокрема, 1584-1589 рр. кн.Острозькі звели кам'яний замок, відомий до сьогодні.

*Стрипа річка*¹ 50.1.48.5. У бік Тири спрямовується, недалеко від Підгайців.

*Сотараб річка*² 52.54. при якій Житомир до Борисфену спадає.

*Смотрич річка*³ 50.49. при цій є Городок, Кам'янець та замок пустельний Смотрич.

*Шаравка*⁴ 49.8.50.8. у верхів'ях річки Ушиця. Осідок був Бернарда Претвича, войовника того найславнішого, який сину залишив гідності духу надзвичайну окрасу.

*Столпень*⁵ 50.8.47.6.

*Стремиль*⁶ 50.8.48.6. Лашів, які звуться Стремилецькі. Славнозвісний уже віддавна справами військовими пан місця цього Станіслав Лаш.

*Щуровиці*⁷ 50.47.7.

*Слуцьк річка*⁸ 52.50. – витікає не далеко від Чорного Острова, у бік Збожної Могили.

*Сула річка*⁹ 49.55. з області острова Хортиці, на якій колони встановив званий королем Хоробрим¹; недалеко від порогів; але Зула від Кромера зветься.

¹ Річка *Стрипа* – ліва притока Дністра.

² Топонім неясний, у районі Житомира є кілька річок (назви яких, утім, звучать нині інакше).

³ Річка *Смотрич*, ліва притока Дністра.

⁴ *Шаравка* – містечко Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл. Б.Претвич на умовах тимчасового тримання володів ним з 1539 р., а 3.XII.1550 р. отримав привілей на спадкове володіння.

⁵ Напевно, мова йде про сучасне село *Stolpie* в околиці Холма (люблінське воєводство Польщі), укріплення тут збудоване ще за часів руських князів Романа Мстиславовича та його сина Данила Галицького.

⁶ Нині с. *Стремильче* Радеківського р-ну Львівської обл.

⁷ Напевно, йдеться про сучасні *Щурівці* – село Ізяславського р-ні Хмельницької обл.

⁸ Напевно, йдеться про річку *Случ*, праву притоку Горині, притоку Прип'яті (хоча до витоків Случі ближча Базалія, але і Чорний Острів не далеко).

⁹ Річка *Сула*, ліва притока Дніпра (гирло в районі Кременчуцького водосховища).

*Самара річка*² 49.1.54.10. Трохи нижче за Сулу. Дивись нижче в топографії гирла Борисфену.

„Т.”

*Тур річка*³ 53.8.53.3. пам'ятна багатством на рибу.

*Тустань*⁴ 46.49. Укріплене поселення, на самому кордоні Польщі та Угорщини. Тому Тустань означає, себто тут поставленою позицією іменується. За прикладом накресленого на колонах та гадиському⁵ проливі Геркулеса: Звідти бо символ вибитий: КРАЙНЯ МЕЖА⁶.

*Тур озеро*⁷ 51.42. знатне, де Прип'ять річка плине бурхливим потоком, при окрузі⁸ Головно⁹. Там же р.Турія¹⁰, де Ратно¹¹.

*Тисмениця річка*¹² 48.6.52. при Торговишті до Борисфену себе включає.

*Торговишта*¹³ 48.6.52. означає нашою мовою місце торгів, тому що там торгівельна факторія вельми знатна була, доки

¹ Болеслав I Хоробрий – польський князь (992-1025), 1025 р. проголосив себе королем.

² Річка *Самара*, ліва притока Дніпра.

³ За координатами це мала б бути Беларусь. За мапою Гродецького *Тур* впадає у Прип'ять (з правого боку) біля Мозиря.

⁴ *Тустань* – давньоруське наскельне місто-фортеця, прикривало кордон з Угорщиною. Нині історико-культурний заповідник «Тустань» біля с.Урич Сколівського р-ну Львівської обл. (недалеко Борислава та Дрогобича).

⁵ Античне м.Гадис нині Кадис в Іспанії. Тут мова про Гібралтар і міфічні Геркулесові стовпи.

⁶ Варіант – «неперевершене».

⁷ Варіант – «болота»; заплава? Напевно, йдеться про околиці с.*Тур* Ратнівського р-ну Волинської обл.

⁸ Варіант – «селі».

⁹ Нині містечко *Головно* Любомльського р-ну Волинської обл.

¹⁰ Річка *Турія*, права притока Прип'яті.

¹¹ Нині м.*Ратне* – райцентр Волинської обл.

¹² Мова йде про р.*Інгулець*, праву притоку Дніпра з гирлом недалеко Ольвії-Торговиці та сусідню з Тисменом-Інгулом.

¹³ Не виключено, цей топонім (явно «серійного» типу) згодом перейшов (чи був тотожним?) на сучасне с.*Торговицю* Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл. (згодом сильно

продовжувались ділові стосунки русів та греків¹. Є й у Волощині друга Торговишта².

*Тарноватка річка*³ 49.52.

*Тисмен річка*⁴ 48.6.52. інша ніж Тисмениця, бо та при Борисфені, при Торговишті, а ця при Акціумі або Гіпанісі.

*Теребовля*⁵ 49.12.48.7.

*Тегиня*⁶ 49.6.51.6. Замок при Білгороді, який цього року козаки низові рішуче штурмували⁷.

*Тубарча*⁸ 48.6.52.

*Тарнов*⁹ 50.6.44.11. Осідок родовий ясновельможних графів з Тарнова. Адже багато гідного пам'яті із часів Ягайла та Владислава третього¹⁰ породили предки Тарновських. Але Ян з

заплутав дослідників, позаяк тут знані залишки золотоординського поселення). Але тут мова про околиці *Тавані* – острову, історичного поселення та жвавого торгівельного пункту на нижньому Дніпрі. Цікаво, що, майже одночасно (1582 р.) із Сарницьким, Стрийковський писав про Торговицю: «*Targowicę, ktorej i dziś w polach znak murów na uściu reki Bohu stoi*» (нагадаю, що Пд.Буг, до Сарницького позначали як притоку Дніпра). Якщо пригадати ще Торговицю Михалона Литвина, з барвистим описом античних руїн та порівнянням з Троєю, гадаю, мова тут може йти про залишки *Ольвії* («торжища борисфенитів»). Нині це околиця с.Парутиного Очаківського р-ну Миколаївської обл.

¹ Варіант – «...продовжувалось панування Русі та Греції» (Греція=Візантія).

² Сучасне м. *Тирговиште* в Румунії.

³ Напевно, мова йде про річку *Тернівку*, притоку Інгульця.

⁴ Гадаю, йдеться про р. *Інгул*, ліву притоку Пд.Бугу.

⁵ Нині м. *Теребовля*, райцентр Тернопільської обл.

⁶ *Тегиня* (Тягінь, Тагіня) інша назва м. *Бендери* на нижньому Дністрі, примітна у XVI ст. турецька фортеця на відторгнутих 1538 р. у Молдовського князівства землях.

⁷ Мова йде про напад запорожців на Тягіню-Бендери 1584 р.

⁸ На мапі Гродецького показані аж дві *Тубарчі* над молдавським боком Дністра між Тегинею та Білгородом-Дністровським.

⁹ Нині м. *Tarnów* у Польщі.

¹⁰ *Ягайло* (Владислав V) – польський король (1386-1434); *Владислав III* (VI) – польський король (1434-1444).

Тарнова, нашої пам'яті, своєю славою блиску попередників своїх сийво, вочевидь, перевершив¹. Цього ім'я Сигізмунд-король² за таку цінність уважав, оскільки той потім запам'ятався перемогою над волоською стороною при Обертині³; [Я.Тарновський] до подвійного грубого ярма контрибуції народ той прирік, якого честю раніше ніхто, як відомо, не заволодівав. Хоча стародавні всіх у роді людському рівними між собою [уважали], але, якби, на ті часи оглядаючись, хтось з темряви виходив [завдяки] героїчним вчинкам, то Тарновські і Течинські їм дещо дорівнюються⁴. Утім-таки, Течинських цих ім'я будь-хто собі бажати зобов'язаний, оскільки немов аборигени з роду польського виводяться. Бо Тарновські з інших місць сюди прийшли. Це одна різниця [між ними як] вважають. Утім, не ігноруватимемо Станіслава Оріховського, який про це багато мовити вважав за потрібне. Він казав, докази наводячи, що Леліва – герб Тарновських – та також у Польщі [з'явилася] та з Польщу походження своє виводить⁵.

*Томаківка*⁶ 49.54. Острів на Борисфені, між річкою Тесмін та Фессиною, яка із Чорного лісу плине, де низові козаки, ніби в замку найсильнішому, тримаються впевнено. Корінь слова⁷ Томаківка від [імені] Томос, очевидно, було випадково

¹ *Тарновський Ян Амор* (1488-1561) – гетьман великий коронний (з 1527).

² *Сигізмунд I Старий* – польський король (1506-1548).

³ Мова йде про *Обертинську битву* 1531 р.

⁴ Можливо, поява Течинських тут пов'язана з тим, що перша дружина Я.Тарновського була Барбара Течинська.

⁵ Мається на увазі розлогий параграф «*Про народження Тарновського*» з твору С.Оріховського «Життя та смерть Яна Тарновського» (1561).

⁶ *Томаківка* – великий острів у гирлі однойменної річки (пізніше острів звався ще Дніпровським островом, Бучками, Буцькою, наприкінці XIX ст. відомий як Городище), невеличкої правої притоки Дніпра. Нині почасти під водами Каховського водосховища, почасти територія м.*Марганець* (район «Острів») Дніпропетровської обл.

⁷ Варіант – «*справжнє значення*».

отримано¹. Дійсно, можливо Томам, куди Овідія заслано було, зобов'язана [цією назвою].

*Труб'їж річка*² так само при регіоні Черкас розташована.

*Тлумач*³ 49.49.

Тернопіль 50.48.

*Тогоро річка*⁴ 52.54. при якій Житомир, Чуднів.

Туробін 51.5.44.6.

„V.”

*Вілгія річка*⁵ 51.50. при Острозі протікає.

*Уланів*⁶ 51.8.51.8. Скіфське укріплення, яке Сенявські заклали під своїм підпорядкуванням. І саме про цих товаришів по зброї там дано ознаку⁷.

*Вишня*⁸ 50.3.64.2. де сеймик⁹ є Русі шляхетства.

*Відове озеро*¹⁰ 51.6.50.6. Руси запевняють – це Овідієво озеро було, поки на заслання мешкав. [Бо] є ось імен немаленький тісний зв'язок. Але відомо є – Овідій у місті Томи, при гирлі Дунаю, відбував заслання. Хіба лише випадково, на повернення погодившись, це озеро від римлян, у винагороду за те заслання, приписано помилково [Овідію]. Бо сіль скіфи з води цього озера добувають. Дивись книгу 3 Анналів наших.

*Вілгора*¹¹ 51.6.50.6.

*Вишнівець*¹ 51.10.46.6. на крутій горі. А є [ця] колонія – родовою землею князів Вишневецьких, яких слава та окраса –

¹ Насправді назва *Томаківка* має тюркське походження (з татарської «*томак*» – «шапка»).

² Річка *Труб'їж*, ліва притока Дніпра.

³ Нині м. *Тлумач*, райцентр Івано-Франківської обл.

⁴ Напевно р. *Тетерів*, права притока Дніпра.

⁵ Річка *Вілія* – ліва притока Горині.

⁶ Нині с. *Уланів* Хмельницького р-ну Вінницької обл.

⁷ Себто дано назву місту від імені «*уланів*» – знатних татарських вояків-кіннотників.

⁸ Нині містечко *Судова Вишня* Мостиського р-ну Львівської обл.

⁹ Дослівно – «*місце народних зібрань*».

¹⁰ Дністровський лиман (див. вище гасло «*Овідієво озеро*»).

¹¹ Напевно, мова про сучасне с. *Вільгір* Гоцанського р-ну Рівненської обл.

військові чесноти – виповнили Європу, так що повсюдно, навіть в областях північно-західних піснями їх славлять. Місце там указують битви з татарами та вікторії польської².

*Угровськ*³ 51.9.47.5. Рей⁴ у своїй книжці цього роду парость від князів давніх Русі виводить. Цю думку підтвердить можуть привілеї ургонські⁵ аборигенів тих самих, які заклали православну єпископію⁶ холмську та чимало іншого.

Винниця 51.1.51.11. староство на підступах Скіфії.

*Уханьс*⁷ 51.46.

„X.”

„Z.”

*Замостя*⁸ 51.6.46.7. Осідок старовинного роду Шарих, які нині Замойськими звуться. Замок був давній у найукріпленішому місці та сховок від нападів татарських, з посадою каштеляна та на пам'яті дідів. Нині саме від фундаментів мури вибудовані, захисні установи, укріплене поселення нове додані (не менше для елегантності, ніж для стримання цим своїх ворогів). [То все] цілком зведено зусиллями та коштом ясновельможного і величного пана Яна із Замостя. Про цю справу прекрасну свідчить надпис на дошці чорного мармуру на фасаді будови там само закріпленої, яку я [в цьому] описі не залишу поза увагою:

‘ЯН із Замостя, Корони Польської канцлер, війська Гетьман найвищий та краківський, книшенський, медіріченський, кресовенський староста. Він, доки воював ясновельможний

¹ Нині містечко *Вишнівець*, Збаразького р-ну Тернопільської обл.

² Мова йде про знану битву під *Вишнівцем* 1512 р.

³ Історичне містечко на Холмщині, засноване у середині XIII ст. князем галицьким Данилом Романовичем (1201-1264).

⁴ *Рей Миколай* (1505-1569) – класик польської літератури, родом з-під Галича.

⁵ *Ургон* – найпівнічніший з островів біля узбережжя Етрурії. Але тут, напевно, мова про спотворене «*угри*» – «*угорські привілеї*».

⁶ Дослівно – «*владикат*».

⁷ *Ухань* (*Uchanie*) – історична Холмщина, нині місто в Польщі (на схід від Замостя, недалеко Грубешова).

⁸ Історична Холмщина, нині місто *Zamość* в Польщі.

Стефан-король з Іваном великим князем московським, як обов'язок у відданості вітчизни, ані коштів, ані праці, ані життя не жалів, а задля природної кожному до родових духів-охоронців¹ любові цей пам'ятник звести потурбувався'.

*Здройв*² 50.6.45. Томи де Здройгова, старости перемиського³, старший осідок родовий. Останній в усіх війнах Стефана-короля не лише брав участь, але навіть здебільшого очільником бував і посланцем ставав до християннішого короля Галлії⁴ та наймогутнішого імператора турків.

*Залісся*⁵ 50.4.44.4.

*Заслав*⁶ 51.3.49.9.

*Жуків*⁷ 49.2.48.1.

*Зиньків*⁸ 50.50. Замок на Поділлі, але занедбаний.

¹ Дослівно «лари» – у давніх римлян – духи-охоронці родинного вогнища.

² Вірогідно, йдеться про *Дрогоїв* (Drohojów) – нині село Перемиського повіту в Польщі.

³ Очевидно, йдеться про *Дрогоївського Яна Томаша* (бл.1535-1605) – старосту перемиського з 1578 р., з 1584 р. – коронного референдаря.

⁴ =Франції.

⁵ У сучасній Польщі (а судячи з географічних координат це її територія) відомі 103 «Zalesie»; в Україні це може бути сучасне с.*Залісся* Полонського р-ну Хмельницької обл. або однойменні села районів: Борщівського, Броварського, Бродівського, Золочівського, Камінь-Каширського, Кам'янець-Подільського, Народицького, Старосинявського, Чортківського. На мапі Гродецького є *Залісся* біля Збаражу, отже можливо, йдеться про сучасне с.*Залісці* Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.

⁶ Сучасне м.*Ізяслав* – райцентр Хмельницької обл.

⁷ Можливо, йдеться про сучасне с.*Жуків* Тлумацькому р-ні Івано-Франківської обл. (на мапі Гродецького міститься біля Коломиї). Однойменні села є також у Бережанському р-ні Тернопільської обл., Золочівському р-ні Львівської обл. та Славутському р-ні Хмельницької обл.

⁸ Нині с.*Зиньків* Вінковецького р-ну Хмельницької обл.

*Зборів*¹ 51.4.44.4. Зборова замок, вибагливо стінами опасований, є осідком родовим ясновельможних панів зі Зборова. Вивів цей дім великих сенаторів наших часів імена. Мартін Зборовський, краківський каштелян, – за висотою духа і тіла муж видатний², Петро Зборовський, син його, воєвода краківський та староста³, Ян Зборовський, каштелян гнєзненський⁴, який очільником найвищим війська був у битві Дерсавенській⁵, Анджей – Маршалок курії⁶. Вони на вищих посадах, щораз нових, та [так само] щораз, від сестер їх народжені, усі для великих справ народженими синами були, помітними, як у війни руханні, так і подаванні сигналів [до виступу] проти ворогів імені Християн⁷.

*Жолква*⁸ 51.5.44.6. Місце родове найславнішої родини Жолкевських, які чеснотами військовими виблискували на війні

¹ Напевно, тут йдеться не про українське м.Зборів, але малопольське с.*Зборув* (Zbogów) у Свентокшицькому воєводстві бузького повіту гміни Солець-Здрой – давній родовий маєтності Зборовських.

² *Зборовський Мартін* (бл.1492-1565) – каштелян калішський (від 1543 р.), воєвода калішський (від 1550), воєвода познанський (від 1558), зрештою краківський каштелян (від 1562).

³ *Зборовський Петро* († 1581) – воєвода та староста краківський, другий син вищезгаданого Мартіна (брат знаного Самійла Зборовського).

⁴ *Зборовський Ян* († 1603) – третій син вищезгаданого Мартіна, каштелян гнєзненський (з 1576) та гетьман надвірний коронний, бився під Невелем 1562 р. з росіянами, очолював королівські війська у битві з гданцанами під Любашовим 1577 р.

⁵ Мова про згадану битву під Любашовим. *Dirsovia*, *Dirschavia*, *Dersovia*, *Dirschau* – це сучасний Тчев (Tczew) у Польщі.

⁶ *Зборовський Анджей* († 1589) – маршалок надвірний коронний від 1574 р.

⁷ Тут або натяк на зв'язок цього магнатського дому з протестантизмом, або традиційний антисламський (антитурецький) пасаж.

⁸ Напевно, мова йде не про знану Жовкву під Львовом (ще не заснована), але про село *Жолква* (Żółkiew, Żółkiewska Osada під Красноставом у Польщі) – родову маєтність Жолкевських на історичній Холмщині.

Прусській¹, а до того Татарській², Московській³. Їх тепер стовп – Станіслав Жолкевський, воєвода белзький⁴, цього самого віку був.

*Жидачів*⁵ 43.47.

*Жари*⁶ 50.10.41.7.

*Жабно*⁷ 50.12.43.10. укріплене поселення.

*Зула річка*⁸ 50.6.50.6. не Сула при східному березі Борисфену, при злитті з гирлом якої король Болеслав Хоробрий переможця колони залізні, як окрасу межі Сарматії, після безперервних перемог установив: я також цим описом цієї [праці] межу роблю.



¹ Напевно, мова йде про *війну з Гданськом 1576-1577 рр.*

² Можливо, йдеться про *татарський напад 1575 р.*

³ Мова йде про *Лівонську війну 1558-1583 рр.* (відтінок – 1558-1570?).

⁴ Згодом воєвода руський, батько більш відомого гетьмана Станіслава Жолкевського.

⁵ Місто *Жидачів*, райцентр Львівської обл.

⁶ Можливо, йдеться про сучасне с.*Жари* Баранівського р-ну Житомирської обл., хоча наведені координати більш підходять західнопольському повітовому м.*Жари* (Żary) у воєводстві любуському.

⁷ Нині *Żabno* на території Польщі поблизу Тарнова.

⁸ Здається, ця «Зула – не Сула» знадобилася Сарницькому, аби красномовно завершити (він уже згадував, що «Зула» це помилковий правопис Кромера для «Сули»). Неясно лише, чому він вказує для «Зули» відмінні географічні координати, які вказують радше на Волинь? Може йдеться про невеличку р.*Сула* – праву притоку Німану в сучасному Столбцовському р-ні Мінської обл. (Беларусь)?

4.

Шимон Старовольський**RUSSIA.**

Prout Regi Poloniae amplissima Russiae regio subiecitur, extenditur in longum, ab ora Pocucensi, ad confinia Livoniae, per ducenta minus milliaria; in latum vero a Polonia minori aut Lituania, versus ortum usque ad vastos Tartarorum campos, aut Moscoviam, per centum viginti. Dividiturque in Russiam albam, quae ad Magnum Ducatum Lituaniae spectat, et in Russiam rubram, quae proprie dicitur Roxolania, et ad Poloniam pertinet. Nam tertia pars, ultra Tanaïm et fontes Borysthenis posita, dicitur Russia nigra ab antiquis, a recentioribus autem vulgo obtinuit Moscoviam appellari, quod totum illud imperium, quaquā latum est, ab urbe et fluvio Moscva, dicatur communiter Moscovia: quae olim Sarmatia Asiatica vocabatur. Nostra autem cis Borysthenica Russia, Sarmatia Europea; et Polonia ipsa, proprie Vandalia. Tota haec in universum regio, frugum, ferarum, pecoris, piscium, et mellis copiam infinitam habet, praesertim in Podolia, ubi ex dictamno et alijs bene olentibus herbis ac floribus, ab apibus colligitur. Nobiles audaces sunt et strenui omnes, quin et agrestes ad bellum prompti, loriceis, sclopetis, hastis, alijsque plurimis armis, praecipue autem cuspidē venatorum et pharetra utuntur.

RUSSIA RUBRA.

Nobilissima haec provincia, lacte et melle abundans, ab Austro Ungariam, Moldaviam et Bessarabiam habet, ab Euro Scythiae deserta, et potentissimum Moscoviae Principem, a septentrione Albam Russiam, Stiro et Pripecio fluminibus disiunctam: ab occasu vero Minorem Poloniam, Visloca et Vepro fluvijis, quasi notioribus terminis divisa. Complectiturque in se septem amplissimas satrapias, Russiae Palatinatum imprimis, deinde Podoliae, Volhyniae, Belzae, Braslaviae, Kioviae, et Terram Chelmensem.

RVSSIAE satrapia habet Senatores, Archiepiscopum Leopoliensem, Episcopum Praemisliensem, Palatinum Russiae, et Cartellanos quatuor, Leopoliensem, Praemisliensem, Haliciensem, et Sanocensem, quia in totidem etiam districtus seu territoria dividitur. Et primi quidem districtus, primaria urbs Leopoli est, sita

longitudinis gradu 46. lat. 49. Habet propugnacula satis firma, et arces duas; habet uti diximus sedem Archiepiscopi Catholici, et duorum Episcoporum, nempe Armenici, atque Russici. Haereticos autem nusquam admittit, nec admisit, ob quod maxime a Sixto V. laudata fuit et insignibus illius donata. Viros litteratos permultos habet, libenterque promovet, et amat eo concurrentes, atque ex eo, emporio, civiumque elegantia et humanitate maxime floret. Ignatiani hic Collegium studiosorum habent; sed et Dominicani, Franciscani, Bernardini, alijque studia Theologica atque Philosophica diligentissime tractant. Humaniorum vero artium gymnasium urbis, optimos praeceptores ex Academia Crac. sumit. Nundinae hic brumales, pro festo S. Agnetis celebres fiunt: solentque eo ex Ungaria, Moldavia, Turcia, atque alijs orbis partibus ditissimi mercatores venire. Cum autem praeter fluvios infinitos, habeat Roxolania piscinas ingentes et stagna arte manuque facta fere innumerabilia, quae pisces omnis generis pinguissimos proferunt, idcirco illi hyberno tempore sale conditi (cum omnes recentes comedi et servari ob multitudinem non possunt) vasis ingentibus, cum ad alias civitates, tum maxime nundinarum tempore Leopolim convehuntur, atque demum inde per totam Poloniam distrahuntur. Tempia in hac urbe pulchra sunt, et vestibis sacris atque vasis argenteis aureisque satis bene ditata, Societatis Clerici, inter reliqua clenodia¹, casulam gemmis totam atque lapidibus pretiosis variegatam habent, aestimatam aliquot myriades² florenorum. Similiter templa alia multos calices aureos, multaue vestimenta sacerdotalia margaritis distincta habent; sed praecipue templum Cathedrale mitram Episcopalem ingentis precij gemmis exornatam. FF. vero Minores de Observantia, qui extra urbis muros sunt, templumque magnificentissimum sibi non ita pridem extruxerunt, inter alias sanctorum reliquias, habent quoque sui instituti Fratrem unum, ad altare majus sepultum, Beatum Ioannem Duclensem, miraculis clarum. Qui dum viveret, in divini verbi praedicatione inexhausti plane laboris erat. Eaque fuit in homine jam inde a primis annis pietas et innocentissima sanctitas morum, ut priscorum

¹ Полонізм – від «klejnot».

² Від грец. – «myrias (myriados)».

Anachoretarum eximium in eo specimen eluceret. Oppida praecipua huius district sunt, Gliniani, Zloczovia, Zborovia, Grodecia, Komarna, Zolkvia arcem pulcherrimam, atque hortos amoenos habens; quamvis et aliae civitates cum adjunctis sibi castellis non sint plane ignobiles, inter quas Javorovia, celebris tepidarum aquarum scaturigine in pago Sclovia dicto, ebullienti¹, utili valde ad curandos varios hominum morbos, ut libro suo testatur, magnae experientiae Medicus, Sixtus Leopoliensis.

Secundus satrapiae huius districtus est Praemisliensis; urbsque ipsa Praemislia arce in scopulo sita, et duobus Episcopis, Latino sive Catholico, et Russico ritus Graecanici cohonestata est. Adsunt et Ordines Religiosorum diversi, praeter Venerabile Canonorum Capitulum. Est et Collegium pro studiosa iuventute Societatis JESU Clericorum: sunt et magistratus diversi, tam castrenses quam terrestres: suntque demum cives mercaturae dediti plurimi: nundinasque celebres quolibet anno habent, Castella hic passim nobilium munitiora videbis, ob frequentes Tartarorum incursiones muris, et propugnaculis firmata, Bialoboki, Sosnicia, Dombrova, Uherce, Prochnicum, Laski, sed quae inter excellit Crasicimum, recentioris fabricae ad Sanum fluvium, palatium, uno aut altero milliari a Praemislia. Oppida vero celebriora sunt Samboria, pulcherrimum Minoritarum monasterium habens, Fulstinia, Dobromilia, Visnia, Zidaczovia, Mosciska, Dubiecia, Canczuga, Praevorscia, Iaroslavia, nundinas pro festo Assumptionis B.² Mariae Virg.³ in toto Regno Poloniae, celebriores habens, ubi praeter alias merces, e Perside⁴ Constantinopoli, Venetijs, Moscovia, et Amstelrodamo apportatas, solent amplius quadraginta millia boum venalium fieri, et medium tantum equorum. Ignatiani hic Collegium studentium habent: et virgins monasterium regia plane munificentia exstructum: neque arcis fabrica et munitio contemnenda est, quam sanus alluit ab ortu, urbs autem posita ab occasu. Sequitur Lancutum et Resovia nundinis itidem vernalibus pro festo S. Alberti clara;

¹ Від «e-bullio, ivi (ii), -, ire».

² =bona.

³ =Virgo, inis.

⁴ Після цього слова вірогідно пропущена кома.

lactitiniorem hic et lintheaminum magna fieri solet copia, quod in toto tractu isto Germanae gentis homines pagos inhabitent, capti in bello quodam a Cazimiro magno Rege Poloniae, deductique e Saxonia cum liberis et uxoribus, ut eam oram incolerent. Hi itaque pecorum et lini curam magnam habent, et nundinarum tempore, cum ad alia circumuicina oppida venum comportant, tum maxime Resoviam et Iaroslaviam.

Tertius Palatinatus Russiae, districtus est Sanocensis montibus Ungariae vicinus, atque ipsi Transylvaniae: ac ob id totus per colles dispositus, excepto qua Crossnam protenditur: quae urbs in hoc tractu fere principalior, emporium Ungarorum habet. Quamvis enim illi passim merces suas et vina, in oppidis submontanae regionis deponant, huc tamen veteri consuetudine ut plurimum advehunt. Quare et cives hic paulo ditiores alij, et nundinae apud illos reliquis vicinae populationibus longe celebriores. Habet hic quoque Sodalitas *Iesu*, Collegium artium humaniorum, Sanocum vero ipsum quamvis territorij caput, multo jam inferius est quo ad civilitatem et frequentiam habitatorum, arcem tamen in saxo, supra Sanum fluvium sitam non contemnendam habet: sicut et aliae civitates eius tractus, Brozovia, Rimanovia, Dinovia, Lesko, quae indies ob metum Tartarorum munitiones suas firmiores faciunt.

Quartus Russicae satrapiae districtus est Haliciensis, montibus Transylvaniae ab occasu hyberno, a meridie autem Moldaviae faginis sylvis cinctus, Tyra fluvio rapidissimo e montibus Carpatijs orto, versusque Eurum in mare Euxinum decurrenti, quasi per medium sectus: cujus pars Australior quae trans Tyram est posita, vulgo Pocucia appellatur. Oppida praecipua habet Haliciam a qua denominatur, olim regni Russici caput, Rexque proprie Haliciensis, non Russiae (quia haec tota in plurimas tetrarchias scissa¹, proprios duces habebat, sed quos inter primatum, et quasi monarchiam Duces Kiovienses tenebant) nuncupabatur, ut latius hac de re Historiae nostrae. Sed nunc ne vestigia quidem priscae illius magnitudinis apparent. Arx est ad Tytam² sita alicuius³ notae, sed oppidum cives

¹ Тут «scissa».

² Мало б бути «Тугам».

³ =aliquis.

habet subrusticos agriculturae, non Mercurio deditos. Similiter Sniatinum, ad Prutum fluvium situm, quod proprie est Pocuciae caput, soletque nundinas semel in annum non incelebres habere, quod Valachi emporium ibi suum, tanquam in vicinia faciant. Unde boum, cerae, mellis, et equorum generosissimorum copia ingens eo adduci solet. Colonia¹ non infrequens civitas ob salis cocti copiam, quod inde per totam Russiam et Lituaniam distrahitur; quarum omnes fere satrapiae sale carent, nisi hic et in Praemisliensi districtu conficitur. Sunt itaque pagi nonnulli apud Haliciam, in quibus ex aqua e profundis puteis hausta sal decoquitur, et partim in modum farinae, vel nivis minutum relinquitur, partim in frustula conformatur, et sic divenditur. Conficiturque pluribus in locis Russicae huius satrapiae, nempe apud Riboticios in tractu Praemisliensi, apud Dobromiliam, Samboriam, et Solum, quod etiam a sale nomen habet. In desertis quoque campis Ucrainae, seu ulterioris Podoliae, prope Boristhenem, est lacus quidam, cuius aqua sereno et ardente sole, in solidum salem concrescit, quo circumjacentes accolae utuntur. Sed ad rem nostram. In Pocucia nobiliora loca sunt Matrinovia, Dolina, Strium, arcem in paludibus sitam habens. Cis Nestrum autem aut Tyram Potocum, arce munita, et templo sodalium Dominicanorum, a Stephano Potocio, Palatino Braslaviensi, qui ibidem fato functus quiescit, egregie exornatum. Ejusque successorum, oppidum et arx Monasterziska, Uscie, Dobrovoda, aliaque complura castella, inter quae Buczacia, arce firma conspicua, itemque Podhaecia muro cincta et propugnaculis, atque in vicinia arx Zavalovia non inelegansitum² Brezanum civitas populosa et templum pulchrum et palacium³ splendidum atque bene firmum habens.

Sequitur deinde PODOLIA continuis barbarorum incursionibus et praelijs famosa, quae, si optata pace posset ita frui, ut occidentiores Europae populi, certe nec Italiae, aut Ungariae, soli ubertatem et divitias invideret. Habet et marmora diversa atque alabastrum in diversis locis. Dividiturque in tria quodammodo territoria,

¹ Мало б бути «Colomia»?

² Напевно після цього слова пропущена кома або «et».

³ Читай «palatium».

Cameneense, Trembovliense et Laticzoviense. Cameneesia est urbs cum arce, natura loci manuque permunita, triginta milliaris bene longis distans a Leopoli versus ortum hybernium¹, longitudinis gradu 49. lat. 48. Habetque et ipsa duos Episcopos Catholicum unum, et Armenum alterum; gens enim haec lucri causa libentissime in Regno Poloniae immoratur, et merces nobis varias, partim e Perside, partim e regnis Turcae, praecipue autem equos generosos adducit. Habentque hic, prout et in alijs urbibus Russiae maioribus, suum magistratum seu seniores nationis, qui fidem Regi et Urbico magistratui pro reliquis spondent, et in vitia gentis suae ipsi animadvertunt. Societas quoque IESU collegium hic suum habet, et instruit artibus juventutem. Secundo ab urbe lapide, est arx Potociorum, Paniove dicta, a Ioanne Potocio, insigni nostra aetate bellatore, Palatino Braslaviensi, recenti architectura exstructa, celebris opugnatione² Turcica, cum anno 1621. bellum cum illis gravissimum ad Chotimiam in Valachia haberemus. Trembovla vero Laticzovia, Husiatinum, Barum a Regina Bona olim fundatum, ubi etiam Iesuitae pro juventute informanda collegium habent, Czartcovia, Ianovia, Zincovia, Miedzibozia, Grodecia, Iaslovecia, Satanovia, Tarnopolia, Kitaigrodum, Dunaigrodum, et alia complura, huius Dynastiae oppida, singula fere ob Scythiae infestationem, et quasi assidua bella, non male permunita sunt, habentque arces sibi adjunctas firmissimas, et incolas bello natos, Martique deditos. Senatores huius satrapiae sunt tres, qui ad Reipub. Consilium pertinent, Episcopus Cameneensis, Palatinus Podoliae, et Castellanus Cameneensis.

BRASLAVIENSIS Palatinatus ultra Podoliam in confinio Tartarorum positus, egregias populations plurimas, atque arces permunitas habet, quas inter eminent, Morachva, Iarosovia, Zitomiria, Sarogrodum, Felstinum, Chmielnicum. Braslavia ipsa, ad Bogum fluvium sita, atque Vinnicza, conventuum nobilitatis atque iudiciorum deputatus locus; ubi Societatis quoque Clerici, erudiendae juventutis collegium egregium habent. Senatores hic duo, Palatinus et Castellanus. Districtusque satrapiae duo, vinnicensis, et Zitomiriensis.

¹ Читай «hibernum».

² Читай «oppugnatione».

Similiter Tartaris vicinus est Palatinatus KIOVIENSIS, sed qui parte ab altera Moschum quoque habet, et quasi per medium maximo fluviorum Borysthene secatur. Urbs Kiovia ampla et populosa satis, olim sedes Ducum suorum, qui toti Russiae seu Sarmatiae, tam in Asia, quam in Europa, imperabant, Romanisque ipsis, ac postea Graecanicis Imperatoribus graves; caeterum nunc vix ruinae veteris illius magnitudinis apparent, eaeque paucae, omnia tempus rerum edax absumpsit. Est hic Archiepiscopus Russorum, omnium quotquot in Regno Poloniae Graecanici ritus Episcopi sunt, primas seu Metropolita, qui Romano Pontifici obedientiam nunc praestat. Est et Episcopus Catholici ritus, qui cum Palatino, et Castellano urbis, ad Senatum Regni pertinet. Templi hic tam Russorum quam Latinorum compluria, sed quorum unum, Archimandrita cum monachis suis Schismaticis, et rebellibus Sedi Apostolicae, occupat, habetque centum pagos maximos adscriptitios. Sunt hic speluncae naturaliter factae in quibus corpora olim Ducum Kioviensium reponebantur, hodieque visuntur non nulla integra, quae illi pro sanctis venerantur. Extendunturque illae criptae, seu subterraneae speluncae uti ferunt, usque in Moschoviam per aliquot decumas milliarium. Monachi illorum (S.Basilij instituti) qui durissimam vitam agunt, intrant eas tempore Quadragesimali ut ibi solitarij poenitentiam peragunt. Alij vadunt in deserto, cilicio et catenis ferreis induti, interdum usque in Scythiam remotiorem, ut ibi Evangelium praedicent, et martyrio coronentur; habentque plurima monasteria in Russia, sed quorum alia sunt in unione cum Ecclesia Romana. Satrapia haec late extenditur, tam versus.¹ Euxinum mare, in meridiem, quam versus occidentem et septentrionem ad Lituaniae et Albae Russiae confinia: habetque et populata, et arcibus adjunctis permunita oppida plurima, praecipua vero Canioviam, Circassiam, Bohuslaviam, Pereslaviam, Bialocerquam, Stepanoviam, ex arte vallo et fossis munitam, Fastoviamque Episcopi Kioviensis residentiam, ubi Ignatianorum pro iuventute instituenda collegium celebre habetur. In hac satrapia et in supradicta Braslaviensi, plebs assiduis bellis exercitata, militares animos gerit, et tam ex oppidis, quam e pagis, in insulas Borysthenis congregatur, dantque nomina

¹ Ця кома вірогідно друкарська помилка.

militiae gratis, et se Cosachos vocant, servataque disciplina veteri partim in Scythiam pedes excurrunt et praedas inde abagunt, partim in Turciam per mare; aut si quo iussa a Rege fuerint. Fit autem eorum numerus ad quadraginta millia, qui omnes fere in hyberna¹ domos suas adsunt, paucis relictis in custodiam insularum, ne a barbaris occupentur: militantque Reipub. absque ullis stipendijs sola praeda contenti. Quo tamen alacriores ad servitia fierent, solet illis Rex semper bello peracto, certam aliquam pecuniae summam, ad reficienda arma donare.

Sed revertendo quasi domum, occidua Kioviae est VOLINIAE satrapia, quae in duos maximos districtus dividitur, Cremenecensem, et Luceoriensem. Habetque Senatores tres, Palatinum et Castellatum Volhyniae, et Episcopum Luceoriensem, qui Cathedram suam, cum Capitulo in arce urbis habet; ibidemque Societatis IESU Clericorum Collegium pro studiosis. In urbe autem ipsa Episcopus Russorum. Nec multum inde procul, est civitas Volodimiria, in qua itidem Russorum Episcopus sedem suam habet, et jurisdictionem late exercet. Reliquae civitates sunt Rubesovia, Socalia veneratione miraculosae imaginis B.V.M.² nobilis, solet enim eo magnus hominum concursus, semper fieri, votorum exolvendorum causa, procurantibus sacra religiosi viri S. Francisci de observantia, quos vulgo Bernardinos dicimus. Hi igitur in insula fluvij Bog, magnificentissimum templum piorum eleemosynis, et monasterium propugnaculis firmum, ob metum hostium, paucis ab hinc annis erexerunt, templumque illud totum pulcherrimis picturis, vasis argenteis atque aureis, vestibisque sacris gemmatis ad stuporem brevi tempore exornarunt. Sequitur Czartoriscum, Olescum, Crilovia, Brodi, Olika, civitates egregiae et arcibus munitissimis conspicuae. Tum Cremenecia territorij caput arcem in Saxo eminentissimo ostentans; deinde Visniovecia, Zaslavia, Constantinovia, Basilea, Dubna, Ostrogium, Zbaravia, quaelibet arcem munitissimam et ornatissimam habens, utpote, singulae vetustissimorum Ducum Russorum sedes primariae, et lares. Et Ostrogium sane parte ab una (quamvis remotius paulo) Dermanum, monasterium Russicum

¹ =hiberna.

² B[ona] V[irgo] M[ariae].

pulcherrimum habet, in quo instituti S.Basilij monachi, sub proprio Hegumeno, in Schismate, ab Ecclesia Romana vivunt, habentque possessiones amplas: parte ab alia Miedireczum oppidum munitissimum, in quo Franciscanis Conventualibus, ultimus de familia Ioannes Dux Ostrogius, Castellanus Cracoviensis, sumptu ut ita dicam regio, templum et monasterium exstruxit. In urbe autem ipsa, neptis illius nuper Ignatianae Societatis Clericis, Collegium pro erudienda iuventute, et templum magnificentissimum erexit, in quo mariti sui ossa Caroli Chodkievicij, viri bellica virtute incomparabilis, cum lachrymis¹ reposuit.

Jam vero BELZENSIS satrapia, Leopoliensi districtui, et terrae Chelmensi vicina, in meditullio quasiRubeae Russiae posita, urbem ipsam inter paludes sitam (ubi sodales Dominicani templum antiquissimum possident) et ab ea cognominatos duos Senatores habet, Palatinum et Castellatum Belzensem; dividiturque facile in quatuor territoria, Belsense, Buscense, Grodlense et Grabovecense, in quibus tot oppida et pagi, sed haec praedicta quatuor, ut suorum territoriorum capita sunt, ita et praecipua alijs censentur esse, arcesque sibi munitas adiunctas habent.

Ultimum locum Terra Chelmensis tenet, inter Lublinensem satrapiam, et Lituaniae confinia posita, Volhyniam versus ortum respicit. Urbsque ipsa Chelma duos Episcopos habet; unum Catholicum, cuius Cathedra non ita pridem Crasnostaviam translata est: et alterum Russum, qui ibidem manet et templum suum Cathedrale tenet. Igitur in duo territoria divisa, Chelmense videlicet, et Crasnostavense, duos quoque Senatores habet, Episcopum, et Castellatum Chelmensem. Oppidaque praecipua Chelma ipsa, Rozana, Vlodavia, Crasnostavia, ad Veprum fluvium sita, ubi et Cathedra Episcopi, et arx palatiumue, recentioris architecturae sunt. Hic Divae memoriae Archidux Maximilianus, cum ad Regnum Poloniae paucorum temeritate vocatus, cum exercitu hostiliter veniret, a Ioanne Zamoscio profligatus, captusque asservabatur sub custodia. Qui quidem praedictus Zamoscus in vicinia pene statim, urbem Zamoscium in rure suo haereditatio, munitissimam fundavit, et moenibus, fossis, vallo atque propugnaculis ex arte praesentis

¹ Від «lacrima».

Geometriae communivit; inque ea templum Canoniorum (quorum Decanus infulatus est) pro summa in Deum pietate magnificentissime erectum, omnibus requisites sufficientissime locupletavit. Et ut erat maximus ingeniorum liberalium educator, artiumque omnium et elegantiarum pater, evocatis Cracovia viris doctissimis Academiam instituit, et non Zamoscium modo suum, sed totam etiam Russiam Musarum splendoro illustravit. Circumcirca sunt non contemnenda quoque oppida ut Scebresinum, Tomasovia, Cresovia, aliaque complura sed omnia fere ad ditionem Zamoscij spectantia, ubi et hortos cultissimos, et piscinas restagnantes, et diversorum animalium vivaria, et ferrarias officinas passim videre licet. Similiter quoque et in Uchanie, ubi Illustris olim vir Nicolaus Danielovicz Regni Thesaurarius, templum magnificentissimum exstruxit, et cum praeciosissimis alijs donarijs, tum argenteo cimborio¹ decoravit. Palatium etiam hic visitur superbum et horti amoenissimi; quod commune est omnibus magnatib.² Sarmatiae. Sed nos ad Albam Russiam procedamus.

*Simonis Starovolsci. Polonia. –
Coloniae, MDCXXXII (1632). – P.96-130.*

* * *

RUS.

Ruś cała jako należy do Króla Polskiego, rozciąga się wzdłuż od Pokucia aż do Inflant, na mil mniej lub więcej 200. Szerokości zaś od Litwy y Mały Polski aż do Moskiewskich y Tatarskich Granic na mil 120. Dzieli się na Ruś Białą, która do Litwy należy, y Czerwoną, która prawdziwie się Rusią albo Roxolanią zowie, należącą do Polski. Trzecia zaś za Dnieprem y Donem Rzekami położona, zwała się dawniej Ruśią czarną, teraz zaś zowie się Moskwą od Rzeki y Miasta Moskwa. Cała ta Ruś dawniej się zwała Sarmacyą Azyatycką, Czerwona zaś y Biała Sarmacyą Europeyską nazywaną, Polskę zaś samą Wandalią. Cały ten kraj obfituje w zboże, Trzody, Zwierza, Ryby, miód, mianowicie Podole, gdzie zbieraia pszczoły z różnych wonnych Kwiatow y zioł. Szlachta są mężni y odważni, a

¹ Від «cymbium, i».

² «Magnatib[us]»? Від «magnitas, atis; magnities, ei».

nawet y sami chłopci do Woyny cale są ochoczy, używają zbroi, strzelb, dzidy y inney broni, naybardziej zaś Spis y Saydakow.

RUS CZERWONA.

Nayznaczniejsza ta Prowincja Miodem y mlekiem płynąca, ma od południa Węgry, Moldawia y Beszerabia, od pułnocy Ruś Białą, od której Styrem y Prypeciem Rzekami się dzieli, od wschodu Tartaryą y Moskwę, od zachodu małą Polskę, z którą ma granice Wieprz y Wislewkę Rzeki. Zawiera w sobie siedm dość obszernych Woiewodztw, jako to: Ruskie, Podolskie, Wołyńskie, Belskie, Brasławskie, Kijowskie y Czerniechowskie. Dwie procz tego Ziemie Chełmską y Halicką.

Woiewodztwa Ruskiego Senatorow jest dziewięciu, Arcy-Biskup Lwowski, Biskupi Przemyński, Kiiowski, Woiewoda Ruski, Kasztelani Lwowski, Przemyński, Halicki y Sanocki. Dzieli się na cztery Ziemie, Lwowską, Przemyską, Halicką y Sanocką. W Lwowskiej Stołeczne Miasto Lwow, położone na gradusie 46. długości, y 49. szerokości dosyć jest obronne Miasto, ma dwa Zamki, y oprócz Arcy-Biskupa Katolickiego, ma dwóch innych Biskupow, jako to Ormianskiego y Ruskiego. Miasto to Heretykow do społeczności swojej nigdy nieprzypuściło, y po dziś dzień nieprzypuszcza, dla czego wielkiemi je wyniosł pochwałami Syxtus V. Papież. Ma wielu uczonych ludzi, przeto iż ich kocha y promowuje, a zatym Kwitnie ztąd nie małą nauki y obyczajności sławą. XX. Jeznici mają tu swoje Szkoły, także XX. Dominikanie, Franciszkanie, Karmelici y Bernardyni prywatnie uczą Filozosij y Teologij; w inszych także Szkołach ma uczonych Professorow z Akademij Krakowskiej. Sławny tu jest w Zimie na S. Agnieszkę Iarmark, na który się wielu zgromadza kupcow z Węgier, Moldawij y Turek; ponieważ zaś cała Ruś procz niezliczonych Rzek, ma jeszcze do tego bardzo wiele Sadzawek y Stawow, więc nigdy niemogą się z jeść w domu te Ryby, które się poławiają, w Zimie zatym posoliwszy je na ten Iarmark do Lwowa zewsząd prowadzą, z tąd zaś na całą Polskę rozsyłają. Kościoły tu są dziwnie piękne y znaczne tak aparatami, jako też naczyniem roznym Srebrnym y Złotym. XX. Jezuici między innemi kleynotami mają Ornat cały perłami wysadzony, na kilkadziesiąt Tysięcy Złotych szacowany, inne także Kościoły zadość mają kielichow Złotych y aparatow

perłami ozdobionych, w Katedralnym zaś Kościele znajduje się Mitra bardzo kosztowna, perłami także wysadzona. XX. Bernardyni, którzy za Miastem niedawno dziwnie wspaniały Kościół wymurowali, mają prócz innych Relikwii na wielkim Ołtarzu ciało swojego Zakonnika S. Iana Dukli cudami sławnego, który przez całe życie niespracowanie opowiadał słowo Boże, y taki był świętobliwości, że zdawał się być obrazem dawnych Pustelników. Inne znaczniejsze tej Ziemi miasteczka te są: Gliniany, Złoczów, Zbaraz, Grodek, Komarno, Żółkwa Zamek dziwnie piękny y ogrody wesołe mające, Iaworysów sławne ciepłymi wodami w Szkłowie wytryskającymi, y różne choroby leczącymi, jako świadczy sławny Doktor Syxtus Lwowski. Druga tego Woiewodztwa Ziemia jest Przemyślska, same Miasto Przemyśl ma Zamek na skale wysokiej, Biskupa ma jednego Katolickiego, drugiego Ruskiego, wiele tu jest Klasztorów, są Szkoły XX. Jezuitom, jest także y kapituła Kanoników; Obywatele cali w handlach zanurzeni, mają co rok jarmark sławny y liczny. Zamki tu są częste murem y wałami zmocnione, jako to Białoboki, Sośniak, Dombrowna, Uherce, Prochnicz, Laski a między temi najznaczniejszy Krasieczyn nową Architekturą nad samą rzeką wystawiony, o milę lub dwie od Przemyśla. Miasteczka zaś znaczniejsze te są: Sambor mające dziwnie piękny Klasztor XX. Franciszkanów, Fulsztyn, Dobromił, Wisznia, Żydaczew, Mościsk, Dubick, Czanczuga, Przeworsk, Jarosław sławne Iarmarkiem w całej Polsce najliczniejszym, na który prócz innych towarów z Persyi, Carogrodu, Wenecyi, Moskwy y Amszterdamu przywiezionych, więcej jak na 40000. Wołów przypędzają, a połowę tyle koni. XX. Jezuici mają tu swoje Szkoły za Miastem, jest także Klasztor Panienski całe Królewską wspaniałością wystawiony, mury też wokoło miasta y Zamek dość obronny nad Rzeką Sawą. Następnie ponim Łancuta Miasteczko znakomite Kościołami od Stanisława Lubomierskiego Woiewody Krakowskiego wystawionymi, y ogrodami dość pięknymi. Rzeszów także sławne pięknym Zamkiem, Klasztorami y Iarmarkiem Wiosennym na S. Woyciecha; wielka tu jest obfitość mleczna y płotna, Niemcy albowiem z Saxonij od Kazimierza Wielkiego Króla Polskiego, na którejśi Woynie z dziećmi y żonami zachwyceni tu osiedlszy, cali się wtrzodach y lnach zanurzyli, y wielką tego moc na

jarmarki do Rzeszowa y Jarosławia wywożą. Trzecia Woiewodztwa Ruskiego Ziemia jest Sanocka, Ziemi Siedmiogrodzkiej y góróm Węgierskim przyległa, zkąd cała jest w pagórkach, procz tam, gdzie jest Krosna znaczniejsze w tey Ziemi miasto. Składaią tu naybardzey Węgrowie swoje wina y towary, zkąd Obywatele tu są od innych bogatsi, y jarmarki daleko sławniejsze y ludniejsze. XX. Jezuici mają tu swoje Szkoły. Sanock lubo jest stołeczne Ziemi tey Miasto, nie tak jednak jest ludne y piękne, ma swoy Zamek dość obronny nad Rzeką Sawą. Brzozow także, Rymanow, Dynew y Leszko swoje mają Zamki y mury dla boiaźni Tatarow. Czwarta y ostatnia Ziemia tego Ruskiego Woiewodztwa jest Halicka, od Zachodu górami Siedmiogrodzkiemi, od południa zaś lasami Multanskiemi otoczona. Przerzyna ją w poł Niester, naybystrzsza rzeka w Polsce z gór Karpackich płynąca, część jey południowa za Niestrem zowie się Pokucie. Znaczniejsze Miasteczka iey są: Halicz stołeczne teyże Ziemi miasto, niegdyś Stolica całego Ruskiego Królestwa, y Król nie Ruski, ale Halicki zwał się, zwałaszcza że Cała Ruś była rozerwana na wielu Xiążąt, z których nayznacznieysi Xiążęta Ryiowscy¹ byli, o czym świadczą dzieie, teraz zaś ani znaku tey wielkości niezostaie. Zamek Halicki nad Niestrem położony nieiakieys jest wagi, Obywatele zaś cale są prości, y w rolnictwie, a nie w naukach zanurzeni. Sniatyń także nad Rzeką Prutem leżący jest stolicą Pokucia, miewa raz w rok targ znaczny dla zgromadzaiących się tam Wołochow, który wielką moc sprowadzaią Wołow, Miodu, Wosku y Koni w Polsce naydzielniejszych. Kołom dość znaczne jest miasto dla obfitości soli gotowaney, która na całą Ruś y Litwę rozwozi się, gdzie jey cale niema, y częścią z Przemyśla, częścią ztąd zprowadzaią; w niektórych tedy koło Halicza miasteczkach z wody studzienney gotuią sol, a mianowicie w Rybatyczach Miasteczku w Ziemi Przemyślskiej leżącym, w Dombromili, Samborzu, w Soli; w pustyniach także Ukrainskich około Dniepra jest Iezioro, którego Wody przez operacją słoneczą w sol się twardą obracaią, którey tameczni obywatele używaią; ale wroćmy się do Pokucia, w którym znaczniejsze miasteczka są: Martynow, Dolin y Stryiow z Zamkiem na bagnach położonym. Na

¹ Kyiowscy.

tey zaś stronie Dniestru jest miasteczko Podok, mające Zamek y Kościół XX. Dominikanow od Stefana Potockiego Woiewody Braślawskiego Fundowany. Do jego sukcesorow należy miasteczko y zamek Lonasterzyszcze¹, Uście y Dobrowoda y innych wiele wsi, między któremi Baczek ma swoy zamek dość obronny, także Podhaiecze murem z wałami opasane, w bliskości zaś jego Zawałów Zamek piękny, naostatek Brzezak miasto.

Następuje już Woiewodztwo Podolskie, sławne neustannemi Turkow y Tatarow wycieczkami y bitwami, gdyby tak one było w pokuiu, jako zachodne Europy kraie, niemialoby czego zazdrościć Włochom y Węgrom bogactw y żyżności Ziemi, ma w wielu mieyscach różne marmury y alabastr. Dzieli się na trzy ziemie, Kamieniecka, Trembowelską y Latyczewską. Kamieniec Stołeczne Miasto z Zamkiem tak naturą samą, jako też y sztuką jest dosyć mocne, o mil 30. od Lwowa leży ku wschodowi na gradusie 49. długości, a 48. szerokości, dwóch ma Biskupow, Rzymskiego y Ormianskiego, albowiem Ormianow bardzo wiele tu jest, którzy z Persij y Turek różne tu towary przywożą, a mianowicie konie dzielne. Ma swoich Urzędnikow tak Grodzkich jako y Ziemskich, są też y Szkoły XX. Jezuitow; o dwie mile od Miasta jest zamek Potockich Paniewce nazwany, od wielkiego Woiownika Iana Potockiego Woiewody Braślawskiego nową Architekturą wystawiony, sławny oblężeniem Turkow, gdy z nimi mieli Woynę Chocińską Roku 1621. Trembowla zaś Latyczow, Husiatyn y Bar od Królowy Bony założony, gdzie są y Szkoły XX. Jezuitow, Czatrkow, Janow, Zynkow, Miezdiborz, Jezupol, Grodek, Laszowiec, Ezata miastecka wszystkie dość są obronne, dla ustawicznych wycieczek Tatarow, y każde z nich swoy ma Zamek dość mocny, y Obywatelow także cale do Woyny urodzonych. Cale to Woiewodztwo ma trzech Senatorow Biskupa Kamienieckiego, Woiewodę Podolskiego, y Kasztelana Kamienieckiego.

Braślawskie Woiewodztwo za Podolem na granicy Tatarskiej położone, ma wiele pięknych Miasteczek y Zamkow dość obronnych, między któremi nayznaczniejsze są: Murachwa, Jaroszw, Zytomierz, Starogrod, Felstyn y Chmielnik. Braśław sam

¹ Monasterzyszcze.

nad Bugiem rzeką leżący, Winnica przyległe jemu miasto, naznaczone jest na Seymiki y Sądy Szlacheckie, mają tu XX. Jezuici swoje Szkoły. Dwóch tylo to Woiewodztwo ma Senatorow, Wojewodę y Kasztelana swego, dzieli się zaś na dwie Ziemi, Winnicką y Zytomierską.

Przyległe także Tatarom, a barziej jeszcze Moskalom jest Woiewodztwo Kijowskie, które przerzyna w pół rzeka Dniepr naywiększa w całej Polsce. Miasto Kijow dość jest obszerne y ludne, niegdyś Stolica Xiążąt Kijowskich, którzy całą Sarmacją czyli Rusią tak Europeyską jako y Azyatycką rządźili, y samym Rzymianom, a potym Greckim Cesarzom bardzo byli straszni, teraz zaś ledwo znaki zostały dawney wspaniałości machyny Owey y tych bardzo mało, wszystko bowiem z czasem zginęło. Iest tu Arcybiskup Ruski, wszystkich swoich Biskupow w Polsce znajdujących się Metropolita, jest y Rzymski Biskup, który z Woiewodą y Kasztelanem do Senatu należy. Wiele jest tu także Kościołow tak Ruskich jako y Łacinskih, z tych zaś jeden do Archimandryty Syzmatykow należy. Są też w tym mieście lochy, w których dawni Xiążęta tuteysi chowali się, z tych tedy niektórych podziśdzień jeszcze całych, za Świętyh lud ma; głoszą iż te lochy podziemne ciągną się aż do moskwy przez kilkadziesiąt mil. Zakonnicy tuteysi Grecy, którzy dziwnie ostre życie pędzą, w wielki post wchodzą do tych lochow, y tam na pokucie trwają; inni włosiennicę y paski żelazne wdziawszy aż Tartarij jdą przepowiadać Ewangelią, dla dostąpienia Męczeńskiej korony. Z nich wielu za staraniem XX. Jezuitow Klasztor tu swoy mających do Unij z Kościołem Rzymskim przystąpiło; mają oni wiele swoich Klasztorow y na Rusi Czarney, z których niektóre także do tey samey jedności przystąpiły. Woiewodztwo to bardzo jest obszerne, rozciąga się bowiem ku południowi aż do Morza Euxynskiego, ku zachodowi zaś y północy aż do Litwy y Rusi Białey. Ma bardzo dobre pastwiska, y Miasteczka Zamkami zmocnione, jako to: Kaniow, Czerkasy, Bohusław, Peresław, Biało-Cerkiew, Stepanow Wąłem y Fossą opasany, Faustow rezydencya Biskupa Katolickiego, zkad XX. Jezuici swoją rezydencyą do Kijowa przenieśli. W tym Woiewodztwie jako y Brasławskim pospolstwo nieustannemi Woynami wycwiczone, umysły ma cale wojenne, y tak Z

miasteczek, y ze wsi na Wyspy Dniepru zgromadza się, z kąd dawnym obyczajem Wojując, wpada albo pieszą do Tartarij, albo wodą do Turcyi, albo gdzie Król każe, żadney od Króla niebiorąc nadgrody, lecz samą tylo zdobyczą kontentuiąc się, zowią się Kozakami, liczba ich do 40. tysięcy podczas wynosi, w zimie idą do domow swoich, zostawiwszy nieco na wyspach dla ich obrony od pogan. Król dla zachęcenia ich częstokroć po Woynie zakonczoney daie im pieniądze.

Od zachodniey stony Woiewodztwa Kijowskiego jest Wojewodztwo Wołyńskie, te na dwie rozległe ziemia dzieli się, to jest Krzemieniecką y Łucką. Ma trzech Senatorow, Wojewodę, Kasztelana Wołyńskiego y Biskupa Łuckiego, który swoią Katedrę ma w Zamku Łuckim, gdzie także jest Klasztor y Szkoły XX. Jezuitow, w samym zaś mieście rezyduie Biskup Ruski. Niedaleko z tąd jest Miasto Włodzimierz, gdzie także Ruski Biskup ma swoią Katedrę, którego Diecezya daleko się rozlega. Inne miastecka są: Rubieszow, Sokoł, sławne Obrazem Cudownym Nayświętszey Panny u XX. Bernardynow, któzy na wyspie rzeki Bugu Klasztor y Kościół dziwnie wspaniały różnym malowaniem, naczyniem Srebrnym y Złotym aż do podziwienią ozdobiony niedawno wystawili, y wałami w koło otoczyli; następuie potym Czartorysk, Oleszkow, Kryłow miasteczka dość piękne y Zamkami mocnymi opatrzone; Brody miasteczko od Stanisława Koniecpolskiego Kasztelana Krakowskiego Zamkiem, Kollegiatą y Szkołami ozdobione, z kąd niedaleko widać Pałac Podhoroski z ogrodami y Fontannami pięknymi; Xiążę takż Stanisław Radziwiłł Kanclerz Litewski maiętność swoią Ołykę wsławił Zamkiem dziwnie mocnym, y wspaniałym Kollegiackim Kościołem, ufundowawszy tam Infułata, tudziesz Szkołami publicznymi. Krzemieniec Stołeczne swoiey Ziemię Miasto, ma na wysokiey skale Zamek; po nim idą Wiszniowiec, Zasław, Konstantynow, Bazylea, Dubno, Ostrow y Zbaraz, ma każde z nich Zamek swoy mocny y piękny, y każde niegdyś było rezydencyą swiego Xiążęcia; z tych Ostrorog ma z jedney strony nieco opodal Dornanski Klasztor Syzmatykw, którzy tam mają swego Ihumena y wielkie do jego należą dobra, z drugiey strony miasto obronne Miedzierycz, gdzie ostatni z Faminij Jan Xiążę Ostrowskie wystawił Klasztor y Kościół wspaniały dla XX.

Franciszkanow, jego zaś Wnuczka w Mieście samym Fundowała XX. Jezuitow, w ich Kościele złożyła ciało sławnego tych wieków Wojownika Karola Chodkiewicza męża swojego.

Województwo Bełskie przyległe Chełmskiej y Lwowskiej Ziemi, właśnie w samym środku Rusi Czerwonej położone. Miasto tegoż imienia między bagnami, gdzie jest najdawniejszy XX. Dominikanow Kościół; Województwo to dwóch tyło ma Senatorow, Woiewodę y Kasztelana Bełskiego; dzieli się zaś na cztery Ziemie, Bełską Bucką, Horodelską, y Grabowiecką, z których każda od swego imienia ma miasto Zamkami opatrzone, które jako ich są Stolice, tak od innych są znaczniejsze.

Ziemia Chełmska między Litwą, Wołyniem y Lubelskim Woiewództwem położona, ostatnie tu ma miejsce. Miasto Chełmno ma dwóch Biskupow, Ruskiego, którego tu jest katedra, y Rzymskiego, który swoją Katedrę przeniósł do Krasnostawu. Dzieli się na dwie Ziemie, Chełmską y Krasnostawska, dwóch też ma swoich Senatorow, Biskupa y Kasztelana. Znaczniejsze tu miasteczka są: Chełmno, Włodawa, Rożana y Krasnostaw nad Wieprzem rzeką położone, gdzie Katedra Biskupa y Pałac z Zamkiem nową Architekturą wystawiony. Tu s. p. Maximilian Arcy-Xiąże gdy z Woyskiem, od niektórych zaproszony, na Tron Polski wdarć się chciał, od Jana Zamoyskiego zbity, złapany, y przez niejaki czas pod strażą chowany był, który to Zamoyski w bliskości tu w dobrach swoich miasto Zamoysć ufundował, wałem, murem y Fossą zmocniwszy, y w nim Kościół Kanonikow wspaniały wystawił, sprowadziwszy także z Krakowa uczonych Professorow Akademią publiczną ufundował, dodała Kollegium y Seminarium dla młodych Xięży Katarzyna Ostrowska, Tomasza Zamoyskiego Kanclerza Koronnego Zona, y tak Professorow liczba znacznie się pomnożyła. Dość tu na koło znaczne są miasteczka Szczebryn, Turolin, Tamogrod, Tomaszow, Kleszow y innych wiele, które wszystkie do Zamoyscia należą, mają ogrody piękne, sadzawki y stawy rybne, Zwierzyńce rozległe y rudy Żelazne; także Uchanie dość jest znaczne Miasteczko, gdzie Mikołaj Danilewicz Podskarbi koronny Kościół wspaniały wystawił, y wielkimi skarbami ozdobił, Pałac także z ogrodem wspaniałym zdoła to miasto.

Tu należy Woiewodztwo Czerniechowskie; które Władysław IV. Król Polski od Moskwy oderwawszy do Polski przyłączył; dwom jego Senatorom, to iest Woiewodzie y Kasztelanowi mieysce w Senacie naznaczył, y wiele Katolickich Kościołow, takż Szkoły XX. Jezuitow w Nowogrodzie ufundował. Ale to Woiewodztwo do Czarney Rusi Właściwie należy. Następnie zatym już mówić o Rusi Białey.

*Opisanie Krolewstwa Polskiego za czasow Zygmunta III
przez Symona Starowolskiego kanonika krakowskiego w łacinskim języku
teraz zas dla wiadomosci wszystkich na oyczysty przełożone.
– Wilno, 1765.*

* * *

Киевский палатинат находится по соседству с Татариею, с другой стороны ограничивается Московиею и почти по средине разделяется самою большею из рек – *Борисфеном*. Город Киев, довольно обширный и многолюдный, служил некогда столицею для своих собственных князей, управлявших всею Россиею или Сарматиею, как европейскою, так и азиатскою, и утеснявших сперва римских, а потом греческих императоров; но теперь видны только следы развалин его прежнего величия, и то очень немногие, все же остальное изглажено всеразрушающим временем. В Киеве есть русский архиепископ, примас или митрополит для всех епископов греческого исповедания, находящихся в царстве польском, но подчиняющийся теперь римскому первосвященнику. Есть в Киеве и епископ католического вероисповедания, имеющий право, вместе с палатином и кастеляном города, заседать в государственном сенате. Церквей в Киеве, как латинских, так и греческих, много; но одна из них, к которой приписано 100 больших сел, находится в ведении архимандрита и монахов схизматиков, не повинующихся апостольскому престолу. При этом монастыре находятся вырытые в земле пещеры, куда полагались некогда тела киевских князей; некоторыя из них доселе остаются неповрежденными и потому почитаются святыми. Эти подкопы или подземныя пещеры, как их называют, простираются на несколько десятков миль, вплоть до Московии. Монахи этих

пещер, принадлежащие к базилианскому ордену и ведущие самый строгий образ жизни, заключаются в них на время великаго поста, чтобы безмятежнее совершить подвиг покаяния. Другие, надевая власяницу и железныя вериги, уходя въ пустыню, простирающуюся до Скифии, с целию проповедывать евангеліе, и удостоиваются мученическаго венца. Есть и еще много монастырей въ Россіи, из коих некоторые находятся въ единении съ римскою церковію. Область кіевская далеко распространяется: къ югу до Чернаго моря, къ западу и северу до Литвы и Бѣлой Россіи, и заключаетъ въ себя много искусственнымъ образомъ укреплённыхъ городовъ, изъ коихъ особенно замечательны: *Каневъ, Черкасы, Богуславъ, Переяславль, Бѣлая церковъ, Степановъ*, укреплённый валомъ и рвомъ, и *Фастовъ*, резиденція кіевского епископа, съ знаменитымъ коллегиумомъ игнатіанъ для воспитанія юношества. Жители кіевской и вышеупомянутой переяславской области, вследствие постоянныхъ войнъ, имѣютъ воинственный духъ, собираются изъ городовъ и селеній на острова Борисфена, назначаютъ вождей, называютъ себя козаками, и, сохраняя старинное устройство, делаютъ нападенія за добычею или сухопутнымъ въ Скифію, или чрезъ море въ Турцію; впрочемъ на столько, на сколько повелеваетъ имъ король. Число козаковъ простирается до 40,000; но на зиму почти все они возвращаются по домамъ, оставляя только немногочисленную стражу, чтобы сохранять острова отъ вторженія варваровъ. Такимъ образомъ козаки сражаются за республику безъ всякаго жалованья, довольные одною только добычею, и только по совершеніи похода король имѣетъ обыкновеніе, для поддержанія въ козакахъ усердія къ службѣ, давать имъ известную сумму денегъ на поправку оружія.

Сборникъ материаловъ для исторической топографіи Кіева и его окрестностей. — К., 1874. — Отд. 2. — С. 49-51.

* * *

RUS

Cały obzar Rusi, jaki królowi Polski podlega, rozpościera się wzdłuż, od granic Pokucia do pogranicza Inflant, na dwieście mniej więcej mil, wszędy natomiast, od Małej Polski albo Litwy ku

wschodowi aż do opustoszałych stepów tatarskich albo Moskwy, na sto dwadzieścia. Dzieli się zaś na Ruś Białą, która wchodzi do Wielkiego Księstwa Litewskiego, oraz na Ruś Czerwoną, która właściwie zowie się Roksolanią i do Polski należy. Trzecia bowiem część, poza Donem i źródłami Dniepru położona, przez starożytnych nazywana Rusią Gzarną, od współczesnych pospolicie nazwę Moskwy otrzymuje, ponieważ całe to imperium, jakkolwiek rozległe, od miasta i rzeki Moskwy nazywane jest powszechnie Moskwą, którą niegdyś także Sarmacją Azjatycką nazywano, naszą zaś, przeddnieprzańską Ruś, Sarmacją Europejską, a Polskę samą właściwie Wandalią¹.

Cały ten obszar w ogólności ma nieograniczony zasób zbóż, dzikiego zwierza, bydła, ryb i miodu, szczególnie na Podolu, gdzie z dyptamu oraz innych mocno pachnących ziół i kwiatów pszczoły go zbierają.

Szlachta wszystka mężna jest i dziarska, ba – nawet i chłopci, do wojny skorzy, używają zbroi, strzelb, włóczni i innej broni, a zwłaszcza zaś spisy myśliwskiej i sajdaka.

RUŚ CZERWONA

Ta wielce znakomita prowincja, mlekiem i miodem płynąca, od południa ma Węgry, Mołdawię i Besarabię, od południowego wschodu scytyjskie pustkowia i bardzo potężnego władcę Moskwy, z północy Białą Ruś, odgraniczoną rzekami Styrem i Prypecią, od zachodu zaś Małą Polskę, oddzieloną rzekami Wisłokiem i Wieprzem, jakby bardziej naturalnymi granicami². A łączy w sobie

¹ Nazwy: Roksolania, Sarmacja (Azjatycka, Europejska) i Wandalia podaje Starowolski za geografami i historykami starożytnymi. Nieśluszenie przy tym wszystkie ziemie ruskie wchodzące po Unii Lubelskiej do Korony nazywa Rusią Czerwoną, która obejmowała tylko województwo ruskie i bełskie oraz ziemię chełmską.

² Informację o granicach Rusi Czerwonej (tu: wszystkich koronnych ziem ruskich) z Wielkim Księstwem Litewskim i Małopolską należy rozumieć wyłącznie w sensie geograficznym i może etnograficznym, gdyż dokładnie granice te nie przebiegały bynajmniej wzdłuż wymienionych rzek. Od północy granica przebiegała dość znacznie na południe od Prypeci (Styr, płynący z południa na północ, w ogóle w rachubę nie wchodzi), od zachodu

siedem bardzo obszernych województw: najpierw województwo ruskie, dalej podolskie, wołyńskie, braclawskie, kijowskie oraz ziemię chełmską [i halicką]¹.

Województwo RUSKIE ma senatorów: arcybiskupa lwowskiego, biskupa przemyskiego [i kijowskiego]², wojewodę ruskiego oraz czterech kasztelanów, lwowskiego, przemyskiego, halickiego i sanockiego, ponieważ dzieli się również na tyle dystryktów, czyli ziem³.

Najznaczniejszym miastem w pierwszej z tych ziem jest LWÓW, położony na 46. stopniu długości, szerokości 49⁴. Ma dosyć silne umocnienia i dwa zamki⁵; ma też, jak powiedzieliśmy, siedzibę arcybiskupa katolickiego oraz dwóch dyskupów, a mianowicie

natomiast rzeczywiście dość blisko biegu Wisłoka i Wieprza, jednakże nie dosłownie wzdłuż tych rzek.

¹ Ziemię halicką Starowolski po prostu musiał zapomnieć wymienić w tym miejscu tekstu w wydaniu pierwszym «Polonii». (*Тут і далі в тексті цього перекладу у квадратних дужках подано доповнення за другим і останнім авторизованим виданням твору Старовольського – Д.В.*).

² Zaliczenie biskupa kijowskiego w poczet senatorów województwa ruskiego, a nie kijowskiego, jest być może pomyłką wydawcy przy wnoszeniu poprawek do drugiego widania «Polonii». Zresztą biskupi zajmowali w senacie siedemnaście pierwszych miejsc (kijowski na miejscu 14., między chełmskim a kamienieckim) i łączenie ich z senatorami danego województwa nie ma znaczenia.

³ *Mały słownik historii Polski* (op. cit., s.523.) włącza – chyba niesłusznie – do województwa ruskiego także ziemię chełmską, którą zresztą przedzielało od województwa ruskiego województwo bełskie. Z czterech w istocie ziem województwa ruskiego lwowska dzieliła się na powiaty: lwowski i żydaczowski; przemyska – na przemyski i przeworski; sanocka – tylko sanocki; halicka – na halicki, trembowelski i kołomyjski.

⁴ Lwów leży mniej więcej na 24⁰ dłuż. geogr. wsch. i 49⁰55' szer. geogr. półn. Szerokość podaje więc Starowolski tylko z błędem niespełna jednego stopnia.

⁵ Oba zamki we Lwowie (Wysoki i Niski) istniały już co najmniej w XIV w. Później były rozbudowywane i umacniane. Od średniowiecza miasto otaczały solidne mury z 17 basztami (wspominanymi już w 1445); w czasach Starowolskiego Lwów szczypił się również silnymi fortyfikacjami.

ormiańskiego i ruskiego¹. Heretyków natomiast znikąd nie dopuścił i nie dopuszcza, dzięki czemu wielce był chwalony przez Sykstusa V i zaszczytami przez niego obdarowany². Skupia bardzo wielu uczonych mężów, których, tu zgromadzonych, kocha i chętnie promuje, a nadto szeroko słynie z handlu oraz z układnych i wykształconych obywateli. Jezuici mają tutaj kolegium dla uczniów³, ale i dominikanie, franciszkanie, bernardyni i inni nauki teologiczne oraz filozoficzne najstaranniej krzewią. Licznych zaś nauczycieli nauk humanistycznych gimnazjum miejskie sprowadza z Akademii Krakowskiej⁴. Na św. Agnieszkę odbywają się tu sławne targi zimowe, na które mają zwyczaj zjeżdżać najbogatsi kupcy z Węgier, Mołdawii, Turcji oraz innych części świata⁵. Ponieważ zaś oprócz bardzo wielu rzek ma Roksolania ogromne stawy rybne i jeziora sztuczne prawie niezliczone, z których wyławia się bardzo tłuste ryby wszystkich rodzajów, dlatego też ryby owe, zimową porą zasolone (gdyż wszystkich świeżych ani zjeść, ani przechować z powodu ogromnej ilości nie można), w ogromnych kadziach są

¹ Arcybiskupstwo rzymskokatolickie istniało we Lwowie od 1412 (siedziba diecezji przeniesiona została z Halicza); biskupstwo prawosławne – od 1539 (od 1700 po unii z Rzymem – greckokatolickie); biskupstwo ormiańskie od 1626 (w 1630 unia z Rzymem).

² Dokumentem z 15 IX 1586 papież Sykstus V – wynagradzając Lwów za wierność i wytrwałość w wierze katolickiej – dodał do herbu miasta (w otwartej bramie lew; powyżej trzy wieże) swój własny: trzy pagórki i gwiazdę.

³ Jezuitów sprowadził do Lwowa arcybiskup lwowski Jan Dymitr Solikowski w 1584. Kościół jezuicki Św. Św. Piotra i Pawła stanął w latach 1610 – ok. 1630 (przebudowany następnie w XVIII w.). Kolegium ufundował im Zygmunt III ok. 1606.

⁴ Chodzi o tzw. Gimnazjum Akademickie (albo: Ruskie), z językiem wykładowym ruskim, powstałe z niższej szkoły miejskiej, założonej jeszcze w 2. poł. XIV w.; od poł. XV w. było już ono kolonią Akademii Krakowskiej.

⁵ Przybywali też do Lwowa kupcy m. in. aż z Persji i Grecji. Rada miejska utrzymywała nawet tłumaczy przysięgłych, którym zagraniczni kupcy musieli przedstawiać listę swych towarów, a ci dopiero informowali o tym kupców miejscowych i pośredniczyli w transakcjach; obcym kupcom nie wolno było omijać tłumaczy.

zwożone tak do innych miast, jak przede wszystkim w czasie jarmarków do Lwowa, a w końcu stąd na całą Polskę są rozprzedawane¹. Świątynie w tym mieście są piękne i w sprzęt kościelny oraz naczynia srebrne i złote dość dobrze wyposażone. Towarzystwa Jezusowego księży, między innymi klejnotami, posiadają ornat cały szlachetnymi kamieniami i perłami wspaniałymi wysadzany, szacowany na kilkadziesiąt tysięcy florenów. Podobnie inne świątynie liczne kielichy złote i liczne szaty kapłańskie perłami ozdobione posiadają, lecz szczególnie kościół katedralny, w którym znajduje się mitra biskupia ogromnej wartości, szlachetnymi kamieniami wysadzana. Bracia zaś mniejsi obserwanci, którzy są za murami miasta i nie tak dawno zbudowali sobie świątynię przewspaniałą, wśród innych świętych relikwii mają także za wielkim ołtarzem cudami słynące ciało jednego z braci swojego zakonu, błogosławionego Jana z Dukli. Święty ów, dopóki żył, w głoszeniu słowa Bożego całkiem niewyczerpanej był prawcowitości. I taka była w tym człowieku, już od pierwszych lat, pobożność i nieposzlakowana czystość obyczajów, że dawnym anachoretom być mógłby niepospolitym wzorem².

Spośród znaczniejszych miast tej ziemi są Gliniany, Złoczów, Zborów, Gródek, Komarna, Żółkiew, mająca zamek przepiękny i

¹ Z handlu rybami słynął Lwów aż do końca XVIII w. Na pocz. XVI w. burmistrz rozkazał nawet wybijać na beczkach z solonymi rybami cechę lwa (godło miasta) na znak, że są to ryby lwowskie.

² Kościół katedralny Wniebowzięcia NPM we Lwowie – gotycki, z XV w., przebudowany został w XVIII w. Pierwotny kościół bernardynów, pod wezwaniem Św. Andrzeja, z ok. 1460, ulegał pożarom przynajmniej dwukrotnie (m. in. w 1509, w czasie napadu hospodara wołoskiego Bogdana). Ok. 1600, po kolejnym pożarze, rozpoczęto budowę nowej świątyni – z fundacji wojewody sandomierskiego i zarazem starosty lwowskiego, Jerzego Mniszcha – konsekrowanej w 1630. Za wielkim ołtarzem, a raczej w ołtarzu stanowiącym drugą stronę wielkiego ołtarza (od prezbiterium) spoczywały w marmurowym sarkofagu (później szczątki w srebrnej trumnie na ołtarzu) zwłoki błogosławionego Jana z Dukli (1414-84), zakonnika tutejszego konwentu, wcześniej franciszkana i wychowanka Akademii Krakowskiej.

ogrody przyjemne¹, jednakże i inne miasta, z przylegającymi do nich zamkami, są niepoślednie, spośród których Jaworów słynie ze źródeł ciepłych wód, wytryskujących w pobliskiej wsi zwanej Szklęm, wielce przydatnych do leczenia różnych chorób ludzkich, jak dowodzi w książce swojej wielkiego doświadczenia medyk, Sykstus ze Lwowa².

Drugą ziemią tego województwa jest przemyska; samo miasto Przemyśl, z zamkiem na skale położonym³, uświetniają dwaj biskupi, łańciński, czyli katolicki, i ruski obrządku greckiego. Są tu także zakony różne obok czcigodnej kapituły kanoników. Jest i dla kształcenia młodzieży kolegium księży Towarzystwa Jezusowego⁴, są urzędy różne, tak grodzkie, jak ziemskie; są też w końcu liczni obywatele handlowi oddani, a każdego roku odbywają się tutaj

¹ Rezydencję późnorenesansową wznosił dla hetmana Stanisława Żółkiewskiego, na przełomie XVI i XVII w. (przed 1610), prawdopodobnie architekt północnowłoski Paweł «Szczęśliwy». W 2. poł. XVII w. rezydencja została częściowo przebudowana przez Jana III.

² Źródła wody siarczanej w miejscowości Szklę (12 km na wschód od Jaworowa – jedno z najwcześniej znanych i użytkowanych w Polsce. W 1578, na specjalne życzenie Stefana Batorego, źródła te badał słynny lekarz Wojciech Oczko. W 1617 opisał je, w dziele pt. *O cieplicach we Szkle pod Lwowem... ksiąg troje* (Zamość 1617) inny głośny lekarz, Erazm Sykst ze Lwowa (Lwowiec). Na tę właśnie książkę powołuje się w swej informacji o źródłach w Szkle Szymon Starowolski. O źródłach tych pochlebnie wspomni po latach Jan III Sobieski, w liście do Marii Kazimierzy, przebywającej w 1668 na kuracji u wód we Francji, zalecając żonie kurację w pobliżu ich własnego Jaworowa.

³ Zamek przemyski (królewski) – na miejscu grodu, a nawet przedromańskiego *palatium* – rozbudowany został z nieco wcześniejszego (XV w.) w stylu późnorenesansowym w latach 1612–30 prawdopodobnie przez Galeazza Appianiego. Późniejsze przebudowy w XVIII i XIX w. zataryły częściowo jego renesansową szatę.

⁴ Biskupstwo prawosławne istniało w Przemyślu od XIII w. (od 1596 do 1687 trwały spory między unitami a dyzunitami o greckokatolicką katedrę przemyską, zakończone zwycięstwem unitów). Biskupstwo rzymskokatolickie – od 1375. Kolegium jezuitów – od 1622 (budynek dawnego kolegium – obecnie Muzeum Diecezjalne – z przełomu XVII i XVIII w.).

sławne jarmarki. Zobaczysz tu naokoło zamki szlacheckie dosyć obronne, z powodu częstych napadów tatarskich murami i wałami obwarowane, jak Białoboki, Sośnica, Dąbrowa, Uherce, Próchnik, Laszki, a spośród nich wyróżnia się Krasiczyn, pałac nowego stylu nad Sanem, o jedną albo dwie mile od Przemyśla¹. Z miast zaś sławniejszych: Sambor z przepięknym klasztorem minorytów², Fulsztyn, Dobromil, Wisznia, Żydaczów, Mościska, Dubiecko, Kańczuga, Przeworsk, Jarosław, mający jarmarki na Wniebowzięcie Najświętszej Marii Panny w całym Królestwie Polskim bardzo sławne, na które, prócz innych towarów, sprowadzanych z Persji, Konstantynopola, Wenecji, Moskwy i Amsterdamu, zazwyczaj spędzają ponad czterdzieści tysięcy wołów na sprzedaż i koni połowę tej liczby. Jezuici mają tu kolegium dla uczniów [na kształt rezydencji za miastem] i klasztor mniszek jest także, z królewską zaiste wspaniałością zbudowany; miasto jest również dość znaczne budową i warownością zamku, oblewanego przez San od wschodu, samo zaś leży od zachodu³. Następnie idzie Łańcut [kościółami, a także okazałym pałacem o bardzo silnych obwarowaniach i pięknymi

¹Późnorenesansowo-manierystyczny okazały zamek Krasickich w Krasiczynie zbudowany został w latach 1592-1614, m. in. przez Gálcazza Appianiego.

² Pierwotny klasztor i kościół bernardynów (minorytów) w Samborze, fundacji Jana ze Sprowy Odrowąża i jego żony Beaty z Tęczyńskich, zbudowano pod koniec XV w. Po spaleniu budowli przez Tatarów w 1498, wdowa po Odrowążu odbudowała je, lecz już w XVI w. obiekty te popadły w zaniechanie. W 1585 na nowo odbudował je wojewoda sandomierski Jerzy Mniszech.

³ Sławne jarmarki odbywały się w Jarosławiu trzy razy do roku: na Wniebowzięcie NPM, Popielec i św. Jędrzeja, a trwały podobno po cztery tygodnie. Były one w środkowej Europie najślawniejsze po frankfurckich. Kolegium jezuitów ufundowała tu, już w 1571, Zofia, żona kasztelana gdańskiego Jana Kostki, *primo voto* Krzysztofowa Tarnowska. Budowę kolegium ukończono w XVII w. Klasztor mniszek «z królewską zaiste wspaniałością zbudowany» – to klasztor benedyktynek, fundowany w 1615 (kościół manierystyczno-wczesnobarokowy, z lat 1622-24) przez Annę Ostrogską – protektorkę Starowolskiego; zapewne z tego względu pisarz tak pochlebnie mówi o fundacji, choć oczywiście – obiekt odznaczał się wybitnymi walorami.

ogrodami ozdobiony, które czcigodny mąż, Stanisław Lubomirski, wojewoda krakowski, wspaniale zbudował.] i Rzeszów [z ładnego zamku i klasztorów]¹, jak również z jarmarków wiosennych na św. Wojciecha słynący²; mleka tu i płócien lnianych wielka jest zwykle obfitość, ponieważ wioski na całym tym obszarze zamieszkują potomkowie niemieckiego plemienia, wzięci na jakiejś wojnie przez Kazimierza Wielkiego, króla Polski, lub sprowadzeni z Saksonii, z dziećmi i żonami, aż w te okolice. Ci przeto o bydło i uprawę lnu troszczą się wielce i w porze jarmarków tak do innych okolicznych miast wymienione towary zwożą na sprzedaż, jak przede wszystkim do Rzeszowa i Jarosławia³.

Trzecią ziemią województwa ruskiego jest sanocka, sąsiadująca z górami Węgier i samego Siedmiogrodu, i stąd cała pagórkowata, z wyjątkiem okolic, gdzie Krosno leży, główne miasto na tym obszarze, mające skład towarów węgierskich. Chociaż bowiem Węgrzy powszeźdy w miastach podgórskich okolic towary swoje i wina składują, do tej miejscowości jednak, starym zwyczajem, najwięcej przywożą. Przeto i obywatele tu trochę bogatsi od innych, i jarmarki daleko tłumniejsze bywają niż w pozostałych pobliskich miejscowościach. Tu również Towarzystwo Jezusowe ma kolegium nauk humanistycznych⁴. Sanok zaś sam, lubo ziemi stolica, jest już

¹ Pałac Lubomirskich (później Potockich) w Łańcucie, wczesnobarokowy, zbudowany w latach 1629-41 przez Macieja Trapolę, należy do najwybitniejszych obiektów architektury w Polsce (dziś muzeum).

² Zamek w Rzeszowie, typu *palazzo in fortezza* (zachowała się tylko pierwotna wieża i obwarowania; pałac przebudowano na pocz. XX w.), wznosił w 1. poł. XVII w. Mikołaj Ligęza, kasztelan sandomierski. Jego fundacji jest również klasztor bernardynów, zbudowany w latach 1624-29. Jarmarki odbywały się w Rzeszowie nie tylko na św. Wojciecha (24 IV), ale także na św. Trójcę (19 III), 17 VII, 21 IX i 21 XII.

³ Być może idzie o potomków osadników niemieckich sprowadzonych tu przez Kazimierza Wielkiego w czasie wyprawy na Mikołaja, księcia opawskiego, w 1345. Mogli też być to osadnicy sprowadzeni w okolicznościach pokojowych. Dawniejsza literatura cytuje tę informację głównie za Starowolskim.

⁴ W 1365 Kazimierz Wielki wydał dla Krosna prawo kupi, potwierdzone później wielokrotnie przez następnych monarchów (wg tego prawa żadnemu kupcowi nie wolno było ominąć Krosna, nie wystawiwszy tu

znacznie szczuplejszy i jako miasto, i pod względem liczby mieszkańców, zamek atoli ma niepośledni na skale powyżej Sanu położony¹, podobnie jak inne miasta na tym szlaku: Brzozów, Rymanów, Dynów, Lesko, które z obawy przed Tatarami codziennie umacniają swoje obwarowania.

Czwartą ziemią województwa ruskiego jest halicka, górami Siedmiogrodu od zimowego zachodu otoczona, od południa zaś bukowymi lasami Mołdawii, i jakby przez środek przedzielona Dniestrem, rzeką bardzo rwącą, co w Górach Karpackich bierze początek i spływa ku południowemu wschodowi do Morza Czarnego; jej część południowa, która leży za Dniestrem, jest powszechnie nazywana Pokuciem. Najznaczniejszym miastem jest Halicz, od którego ziemia nazwę bierze, niegdyś królestwa ruskiego stolica, i król nazywany był właściwie halickim, a nie Rusi (ponieważ ona cała, na liczne księstwa rozdarta, miała osobnych książąt, spośród których jednakże pierwszeństwo i jakby władzę zwierzchnią książęta kijowscy dzierżyli), jak o tym szerzej świadczą opisy naszych dziejów. Lecz teraz ani śladu nawet tej dawnej potęgi nie widać. Zamek, nad Dniestrem położony, ma pewne znaczenie, lecz obywatele miasta niezbyt są okrziesani, rolnictwu się oddając, a nie handlowi². Podobnie Śniatyn, nad rzeką Prutem położony, właściwie stolica Pokucia, gdzie się zwykle raz na rok dość głośnie jarmarki odbywają, ponieważ Wołosi urządzają tu sobie rynek, jako że im niedaleko. I dlatego bardzo dużo sprowadzają tutaj wołów, wosku, miodu i koni najszlachetniejszych. Kołomyja następnie jest miastem

wpierw swych towarów). Kolegium jezuitów z kościołem Niepokalanego Poczęcia NPM fundował w 1614 Piotr z Homol Bał, podkomorzy sanocki.

¹ Zamek królewski w Sanoku od średniowiecza wielokrotnie przebudowywany zachowany dziś tylko częściowo (muzeum).

² Książęta haliccy istotnie lubili w XI-XII w. tytułować się królami. W dawnych dokumentach pierwszą żonę Bolesława Krzywoustego nazywano *filia regis Haliciae*. W 1186 syn króla węgierskiego Beli III, Andrzej, zdobywszy zamek halicki, również ogłosił się królem halickim. W rzeczywistości Halicz był księstwem, często zależnym od Polski; Kazimierz Wielki włączył ostatecznie księstwo halickie do Polski. Zamek halicki w ciągu wieków przechodził liczne przebudowy i odbudowy po zniszczeniach.

dość znacznym przez soli warzonej obfitość, którą stąd cała Ruś i Litwa sprowadzają, gdyż niemal wszystkie tamtejsze województwa soli by nie miały, jeśliby jej stąd albo z ziemi przemyskiej nie sprowadzano. Są zatem wioski niektóre koło Halicza, gdzie warzą sól z wody wydobytej z głębokich studzien, a potem ją mielą na sposób mąki albo śniegu, częściowo kształtują w bryłki i w tej postaci sprzedają. Wydobywa się ją w wielu miejscach tegoż ruskiego województwa, mianowicie koło Rybotyczów w ziemi przemyskiej, koło Dobromila, Sambora i Soli, która też od soli właśnie nazwę bierze. Również na opustoszałych stepach Ukrainy, czyli z tamtej strony Podola, w pobliżu Dniepru jest pewne jezioro, gdzie woda pod wpływem gorącego słońca w twardą sól krzepnie, której tamtejsi mieszkańcy używają¹.

Lecz do rzeczy naszej powróćmy. Do znaczniejszych miejscowości na Pokuciu liczą się Martynów, Dolin, Stryj, który ma zamek na bagnach położony. A z tej strony Dniestru, czyli Tyru: Potok, wybornie ozdobiony zamkiem warownym i kościołem Braci Dominikanów przez Stefana Potockiego, wojewodę braclawskiego, który tamże, za przeznaczeniem boskim zmarły, spoczywa. Dalej jego spadkobierców miasto i zamek Monasterzyska, Ujście, Dobrowoda i inne liczne kasztele, między którymi Buczacz zamkiem warownym wpada w oczy, a także Podhajce murem i wałami otoczone oraz w pobliżu zamek Zawałów nielichy, na koniec Brzeżany, miasto ludne, mające kościół piękny, a i pałac okazały i dobrze umocniony².

Przychodzi następnie kolej na PODOLE, sławne z nieustannych najazdów barbarzyńców i bitew; gdybyż ono upragnionym pokojem

¹ Liczne warzelnie w ziemiach: lwowskiej, przemyskiej i halickiej, rzeczywiście zaopatrywały w sól wschodnie obszary Rzeczypospolitej.

² Klasztor i kościół (w którym pochowany został w 1631 fundator), ufundowane zostały przez wojewodę braclawskiego, Stefana Potockiego, i jego żonę Marię, córkę hospodara multańskiego Jeremiasza Mohyły, w 1604. Zamki w Buczaczu (Buczackich), Zawałowie (Makowieckich) i Podhajcach, wielokrotnie rozbudowywane i umacniane, stanowiły silne twierdze na pograniczu tatarsko-tureckim. Renesansową rezydencję i warownię w Brzeżanach, jedną z najpiękniejszych na Rusi, wzniósł w latach 1530-54 wojewoda ruski Mikołaj Sieniawski.

tak mogło się cieszyć, jak zachodnie kraje Europy, z pewnością ani Italii, ani Węgrom żyzności i bogactw ziemi nie musiałyby zazdrościć. Ma też marmury różne i alabaster w różnych miejscach. Dzieli się zaś na trzy ziemie, kamieniecką, tremboweską i latyczowską.

Kamieniec, miasto z zamkiem silnie obwarowanym tak z natury miejsca, jak i sztuką rąk ludzkich, oddalony od Lwowa dobrych mil trzydzieści w kierunku zimowego wschodu, położony jest na 49. stopniu długości i 48. szerokości¹. I ma sam dwu biskupów, jednego dla katolików, a drugiego dla Ormian, lud ten bowiem, dla własnej korzyści najchętniej w Królestwie Polskim przebywa i towary do nas rozmaite sprowadza, częścią z Persji, częścią z państwa tureckiego, szczególnie zaś konie szlachetne. Mają też tutaj Ormianie, tak jako i po innych miastach Rusi, znaczniejszych urzędników, czyli starszych rodu, którzy wierność królowi i miasta zwierzchnikowi w imieniu wszystkich uroczyście przyrzekają i za występki ludziom swoim sami wymierzają kary. Również Towarzystwo Jezusowe ma tutaj swoje kolegium, kształcące młodzież w różnych naukach².

Dwie mile od miasta leży zamek Potockich zwany Paniowce, przez Jana Potockiego, znakomitego w naszych czasach wojownika, wojewodę braclawskiego, nową architekturą zbudowany, sławny napadem Turków, gdyśmy w roku 1621 mieli z nimi bardzo ciężką

¹ Zamek, a raczej potężna warownia, połączona wspólnym systemem fortyfikacyjnym ze Starym Zamkiem w Kamieńcu Podolskim, istniejąca od średniowiecza i w ciągu wieków rozbudowywana (głównie w latach 1505 i 1542-45), była bodaj najważniejszym strategicznym obiektem obronnym dawnej Rzeczypospolitej. Nazywano twierdzę «złotym kluczem do granic Rzeczypospolitej», «urbs antemurale christianitatis», «basztą ręką bożą zbudowaną». Kamieniec Podolski leży mniej więcej na 26°30' dług. geogr. wsch. i 48°35' szer. geograficznej półn. Szerokość podana przez Starowolskiego poprawnie.

² Biskupstwo rzymskokatolickie istniało w Kamieńcu Podolskim od ostatniego ćwierćwiecza XIV w. Kolegium jezuickie istniało tu od 1606 (sprowadził wówczas jezuitów biskup kamieniecki, Próchnicki).

wojnę pod Chocimiem w Wołoszy¹. Trembowla zaś, Latyczów, Husiatyn, Bar przez królową Bonę niegdyś założony, gdzie także jezuita dla kształcenia młodzieży kolegium mają, Czartków, Janów, Zynków, Międzybóż, Gródek, Jasłów, Satanów, Tarnopol, Kitajgród, Dunajgród i inne liczne tego rodzaju miasta, wszystkie prawie z powodu najazdów tatarskich i niemal ustawicznych wojen, nieźle są obwarowane, mają zamki bardzo obrotne, a także mieszkańców jakby do wojny stworzonych i Marsowi oddanych.

Senatorów to województwo ma trzech, którzy do senatu Rzeczypospolitej wchodzi, biskupa kamienieckiego, wojewodę podolskiego i kasztelana kamienieckiego.

Województwo BRACŁAWSKIE, z tamtej strony Podola, na pograniczu tatarskim położone, ma ludne i liczne miejscowości oraz zamki silnie obwarowane. Wyróżniają się spośród nich Morachwa, Jarosów, Żytomierz, Starogród, Felsztyn, Chmielnik i sam BRACŁAW nad Bohem położony, oraz Winnica, miejsce sejmików szlacheckich i sądów deputackich, gdzie również księży Towarzystwa Jezusowego mają znane kolegium dla kształcenia młodzieży². Senatorowie tu są dwaj: wojewoda i kasztelan, i ziemie wojewódzwa dwie: winnicka i żytomierska³.

Podobnie z krajem Tatarów sąsiaduje województwo KIJOWSKIE, które jednak częściowo także z Moskwą graniczy i, jakby przez środek, jest przedzielone Dnieprem, największą z rzek. Miasto KIJÓW, obszerne i dosyć ludne, było niegdyś stolicą swoich książąt, którzy władali całą Rusią, czyli Sarmacją, tak w Azji jak i w Europie, i samym Rzymianom, a potem greckim cesarzom byli uciążliwi⁴; teraz wszelako zaledwie ślady ich dawnej potęgi są

¹ Jan Potocki, wojewoda bractawski, wznioł zamek w Paniowcach w 1598. W 1621 Turcy nie mogli go zdobyć. Po zburzeniu przez Kozaków 1651 zamek nie podniósł się już z ruin.

² Od 1598, na mocy uchwały sejmowej, Winnica stała się miejscem sądów i sejmików powiatowych, przeniesionych tu z podupadłego Bractawia. Jezuita sprowadzeni tu zostali w. 2. dziesięcioleciu XVII w.; ich kolegium, na prawach akademickich, podlegało Akademii Wileńskiej.

³ Powiaty zaś: bractawski i winnicki.

⁴ Chodzi Starowolskiemu o starożytne plemiona Scytów, zamieszkujące południowe, nadczarnomorskie tereny Ukrainy.

widoczne, a i tych niewiele, gdyż prawie wszystkie strawił czas, rzeczy niszczytel. Jest tu arcybiskup Rusinów, wszystkich biskupów obrządku greckiego, jacy tylko są w Królestwie Polskim, prymas, czyli metropolita, który papieżowi posłuszeństwo teraz okazuje¹. Jest i biskup obrządku katolickiego, który z wojewodą i kasztelanem miasta do senatu Królestwa wchodzi².

Liczne tu znajdują się świątynie tak ruskie, jak łacińskie, z których jedną zajmuje archimandryta z mnichami swymi schizmatykami, przeciwnymi stolicy apostolskiej, i stu wsiami największymi prawnie włada. Są tu groty naturalne, w których niegdyś chowano ciała książąt kijowskich, a i dziś jeszcze niektóre z nich można oglądać nienaruszone; te czczone są jako święte. Rozciągają się owe krypty, czyli podziemne lochy, jak powiadają, aż do Moskwy przez kilkadziesiąt mil. Mnisi tutejsi (reguły św. Bazylego), którzy najsurowsze życie prowadzą, wstępują w nie w czasie wielkiego postu, aby tam samotnie pokutę odprawiać³. Inni idą w step, we włosiennicę odziani i w łańcuchach żelaznych, niekiedy aż do odległej Scytii, aby tam Ewangelię głosić i zdobyć palmę męczeńską; mają zaś liczne klasztory na Rusi, z których część pozostaje już w jedności z Kościołem rzymskim [nakłoniona do unii przez jezuitów, którzy w Kijowie mają swoje kolegium]⁴.

Województwo to rozciąga się szeroko, z południa do Morza Czarnego, z zachodu i północy do granic Litwy i Białej Rusi; ma też wiele ludnych i zamkami silnie umocnionych miast, szczególnie zaś Kaniów, Czerkasy, Bohusław, Perejasław, Białą Cerkiew, Stepanów, wałem i fosami umiejętnie obwarowany, i Chwastów, biskupa kijowskiego rezydencję [skąd jezuita swoje kolegium do Kijowa

¹ Chodzi o metropolitów unickich, podporządkowaniu części Kościoła prawosławnego papieżowi w rezultacie Unii Breskiej (1595-96).

² Początki biskupstwa rzymskokatolickiego w Kijowie nie są dobrze znane. Dopiero od XIV w. ustala się ono definitywnie, a od Unii Lubelskiej biskupi kijowscy wchodzi do senatu Rzeczypospolitej.

³ Chodzi o zespół sławnej Ławry Peczerskiej w Kijowie, z poł. XI w., rozbudowywany w późniejszych wiekach.

⁴ Jezuita sprowadzeni zostali do Kijowa w 1620. W 1645 wojewoda kijowski Jan Tyszkiewicz ufundował im kościół i kolegium.

przenieśli]¹. W tym województwie i przedtem wymienionym braclawskim lud w nieustannych wojnach zaprawiony, wojskowy animusz przejawia, i tak z miast, jako i wsi, zbiera się na wyspach Dniepru², zaciągając się do służby wojskowej za darmo; a zowią się owi ludzie Kozakami i starym zwyczajem już to na Tatarów urządzają piesze wypadły, łupy stamtąd przynosząc, już to na Turków przez morze albo gdzie im król rozkaże. Liczy się ich zaś do czterdziestu tysięcy, z których prawie wszyscy na zimę do domów swoich wracają, niewielu pozostawiając dla strzeżenia wysp przed napadami barbarzyńców. Służą Rzeczypospolitej bez żadnej zapłaty, samym tylko łupem się kontentując. Aby jednak byli bardziej do służby ochotni, król ma zwyczaj dawać im po każdej wojnie pewną znaczną sumę pieniędzy dla wzmocnienia siły zbrojnej [, aby większą liczbę wojska zaciągali].

Lecz w kierunku jakby domu, na zachód od kijowskiego, leży województwo WOŁYŃSKIE, które dzieli się na dwie bardzo rozległe ziemie, kremieniecką i łucką³. I ma trzech senatorów: wojewodę i kasztelana wołyńskiego oraz biskupa łuckiego, który katedrę swą, z kapitułą, ma na zamku łuckim, gdzie znajduje się także księży Towarzystwa Jezusowego kolegium dla uczniów. W samym zaś mieście biskup ruski rezyduje⁴. Niezbyt daleko stąd jest miasto Włodzimierz, w którym również biskup Rusinów ma swoją stolicę, szeroko rozciągając swą władzę. Z pozostałych miast wymienić należy Hrubieszów tudzież Sokal, sławny cudownym

¹ Rezydencja biskupów kijowskich w Chwastowie istniała od ok. poł. XVI w. Kolegium jezuickie – przeniesione w drugiej ćwierci XVII w. do Kijowa – od 1620. W XVII w. czynna była w Chwastowie także drukarnia. W wydaniu pierwszym zakończenie zdania brzmiało: «ubi Ignatianorum pro iuventute instituenda collegium celebre habetur» («gdzie jezuici prowadzą sławne kolegium dla kształcenia młodzieży»).

² Chodzi o Sicz na Zaporozżu.

³ Na powiaty zaś: krzemieniecki, łucki i włodzimierski.

⁴ Łuck był siedzibą biskupstwa łacińskiego od 1428, po przeniesieniu jej z Włodzimierza Wołyńskiego. Katedra na zamku była kilka razy przebudowywana, m. in. w XVI-XVII i XVIII w. Biskupstwo ruskie w Łucku istniało od XIII w. Od 1. ćwierćwiecza XVII w. istniało tu również kolegium jezuickie (w obrębie zamku).

obrazem Najświętszej Panny Marii, do którego zazwyczaj schodzą się tłumy ludzi dla wypełnienia swoich ślubów i dla składania ofiar zakonnikom reguły św. Franciszka obserwantów, których pospolicie bernardynami zwiemy. Oni to na wyspie rzeki Bug przewspaniały kościół i klasztor silnie obwarowany z obawy przed wrogami niedawno zbudowali z jałmużny pobożnych i kościół ów cały przepięknymi malowidłami, srebrnymi i złotymi naczyniami i szatami liturgicznymi, wysadzanych szlachetnymi kamieniami, w krótkim czasie nad podziw ozdobili¹. Dalej następują Czaratorysk, Olesko, Kryłów, Brody, Ołyka – miasta wyborne i zamkami bardzo warownymi wpadające w oczy. [Miasto Brody przez Stanisława Koniecpolskiego, kasztelana krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego, ozdobione jest znakomitą fortalicją, kościołem kolegiackim i gimnazjum publicznym. Niedaleko stąd zwraca uwagę pałac podhorecki z ogrodami i wybornymi fontannami. Takż i książę Stanisław Radziwiłł, kanclerz wielki litewski, w województwie tym miasto swoje, Ołykę, nadzwyczaj wślawił zamkiem wielce warownym, bardzo pięknym kościołem kolegiackim, w sprzęt złoty zasobnym, i głośną w naszych czasach akademią pożytecznych nauk.]²

¹ Bernardynów sprowadził do Sokala w 1599, fundując im kościół (poświęcony w 1611) i klasztor na kępie Bugu, biskup chełmski Stanisław Gomoliński. Rozwinięty, zwłaszcza w XVII w., kult maryjny w Polsce znalazł swoje odbicie w bardzo licznych miejscach odpustowych, zawsze mających w swych kościołach «cudowny» wizerunek Marii, najczęściej zbliżony ikonograficznie do typu częstochowskiej *Madonny z Dzieciątkiem*.

² Brody, założone w 1584 przez Stanisława Żółkiewskiego, w 1610 przeszły z ręką córki Żółkiewskiego na własność Stanisława Koniecpolskiego, który w latach 30-tych XVII w. otoczył miasto fortyfikacjami zaliczanymi do najnowocześniejszych w ówczesnej Polsce. Pałac wczesnobarokowy w Podhorcach – wybitne dzieło architektury polskiej pierwszej poł. XVII w. – z fortyfikacją bastionową i wspaniałymi ogrodami wzniósł hetman Stanisław Koniecpolski w latach 1635-40. Zamek w Ołyce – od 1589 ośrodkiem ordynacji – wzniesiony został na przełomie XVI i XVII w. Albrecht Stanisław Radziwiłł ufortyfikował miasto, wzniósł barokową kolegiatę (1635-40) i założył tzw. Akademię (w 1638).

Z kolei idzie Krzemieniec, stolica swej ziemi, chlubiący się zamkiem na skale bardzo wyniosłej¹, dalej Wiśniowiec, Zasław, Konstantynów, Bazalia², Dubno, Ostrog, Zbaraż, każde zamek wielce warowny i bardzo ozdobny mające, i każde dawnych książąt ruskich stolica i gniazdo. Ostrog nadto z jednej strony (lubo troszkę dalej) ma Dermań, klasztor ruski przepiękny, w którym mnisi reguły św. Bazylego pod władzą hegumena³ żyją w schizmie od Kościoła rzymskiego i mają obszerne posiadłości, z drugiej zaś strony Międzyrzecz, miasto bardzo warowne, w którym franciszkanom konwentualnym ostatni z rodu Jan książę Ostrogski, kasztelan krakowski, kościół i klasztor zbudował kosztem – można by rzec – królewskim. Natomiast w mieście samym wnuczka jego niedawno ufundowała księżom Towarzystwa Jezusowego kolegium dla kształcenia młodzieży i kościół przewspaniały, w którym ze łzami złożyła kości małżonka swego, Karola Chodkiewicza, męża w kunszcie wojennym niezrównanego⁴.

¹ Zamek w Krzemieńcu (z XV w., rozbudowany przez królową Bonę w XVI w.), ongiś najsilniejsza warownia wołyńska, po zniszczeniach w czasie buntu Stefana Chmielnickiego w 1648 nie podniósł się już z ruin.

² Bazalia (w pobliżu Konstantynowa) – nazwa miasteczka od imienia jego założyciela (w 1570), księcia Bazylego Ostrogskiego, wojewody kijowskiego.

³ Klasztor w Dermaniu fundowali Ostrogscy. Hegumen (lub ihumen, igumen) – to przełożony klasztoru we wschodnim Kościele chrześcijańskim.

⁴ W silnie ufortyfikowanym przez Ostrogskich Międzyrzeczu (Ostrogskim) klasztor franciszkanów, również obwiedziony solidnym murem obronnym z 4-ma basztami, zbudował Jan Ostrogski na pocz. XVII w. (kościół w 1606). Mówiąc o kościele Jezuitów w Ostrogu i złożeniu w nim zwłok Chodkiewicza, ma Starowolski na myśli rok 1627. Ciało hetmana przechodziło po śmierci dziwne koleje losu. Po zawarciu pokoju z Turkami (14 X 1621) przeniesiono je z Chocimia do Kamieńca Podolskiego i tu złożono tymczasowo w grobowcu katedry. W rok później druga żona Chodkiewicza, Anna z Ostrogskich, przewiozła je do Ostroga i złożyła w kościele parafialnym. W 1627 przeniesiono je z kościoła parafialnego do nowo wybudowanej kaplicy w kościele Jezuitów w Ostrogu. W 1648, w czasie powstania Chmielnickiego, wdowa przewiozła zwłoki, przez Zamość (gdzie również chwilowo spoczęły), do Wołchowa i tu złożyła czasowo w

Ale już województwo BEŁSKIE, sąsiadujące z ziemią lwowską i chełmską, leży jakby w środku Rusi Czerwonej, samo zaś miasto wśród bagien (gdzie bracia dominikanie kościoł bardzo starożytny posiadają). Województwo to ma dwóch senatorów, od miasta nazwanych: wojewodę i kasztelana bełskiego, i dzieli się bezsprzecznie na cztery ziemie: bełską, buską, horodelską i grabowiecką¹, w których jest wiele miast i wsi, lecz te cztery wymienione wyróżniają się jako stolice swoich ziem, a także jako znaczniejsze od innych i zamkami obronnymi opatrzone.

Ostatnie miejsce zajmuje ziemia chełmska², między województwem lubelskim a granicą Litwy położona, Wołyń zaś od wschodu mająca. Samo miasto Chełm dwóch ma biskupów: jednego katolickiego, którego katedra została przeniesiona nie tak dawno do Krasnegostawu, oraz drugiego, ruskiego, który tamże zostaje i świątynię swą katedralną zajmuje³. Zatem na dwa dzieli się powiaty, chełmski mianowicie i krasnystawski, i także ma dwu senatorów – biskupa i kasztelana chełmskiego. A miasta znaczniejsze to sam Chełm, Rozana, Włodawa, Krasnystaw nad rzeką Wieprzem położony, gdzie jest i katedra biskupia, i zamek z pałacem nowszej architektury. Tu świętej pamięci arcyksiążę Maksymilian, gdy do Królestwa Polskiego z wojskiem nieprzyjacielskim przybył,

kościół jezuickim. Po powstaniu wróciły one do Ostroga, a po śmierci Anny spoczęły wraz z jej zwłokami w jednej z kaplic kościoła jezuickiego. W tym samym kościele zwłoki Chodkiewicza i Anny raz jeszcze przeniesiono do nowego grobowca w 1722. Por. *Polski słownik biograficzny*, t. 3., Kraków 1937, s. 367 (artykuł o Janie Karolu Chodkiewiczu, pióra Wandy Dobrowolskiej).

¹ *Mały słownik historii Polski* (op. cit., s. 523) dzieli województwo bełskie na 5 powiatów: bełski, grabowiecki, horodelski, lubaczowski i buski, przy czym tylko buski wymienia jako zarazem ziemie.

² Por. komentarz 89.

³ Biskupstwo łańcuckie istniało w Chełmie od 1490 (biskup rezydował w Krasnymstawie). Ruskie natomiast wzmiankowane było już w XI w., od XIII w. istniało z całą pewnością. Na przełomie XVI i XVII w., po Unii Lubelskiej, przez pewien czas byli tu biskupi prawosławni i unicki; ostatecznie pozostało biskupstwo prawosławne.

zuchwałością nielicznych przywołany, przez Jana Zamoyskiego pobity i wzięty do niewoli, trzymany był pod strażą¹.

Tenże właśnie wymieniony Zamoyski w pobliskiej posiadłości, we wsi swej dziedzicznej, miasto Zamość najwarowniej ufundował, otoczył umocnieniami, fosami, wałami oraz fortyfikacjami podług sztuki współczesnej geometrii i w nim kościół kanoników (których dziekan jest infułatem), z największej ku Bogu miłości wspaniale wzniosłszy, we wszystek niezbędny sprzęt go opatrzył. A jako największy wychowawca szlachetnych charakterów i protektor wszystkich nauk i sztuk, powołał z Krakowa mężów najuczeńszych i Akademię założył, już nie tylko Zamość swój, lecz także całą Ruś splendorem Muz rozslawiając. [Dodała później kolegium kapłanów i seminarium kleryków Katarzyna Ostrogska, żona Tomasza Zamoyskiego, kanclerza Królestwa, powiększając w ten sposób wydatnie liczbę profesorów i kanoników.]²

Dookoła są także inne dość znaczne miasta, jak Szczebrzeszyn, [Turobin, Tarnogród], Tomaszów, Krzeszów i wiele innych, lecz prawie żadne nie dorównuje bogatszemu Zamościowi, gdzie i ogrody najlepiej uprawione widzieć można, i stawy rybne od nadmiaru ryb z brzegów występujące, i różnych zwierząt zwierzyńce, i w różnych stronach huty żelaza.

¹ W 1587, po śmierci Batorego, partia Zborowskich doprowadziła do obioru na tron polski arcyksięcia austriackiego Maksymiliana Habsburga, gdy równocześnie stronnictwo Jana Zamoyskiego obrało królem Zygmunta Wazę. Maksymilian wyprawił się z wojskiem do Polski, w celu objęcia tronu orężem, pobity jednak przez Zamoyskiego pod Byczyną (24 I 1588) i ujęty, osadzony został na zamku w Krasnymstawie. W 1589, po układzie bytomskim postanawiającym zrzeczenie się przez Maksymiliana pretensji do tronu polskiego, arcyksiążę odzyskał wolność.

² Zamość był jednym z nielicznych w całej Europie zrealizowanym przykładem renesansowego miasta idealnego. Zaprojektował go i wybudował od fundamentów, w ciągu kilkunastu zaledwie lat (80-te XVI w. – początkowe XVII w.), z inicjatywy i fundacji kanclerza i hetmana Jana Zamoyskiego, włoski architekt Bernardo Morando. Miasto, prócz regularnej sieci ulic, planowej zabudowy, rezydencji Zamoyskiego, ratusza, kolegiaty i głośnej Akademii (założonej ok. 1595), otoczone zostało doskonałym systemem fortyfikacji.

Podobnie także w Uchaniach, gdzie znakomity niegdyś mąż, Mikołaj Daniłowicz, podskarbi Królestwa, kościół przewspaniały zbudował i różnymi bardzo kosztownymi darami, jak [i srebrnymi sprzętami wielce ubogacił]¹. Również pałac okazały można tutaj zobaczyć i bardzo piękne ogrody, co powszechne jest wszystkim magnatom Sarmacji.

[Tu trzeba dodać, jak sądzimy, województwo CZERNIHOWSKIE, za Dnieprem położone, które Władysław IV od Moskwy oderwawszy, do Królestwa Polskiego przyłączył i oprócz starostów miast ustanowił w tym województwie dwóch senatorów, wojewodę mianowicie i kasztelana, wyznaczając im miejsca w senacie Królestwa; ufundował ponadto w wielu miejscach liczne kościoły katolickie i dla kształcenia młodzieży kolegium księży Towarzystwa Jezusowego w Nowogrodzie założył.

Ale przejdźmy już do Rusi Białej, skorośmy omówili prowincję czernihowską, właściwie do Czarnej Rusi należącą.]²

Starowolski Sz. Polska albo opisanie położenia Królestwa Polskiego z języka łacińskiego przełożył, wstępem i komentarzami opatrzył Antoni Piskadlo. – Kraków, 1976. – S.89-100; 183-189.

* * *

Русь.

Поглянемо на Корони Польської найбільший³ Руський край підлеглий, що розлігся завдовжки від меж Покуття до прикордоння Лівонії – на 200 менших миль⁴; завширшки ж від

¹ Późnorenesansowo-manierystyczny kościół w Uchaniach ukończony został ok. 1625. W wydaniu pierwszym zakończenie zdania brzmiało: «argenteo cimborio decoravit» («srebrnym cyborium ozdobił»).

² Ziemia czernihowska (a także smoleńska i siewierska; sam Smoleńsk przy Polsce od 1611 do 1667) dostała się Polsce na mocy traktatu z Rosją w Polanowie 14 VI 1634 (po wojnie polsko-moskiewskiej). Województwo czernihowskie ustanowione zostało jednak dopiero w 1645 (z powiatami: czernihowskim i nowogrodzkim). W wydaniu pierwszym zamiast dwóch ostatnich akapitów było krótkie zdanie: «Sed nos ad Albam Russiam procedamus» («Lecz my do Białej Rusi przejdźmy»).

³ Варіант – «найзнатніший».

⁴ Мала миля – 6 350 м (отже 200 малих миль = 1 270 км).

Малопольщі до Литви, у бік сходу аж до пустельних Татарських полів або Московії – на сто двадцять¹. Поділяється він на Білу Русь, що до Великого князівства Литовського відноситься та на Русь Червону, яку окремо звать Роксоланія, і [котра] до Польщі належить. Третю ж частину, за Танаїсом² та витокami Борисфену³, звано Русь Чорна віддавна, віднедавна ж у просторіччі, за власником, Московією називають, як і цілу ту імперію, куди б вона не сягнула, від міста і річки Москва звать загалом Московією. А колись її Сарматією Азійською йменували. Нашу ж цьогобічну Борисфенську Русь – Сарматія Європейська [тоді звали], а Польщу саму окремо – Вандалія. Цілий цей взагалі край плодів, дичини, худоби, риби та меду чисельність нескінчену має, особливо на Поділлі, де з кушів⁴ та інших добрих духмяних трав і квіток бджолами збирається. Знать уся відважна і діяльна, та навіть і посполиті⁵ для війни вправно легку броню⁶, рушниці, списи, іншу різноманітну зброю, особливо ж мисливські списи⁷ та сагайдаки вживають.

Русь Червона.

Найзнатніша ця провінція, молоком та медом сповнена, з півдня Угорщину, Молдову та Бессарабію має, зі сходу – Скіфську пустелю та наймогутніше Московське князівство, з півночі – Білу Русь, річками Стир та Прип'ять відмежовану: від західного боку – Малопольщу, Віслоком та Вепром ріками, майже по знаках кордону відділену. Містить у собі сім найзначніших

¹ 762 км.

² Дон.

³ Дніпро.

⁴ Дослівно – «ясенець, дикий бадьян» (*Origanu Dictamnium*). Може черемха?

⁵ Варіанти – «селяни, простолюди».

⁶ Варіант – «кольчуги».

⁷ Мова, напевно, йде про *рогатини* (списи з поперечиною-рогаткою після вістря-леза, аби, зокрема, зручно було витягати зброю зі здобичі).

уділів¹ – Руське воєводство передусім, потім Подільське, Волинське, Белзьке, Брацлавське, Київське та землю Холмську².

РУСЬКЕ воєводство має сенаторів – архієпископа львівського³, єпископа перемиського⁴, воєводу руського⁵ та каштелянів чотирьох: львівського⁶, перемиського, галицького та сяноцького⁷, які навіть на таку саму кількість повітів свою територію поділяють⁸. І ось першим повітом є знатне⁹ місто Львів¹⁰, розташоване на 46 градусі довготи 49 широти¹¹. Воно

¹ Варіант – «адміністративних одиниць».

² У 2-му виданні додано «і галицьку». Можливо, тут Старовольський вирішив віддати данину шани колись «столичній» землі Галицько-Волинського князівства/ королівства. Утім, варіант 1-го видання виглядає логічнішим, адже Галицька земля – то частина згаданого Руського воєводства. Відсутність у переліку Чернігівського воєводства не має дивувати, оскільки інформація про нього стала актуальною вже аж для 2-го видання та й сумніви Старовольського чи це вже «Червона» чи ще «Чорна» Русь слід приймати до уваги.

³ 3-є місце серед сенаторів-католицьких ієрархів (тут і далі за ustalеним після 1569 р. порядком).

⁴ У 2-му виданні додано «і київського». Це, вірогідно, друкарська помилка. Єпископ перемиський посідав 11-е місце в сенаті.

⁵ 16-е місце у світській частині сенату (33-й за загальним).

⁶ Єдиний тут з т.зв. каштелянів великих, 67-й за загальним списком сенаторів станом на 1-е видання «Полонії» Старовольського, 68-й – на 2-е (після утворення Чернігівського воєводства 1635 р.).

⁷ Усі троє останніх – каштеляни менші – 100-й, 101-й, 102-й відповідно (за часів 1-го видання), 102-й, 103-й, 104-й (2-е видання).

⁸ Тобто скільки каштелянств – стільки повітів і з такими самими назвами. Існував і альтернативний поділ Руського воєводства на чотири землі – львівську (з повітами львівським і жидачівським), перемиську (з повітами перемиським і пшеворським), сяноцьку (один однойменний повіт), галицьку (повіти галицький, теребовлянський та коломийський). Іноді до складу Руського воєводства включають і холмську землю, яка відділяла його від Белзького воєводства.

⁹ Варіант – «одне з найперших».

¹⁰ Львів був столицею воєводства з 1434 р.

¹¹ Львів лежить на 24°00' сх.д. та 49°50' пн.ш.

має укріплення достатньо міцні та два замки¹; має іменуватись як осідок архієпископа католицького² та двох єпископів, а саме: вірменського³ та руського⁴. Але єретиків жодним чином ані допустили, ані прийняли до себе⁵, через що особлива від Сикста V похвала була і відзнака ця надана⁶. Мужів учених багато має, що охоче проповідують та люблять у цьому конкурувати, і від цього торгівельний осередок цивільною⁷ вишуканістю та освіченістю найбільше квітне. Ігнатіани⁸ той Колегіум студентський мають; але і домініканці, францисканці, бернардинці та інші студії теологічні й філософські старанно провадять. Гуманітарних же наук міська гімназія має найшляхетніших наставників з Академії Крак[івської]⁹. Ярмарок той зимовий на свято св.Агнеси¹⁰ багатолюдний. Відвідати його з Угорщини, Молдови, Туреччини та інших частин світу

¹ Варіант – «брами». Обидва замки у Львові – Високий та Низький – існували вже принаймні у XIV ст. Пізніше розбудовувались. Принаймні з 1445 р. львівські мурі мали 17 башт.

² Архієпископство католицьке існувало у Львові з 1412 р. (осідок архієпископства заснованого 1376 р. перейшов сюди з Галича).

³ Вірменське єпископство існувало з 1626 р. (з 1630 р. в унії з Римом).

⁴ Православна єпископія у Львові znana з 1539 р.

⁵ Себто до привілейованої міської громади.

⁶ *Сикст V* – римський папа (1585-1590), відомий, зокрема, несхильністю до міжконфесійних компромісів. Актом від 15.IX.1586 р. він, винагороджуючи Львів за вірність католицькій вірі, додав до герба міста (у відкритій брамі лев; вище три вежі) свій власний: три пагорби та зірку.

⁷ Варіант – «громадянською».

⁸ *Єзуїтів* (ігнатіани – варіант назви від імені засновника ордену – *Ігнатія* Лойоли) до Львова запросив католицький архієпископ Ян Дімітр Соліковський у 1584 р. Єзуїтський костіол св.Петра і Павла постав у 1610-бл.1630 рр. Колегіум львівським єзуїтам заклав король Сигізмунд III бл.1606 р.

⁹ Йдеться про т.зв. *Гімназію Академічну* (або *Руську*) з руською мовою викладання, що постала з нижчої школи міської закладеної ще у другій половині XIV ст.; вже з середини XV ст. була вона колонією Краківського університету.

¹⁰ 21 січня.

найбагатші купці приїжджають. Але окрім того, що з річок незчисленних має Роксоланія риб величезних, так [ще] ставки мистецтвом рукотворним робить майже без числа, де риби усіх взагалі найжирніших розводять. Тому, цього зимового часу, сіллю приправивши (оскільки усю свіжою з'їсти та зберегти через велике число не можуть), у сосудах¹ величезних, бо на додачу з інших міст тоді, найбільше на ярмарковий час, до Львову ввозять та саме звідти по всій Польщі розпродують². Храми в цьому місті гарні – і покровів святих, і начиння срібного та золотого [їм] вдосталь надаровано. Товариство Кліриків³, між іншими скарбами⁴, ризи мають цілком самоцвітами та перлами розкішно розцвічені, що оцінюються в кілька десятків тисяч флоринів⁵. Так само й інші храми багато золотих чаш, чимало одіж жрецьких перлами прикрашених мають, а особливо собор кафедральний – митру єпископську, величезної ціни, самоцвітами прикрашену. Навіть Брати менші за повагою⁶, які за міськими мурами храм свій найвеличніший не так давно звели⁷, між іншими святими реліквіями, мають

¹ Напевно, мова йде про бочки.

² З торгівлі рибою Львів був славний аж до кінця XVIII ст. На початку XVI ст. бурмістр навіть наказав вибивати на бочках із соленою рибою знак лева (міський герб), аби знано було, що то риба львівська.

³ Мова йде про єзуїтів – *Товариство Ісуса* (нижче автор вживає повнішу форму – «*Societatis IESU Clericorum*»).

⁴ Варіант – «*реліквій клейнодами*».

⁵ Тут – польських злотих.

⁶ Брати-мінорити (інша традиційна назва францисканців). Один з відламів цього чернечого ордену, знані ще як *бернардинці* (прихильники теолога-францисканця Бернардина Сієнського). Тут мова саме про останніх, дуже активних на Україні у першій половині XVII ст., які заклали добре знаний Бернардинський монастир у Львові.

⁷ Кафедральний костіол Успіння Пресвятої Діви Марії у Львові – готичний, XV ст., перебудований у XVIII ст. Первісний костіол бернардинів (св. Андрія, бл. 1460) страждав від пожеж принаймні двічі (зокрема у 1509 р. під час нападу молдовського господаря Богдана). Бл. 1600 р., після чергової пожежі, розпочато будівництво нової святині – з фундації воєводи сандомирського та водночас львівського старости Єжи Мнішка (освячена 1630 р.).

також¹ свого ордену Брата одного, при великому олтарі похованого – блаженного Іоанна Дукленського², чудесами славного. Котрий, поки жив, у справі оголошення слова божого³ невичерпним цілком був. З тих був людей, [які знані] ще за часів від перших років благочестя та найцнотливіших святих звичаїв, як ось стародавні Анахорети⁴; і він, винятково за цим взірцем, виблискував. Поселеннями⁵ значними того повіту є Глиняни⁶, Золочів⁷, Зборів⁸, Городок⁹, Комарне¹⁰, Жовква¹¹, що замок¹² найгарніший та сади чудові має¹³. Хоча й інші міста з прилеглими до них замками не є зовсім незначними. Між яких Яворів¹⁴ відомий теплими водяними джерелами (що в районі, Шкловом¹⁵ званому, вирують), корисними вельми для лікування

¹ Варіант – «навіть».

² *Дукля* (Dukla) – нині місто в Польщі, недалеко Кросна. Святий *Ян* (Іоанн) з *Дукли* (бл.1410-1484) – місцевий монах-францисканець, вихованець Краківського університету.

³ Варіант – «пророчого».

⁴ Пустельники.

⁵ Власне – «укріпленими поселеннями».

⁶ Нині місто Золочівського р-ну Львівської обл.

⁷ Нині райцентр Львівської обл.

⁸ Нині райцентр Тернопільської обл. (сусідній з Золочівським).

⁹ Нині райцентр Львівської обл.

¹⁰ *Комарне* – нині місто Городоцького р-ну Львівської обл. Менш вірогідно, що мова йде про *Комарів*, що з 1615 р. став зватись Сасів, нині Золочівського р-ну Львівської обл. (тоді слід вважати, що нова назва все ще не прижилася).

¹¹ Нині райцентр Львівської обл.

¹² Варіант – «браму».

¹³ Резиденцію в пізньоренесансному стилі збудував для гетьмана Станіслава Жолкевського на рубежі XVI-XVII ст. (перед 1610 р.), вірогідно, північноіталійський архітектор Павло Щасливий. У другій половині XVII ст. її частково перебудував Ян III Собеський.

¹⁴ Нині райцентр Львівської області.

¹⁵ Нині *Шкло* – селище міського типу Яворівського р-ну Львівської обл. (відомий бальнеогрязьовий курорт).

різних людських хвороб, як у книзі своїй доводить великого досвіду медик Сикст Львівський¹.

Другим воєводства того повітом є Перемиський; місто саме Перемишль замком на скелі розташованим² і двома єпископами – латинським або католицьким³ та руським, віри грецької⁴, прославлене. Є й ордени релігійні різні, крім високоповажної капітули каноніків. Є й Колегіум для студентської молоді Товариства ІСУСОВА кліриків⁵. Є й урядники різні, так замкові, як і земські. Є, зрештою, багато громадян торгівлі себе присвятивших; вони ярмарок мають щорічний, відвідуваний звідусіль. Замки такі, знатні порівняно укріпленістю, повсюди⁶ бачимо: Білобоки⁷, Сосниця⁸, Домброва⁹, Угерці¹⁰, Прухник¹¹,

¹ Джерела сірчаної води зі Шкла – одні з найдавніше знаних та використовуваних на теренах Польського королівства. 1578 р. за спеціальним дорученням короля Стефана Баторія їх дослідив знаний лікар Войтех Очко. У 1617 р. ці джерела описав у творі «*O cieplicach we Szkle pod Lwowem... ksiąg troje*» (Замостя, 1617) інший відомий лікар – Еразм Сикст зі Львова (Львів'янин). На цю книжку і посилається Старовольський.

² *Перемишль* (Przemyśl) – нині місто в Польщі. *Перемиський* (королівський) замок на місті граду і навіть передроманського *palatium* розбудовано в XV ст., перебудовано у пізньоренесансному стилі вірогідно італійським архітектором Галеаццо Апіані (пізніші перебудови XVIII і XIX ст. затерли частково його ренесансні шати).

³ Існувало з 1375 р. Утім, 1377-1626 рр. перемиські католицькі єпископи мали резиденцію в більш «неруському» Кросно.

⁴ Центром православної єпископії Перемишль став ще на початку XII ст.

⁵ Колегіум єзуїтів у Перемишлі існував з 1622 р.

⁶ Варіант – «у різних місцях».

⁷ Напевно, мова йде про *Bialoboki* – село під Пшеворськом (у 9 км).

⁸ Напевно, йдеться про містечко *Sośnica* – 22 км на південний-схід від Ярослава.

⁹ Найвірогідніше це *Dąbrowa* – містечко сусіднє з Тарновом (за часів Старовольського знане як резиденція магнатського роду Лігенз).

¹⁰ Напевно, нині це *Нагірне* (до 1939 р. – Угерці) – сільце підпорядковане сільраді с.Ралівка Самбірського р-ну Львівської обл.

¹¹ *Próchnik* – місто на захід від Перемишля.

Ляшки¹; але і між ними вирізняється Красічин, оновленої будови, при Сяні річці², палац, за одну або дві милі від Перемишля³. Поселеннями⁴ же з більш славніших є Самбір⁵, чудовим монастирем миноритів⁶ відзначений, Фельштин⁷, Добромиль⁸, Вишня⁹, Жидачів¹⁰, Мостиськ¹¹, Дубецько¹², Канчуга¹³, Пшеворськ¹⁴, Ярослав¹⁵. [Останній] ярмарок на свято Успіння благої Марії Діви, у цілій Короні Польській [із] славніших¹⁶, має, де, крім інших товарів з Персії,

¹ Найвірогідніше це *Laszki* – містечко в Польщі на схід від Ярослава або сучасне *Муроване* (Ляшки Муровані) – село Старосамбірського р-ну Львівської обл. Є й інші кандидати – сучасні села Мостиського р-ну Львівської обл. – Гостинцеве (до 1940 р. – Ляшки Гостинцеві) та Зав'язанці (до 1946 р. – Ляшки Зав'язані).

² Нині *Krasieczyn* у Польщі. Місцевий замок, зведений у другій половині XVI ст., у 1598-1614 рр. оновлено-добудовано у яскравому ман'єристичному стилі.

³ Ренесансно-ман'єристичний замок Красіцьких у Красічині збудовано у 1592-1614 рр., зокрема і за участі Галеаццо Апіані.

⁴ Варіант – «укріпленими поселеннями».

⁵ Нині *Самбір* – райцентр Львівської обл. (існує також м.Старий Самбір – сусідній райцентр).

⁶ *Францисканців* (бернардинців). Первісний монастир і костіол бернардинів у Самборі, фундований Яном з Спрови Одровонжем і його дружиною Беатою з Течинських, збудовано наприкінці XV ст. Після спалення споруди татарами в 1498 р., вдова згаданого Одровонжа відбудувала її, але вже в XVI ст. монастир занепав. У 1585 р. наново відбудував його воєвода сandomirський Єжи Мнішек.

⁷ Нині *Скелівка* – село Старосамбірського р-ну Львівської обл.

⁸ *Добромиль* – нині місто Старосамбірського р-ну Львівської обл.

⁹ Нині *Судова Вишня* (до 1545 – Вишня) – місто Мостиського р-ну Львівської обл.

¹⁰ Нині райцентр Львівської обл.

¹¹ *Мостиська* (давній Мостич) – райцентр Львівської обл.

¹² Нині *Dubiecko* в Польщі.

¹³ Нині *Kańczuga* в Польщі.

¹⁴ Нині *Przeworsk* у Польщі.

¹⁵ Нині *Jaroslów* у Польщі.

¹⁶ Славні ярмарки, а були вони у Центральній Європі другими по франкфуртським, відбувалися в Ярославі три рази на рік: на Успіння

Константинополя, Венеції, Московії та Амстердаму привезених, зазвичай понад сорок тисяч биків на продаж буває та половина від того¹ коней. Ігнатіани² ті Колегіум студентський мають³: і дівочий монастир⁴, із королівською, насправді, щедрістю зведений, але [його] не замком зроблено та укріпленнями знехтувано, оскільки цілком омивається [річкою] зі сходу, а містом же прикривається із заходу. Далі йдуть Ланцут⁵ та Жешув⁶ – так само ярмарками весняними, на свято св. Альберта⁷, славний. [Останній] сповнений молоком та полотна⁸ [тут] зазвичай буває велика кількість, що в цілому виробляють німецького племені люди посполиті⁹ мешканці, полонені на війні якісь за Казимира великого польського короля, виведені із Саксонії з дітьми та жінками, щоб у цьому краї мешкали¹⁰.

Пресвятої Діви Марії (15 серпня), на т.зв. Попелець (1-й день Великого Посту, а отже за 40 днів, не лічачи неділь, до відтинку між 22 березня і 25 квітня) та на св. Андрія (21 липня); тривали по чотири тижні.

¹ Варіант – «тієї кількості».

² Єзуїти.

³ У 2-му виданні далі додано: «у вигляді резиденції за містом». Колегіум єзуїтам заклала тут у 1571 р. Софія, дружина каштеляна гданського Яна Костки, що у першому шлюбі була за Кшиштофом Тарновським. Будівництво закінчено вже у XVII ст.

⁴ Мова йде про монастир бенедиктинок заснований у 1615 р. (його костюл у ман'єристично-ранньобароковому стилі зведений у 1622-1624 рр.) Анною Острозькою – покровительницею самого Старовольського.

⁵ Нині *Lançut* у Польщі. У 2-му виданні далі додано: «костьолами, а також примітним палацом з вельми сильними укріпленнями та гарними парками прикрашений, котрі гідний шани муж, Станіслав Любомирський, воєвода краківський, прекрасно збудував».

⁶ *Жешув* (Ряшів) – нині *Rzeszów* у Польщі. У 2-му виданні далі додано: «ладним замком та монастирями,».

⁷ 23 квітня.

⁸ Власне «льняного полотна».

⁹ Варіант – «сільські».

¹⁰ Сучасні історики пов'язують цей факт (зустрічається лише у Старовольського) з походом Казимира Великого на опавського князя

Вони, отже, худобу і льон розводять у великій кількості та в ярмарковий час до інших околичних сусідніх поселень на продаж звозять, найбільше ж до Жешува та Ярослава.

Третій Воєводства Руського повіт – Сяноцький, з горами Угорськими сусідній і самою Трансільванією; і навпроти них, цілком за гірськими перевалами, розташований, за винятком Кросна¹, що наперед видається. Те місто в цьому краї виступає найголовнішим, воно торгівельний притулок угорців має. Бо як завгодно вони купи своїх товарів та вина у поселенні підгірної області складають, зрештою, сюди, за давнім звичаєм, якомога більше доставляють². Чому і громадяни тут дещо багатші за інших, і ярмарки при цьому [місті] серед іншого сусіднього населення далеко славніші. Має тут також Товариство *Ісусове*³ Колегіум наук гуманітарних. Сянок⁴ же самий, хоча краю голова, багато зараз менший за чисельністю [населення], яке при міських привілеях⁵ та самоврядно мешкає⁶, але замок з каменю, над Сяном річкою розташований⁷, не гідний зневаги має; так як і інші міські осідки того краю – Бжозов⁸, Риманув⁹, Динув¹⁰,

Миколая в 1345 р. (не виключають також запрошення німецьких колоністів сюди у мирний час).

¹ Нині *Krosno* повітовий центр Підкарпатського воєводства в Польщі. Його піднесення відбувається вже після приєднання до Польського королівства земель Галицької Русі у середині XIV ст.

² Ще 1365 р. польський король Казимир Великий видав заборону купцям, які їдуть в Угорщину та на Русь обминати Кросно. 1559 р. король видав новий привілей на право складу для міста.

³ Єзуїти. Колегіум єзуїтський засновано тут у 1614 р. Петром з Гомол Бал, підкоморієм сяноцьким.

⁴ Нині *Sanok* повітовий центр Підкарпатського воєводства у Польщі.

⁵ Дослівно «по-громадянські».

⁶ Магдебурзьке право Сяноку надав 1339 р. ще галицький князь Болеслав-Юрій II.

⁷ Готичний замок Сянока, збудований у середині XIV ст., нині цілком перебудований.

⁸ Нині *Brzozów* у Польщі.

⁹ Нині *Rymanów* у Польщі.

¹⁰ Нині *Dynów* у Польщі.

Лесько¹, що через страх, татарами вселений, укріплення свої міцні роблять².

Четвертий Руського воеводства повіт – Галицький, горами Трансільванії від заходу зимового, від півдня ж Молдови буковими лісами оточений. Тира³ річка найшвидша, що з гір Карпатських виходить, у бік сходу в море Евксинське плине і майже посередині [той край] розрізає, а ту частину південнішу, що за Тирою знаходиться, у просторіччі Покуттям звуть. За поселення найголовніше має Галич, від якого і названий. Колись [це була] королівства руського столиця, короля власне Галицьким, а не Русі (якої вони цілість на багато дрібних володінь розірвали, удільних⁴ князів отримали, але між тими першість і майже монархію князі київські тримали) іменували, як ясно⁵ про ту справу Історії наші [пишуть]. Але нині не проявляють себе сліди якісь старовинної тієї величі. Замок є при Тирі розташований певного значення, але поселення міщан⁶ має дещо по-селянські землеробних, а не Меркурію відданих. Так само Снятин⁷, при Пруті річці розташований, що власне є Покуття столицею, зазвичай ярмарки, раз на рік, не безславні має, оскільки Волохи торгівельний притулок там свій, так як ось у сусідів роблять. Звідки биків, воску, меду та коней найпородистіших чималу кількість вони приводять зазвичай. Коломия⁸ нерідко відвідується міщанами через багатство на сіль варену, яку звідти по цілій Русі та Литві розвозять; оскільки усе майже воеводство солі немає, крім цієї та в Перемиському повіті виготовленої. Є, отже, райони⁹ інші під Галичем, у яких [сіль] з води з вироблених копалень черпають і почасти у вигляді порошку або снігу подрібненою залишають, почасти в шматки

¹ Нині *Lesko* у Польщі.

² Татари сягали, зокрема, Кросна у 1498, 1524, 1616 та 1624 рр.

³ Дністер.

⁴ Дослівно «власних».

⁵ Варіант – «латиною».

⁶ Дослівно «громадян».

⁷ *Снятин* – нині райцентр Івано-Франківської області.

⁸ *Коломия* – райцентр Івано-Франківської області.

⁹ Варіант – «села».

формують і так у роздріб розпродують. Виготовляється вона в багатьох місцях Руського того воєводства, а саме при Риботичах¹ в області Перемиській, при Добромилі, Самборі та Солі², що навіть від солі ім'я має. У пустелях також степів України або закордонної³ Подолії, поблизу Борисфену є озеро якесь, чия вода ясним і палким сонцем у тверду сіль застигає, яку навколишні мешканці вживають. Але до справи нашої [повернемося]. На Покутті найзнатнішими місцями є Мартинів⁴, Долина⁵, Стрий⁶, що замок на болотах розташований має. З цього ж боку Дністра ж, або Тира, Поток⁷, замок укріплений і храм братів-доміканців від Стефана Потоцького⁸, воєводи Брацлавського, який там само по смерті спочив, чудово прикрашено. Його спадкоємцям [належать] поселення і замок Монастирище⁹, Устя¹⁰, Добровода¹¹, інших чимало замків, між якими Бучач¹², фортеця укріплена примітна, також Підгайці¹³ опасовані мурами та укріплені та, по сусідству, замок Заволоч¹⁴

¹ Нині село *Rybotycze* у Польщі.

² Нині *Стара Сіль* – село Старосамбірського р-ну Львівської обл.

³ Варіант – «колишньої», «тієї що знаходиться з протилежного боку; за нею».

⁴ Нині *Мартинів* – залізнична станція поруч з Галичем.

⁵ *Долина* – нині райцентр Івано-Франківської обл.

⁶ *Стрий* – нині райцентр Львівської обл.

⁷ Нині *Золотий Поток* – місто Бучацького р-ну Тернопільської обл.

⁸ *Потоцький Стефан* (бл.1568-1631) – подільський магнат, воєвода брацлавський (з 1628 р.). 1601 р. отримав від короля згоду на зведення мурів навколо Золотого Потоку. Згаданий костьол з монастирем він заклав 1604 р.

⁹ *Монастириська* – нині райцентр Тернопільської обл.

¹⁰ Нині *Устя-Зелене* (знане ще і як Устя-Горожане) – село Монастирського р-ну Тернопільської обл.

¹¹ *Добровода* – нині село Монастирського р-ну Тернопільської обл.

¹² *Бучач* – нині райцентр Тернопільської обл.

¹³ *Підгайці* – нині місто Бережанського р-ну Тернопільської обл.

¹⁴ Вірогідно *Завалів* – село Бережанського р-ну Тернопільської обл.

непоганий та Бережани¹, місто багатолюдне і храм гарний, а [також] палац чудовий і добре укріплений має.

Далі йде нарешті ПОДІЛЛЯ постійними варварів набігами та битвами відоме, що, якби бажаним миром змогло, отже, насолоджуватись, як західнішої Європи народи, то мабуть і Італії або Угорщині за родючістю землі та багатством не позаздрило б. Має і мрамур різний, і алебастр у різних місцях. Певним чином поділяється на повіти² – Кам'янецький, Тербовельський та Летичівський. Кам'янець³ є містом з фортецею, [де] природу місця праця довершила укріпленням; тридцять миль вельми довгих⁴ відстань від Львова в бік сходу зимового⁵, на 49 градусі довжини, 48 широти⁶. Має і сам двох єпископів – одного католицького, вірменського другого; бо плем'я те користолубне, з причини найбільших вольностей, в Короні Польській залишається та товари знатні різні почасти з Персії, почасти із царства Турецького [везе], але особливо коней породистих приводить. Мають вони, залежно від [кількості?], і в інших більших містах Русі своїх урядників або старшин нації, які на вірність Короні і Міському магістрату за інших⁷ присягають та за провини племені свого самі наглядають. Також Товариство Ісусове колегіум тут свій має та наставляє в науках молодь⁸. Другим з міст кам'яних є замок Потоцьких, Панівці⁹ званий, від Яна Потоцького¹, видатного наших часів

¹ *Бережани* – райцентр Тернопільської обл. Ренесансну резиденцію та укріплення тут звів у 1530-1554 рр. воєвода руський Миколай Сенявський.

² Дослівно «території, області».

³ *Кам'янець-Подільський* – райцентр Хмельницької обл.

⁴ Велика миля = 7 810 м (отже 30 великих миль = 234,3 км).

⁵ Варіант – «*де сонце сходить взимку*».

⁶ Реальні координати Кам'янця-Подільського 26°30' сх.д. та 48°35' пн.ш.

⁷ Варіант – «*перед іншими*».

⁸ Єзуїтський колегіум існував тут з 1606 р. (єзуїтів запросив до міста кам'янецький єпископ Я.А.Прухницький).

⁹ *Панівці* – нині сільце підпорядковане сільраді с.Устя Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.

войовника, воєводи брацлавського, [за канонами] сучасної архітектури збудований²; знаний за облогою³ Турків з року 1621, [підчас] війни з ними найважчої під Хотиним, що у Валахії знаходиться. [Далі] Теремовля⁴ ж Летичів⁵, Гусятин⁶, Бар⁷, від королеви Бони⁸ колись заснований, де навіть Єзуїти для навчання молоді колегіум мають; Чортків⁹, Янів¹⁰, Зинків¹¹, Меджибіж¹², Городок¹³, Язловець¹⁴, Сатанів¹⁵, Тернопіль, Китайгород¹⁶, Дунайгород¹⁷ та інших чимало, того магнатського роду¹⁸ поселень, самотніх майже через Скіфів напади та мало не постійні війни, не погано досконало укріплених, що мають фортеці свої поруч найміцніші та мешканців – війни дітей¹⁹,

¹ *Потоцький Ян* (бл.1552-1611) – старший брат вищезгаданого Стефана, генерал земель подільських, воєвода брацлавський (з 1608 р.). Його найбільший військовий успіх – битва 1600 р. у Молдові.

² Замок у *Панівцях* Я.Потоцький звів 1598 р. 1621 р. турки його безуспішно штурмували. Зруйнований 1651 р. козаками з руїн вже не піднявся.

³ Варіант – «штурмом».

⁴ *Теремовля* – райцентр Тернопільської обл.

⁵ *Летичів* – райцентр Хмельницької обл.

⁶ *Гусятин* – райцентр Тернопільської обл.

⁷ *Бар* – райцентр Вінницької обл.

⁸ *Бона Сфорца д'Арагона* (1494-1557) – дочка міланського герцога, польська королева (з 1518 р.).

⁹ *Чортків* – райцентр Тернопільської обл.

¹⁰ *Долина* (до 1960 р. Янів) – село Теремовлянського р-ну Тернопільської обл.

¹¹ *Зинків* – село Вінківцевого р-ну Хмельницької обл.

¹² *Меджибіж* – містечко Летичівського р-ну Хмельницької обл.

¹³ *Городок* – райцентр Хмельницької обл.

¹⁴ *Яблунівка* (до 1947 – Язловець) – село Бучацького р-ну Тернопільської обл.

¹⁵ *Сатанів* – містечко Городоцького р-ну Хмельницької обл.

¹⁶ *Китайгород* – село Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.

¹⁷ Нині *Дунаївці* – райцентр Хмельницької обл.

¹⁸ Дослівно «династії».

¹⁹ Варіанти – «війною народжених; до війни самою природою пристосованих».

Марсу себе присвятивших. Сенаторів того воєводства є троє, які до Сенату Речі Посполитої належать – єпископ кам'янецький¹, воєвода подільський² та каштелян кам'янецький³.

БРАЦЛАВСЬКЕ воєводство за Поділлям на кордоні татарському лежить, має славного населення чимало й фортець досконало укріплених, між якими вирізняються Мурафа⁴, Яришів⁵, Житомир, Шаргород⁶, Фельштин⁷, Хмільник⁸. Брацлав⁹ сам, при Бузі річці розташований, і Вінниця, місце для з'їздів шляхетських та судочинства призначене¹⁰; де також Товариство Кліриків для навчання молоді колегіум славний має¹¹. Сенаторів тут два – воєвода¹² та каштелян¹³. Поділяється воєводство на два [повіті] – Вінницький та Житомирський¹⁴.

Так само татарським сусідом є воєводство КИЇВСЬКЕ, але воно навіть почати з іншого [боку] Московітів має [за сусідів] і майже посередині великою річкою Борисфеном розділяється. Місто Київ славнозвісне та досить багатолюдне, колись осідок

¹ 16-й за списком сенаторів.

² 35-й за списком сенаторів (18-й у світській частині).

³ 3 каштелянів «великих», 69-й за списком сенаторів (на час 1-го видання), 70-й (2-го).

⁴ *Мурафа* – село Шаргородського р-ну Вінницької обл.

⁵ *Яришів* – село Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.

⁶ *Шаргород* – райцентр Вінницької обл.

⁷ Нині *Гвардійське* (до 1947 – Фельштин) – село Хмельницького р-ну Хмельницької обл.

⁸ *Хмільник* – райцентр Вінницької обл.

⁹ *Брацлав* – містечко Немирівського р-ну Вінницької обл.

¹⁰ Контекстний варіант – *«сеймиків шляхетських та судових роцків призначене»*. З 1598 р., за ухвалою сейму, їх переведено до Вінниці з підупалога Брацлава.

¹¹ Єзуїти осіли у Вінниці у 1620-х рр.; їх колегіум підлягав Віленській академії.

¹² 51-й за загальним списком сенаторів.

¹³ 3 каштелянів «великих», 84-й за загальним списком сенаторів (1-е видання), 85-й (2-е видання).

¹⁴ Насправді – вінницький та брацлавський. Спірний між двома воєводствами Житомирський повіт зазвичай зараховують до Київського, а не Брацлавського воєводства.

князів своїх, які цілою Руссю або Сарматією, так в Азії, як і в Європі¹, володіли і для самих Римських, а потім Грецьких імператорів обтяжливі [були]²; утім нині ледь тільки рештки давньої величі видні (їх небагато, усе часу дія руйнівна³ понишила). Є тут архієпископ руський усіх скільки б не було в Польському королівстві грецької віри єпископів примас або митрополит, який римському понтифіку покоритись зараз готовий⁴. Є і єпископ католицької віри⁵, який з воєводою⁶ та каштеляном⁷ міста до сенату королівського належить. Храмів тут як руських, так і латинських чимало, але з них один займає архімандрит з монахами своїми схизматичськими та бунтівниками [проти] Столиці Апостольської⁸, він має сотню сіл великих приписних⁹. Є тут печери, природою утворені, у яких тіла давніх князів київських спочивають, до сьогодні, на вигляд, жоден не пошкоджений, що їх за святих почитають. Розлогі ці ходи або підземні печери, оскільки ведуть аж до Московії, за кілька десятків миль. Тамтешні монахи (уставу св.Василія), які суворе життя ведуть, вони уходять [в печери] під час Великого¹⁰ посту, щоб там на самоті каяття вершити. Інші відправляються до пустель, власняницю та вериги залізні одягають, іноді аж до Скіфії найвіддаленішої, щоб там Євангеліє проповідувати та мучеництвом увінчатись. Вони мають багато монастирів на Русі,

¹ Мова йде про т.зв. Сарматії *Європейську* (на той час ототожнювану переважно з землями речі Посполитої) та *Азійську* (збігалася переважно теренами Московії).

² У випадку «римських» імператорів маються на увазі сармати, «грецьких» (візантійських) – давні руси.

³ Варіант – «зажерлива».

⁴ Йдеться про пошуки П.Могилою компромісу з Римом.

⁵ 31-й за загальним списком сенаторів (14-й у світській частині Сенату).

⁶ 15-й за списком сенаторів.

⁷ 3 каштелянів «великих», 65-й за загальним списком сенаторів (1-е видання), 66-й (2-е видання).

⁸ Тобто Риму, римського папи та католицької церкви.

⁹ Мова про Києво-Печерську Лавру.

¹⁰ =40-днівного.

але з них деякі в унії з римською церквою¹. Воеводство це просторо розложено як у напрямку Евксинського моря на південь, так і в напрямку заходу та півночі до Литви та Білої Русі кордонів. Має і населення, і фортеці, поруч з добре укріпленими численними поселеннями, особливо ж Канів², Черкаси, Богуслав³, Переяслав⁴, Біла Церква⁵, Степань⁶, справними валами з палісадом та ровами укріплена, Фастів⁷ – єпископа київського резиденція, де Ігнатіани для наставлення юнацтва колегіум славний мають⁸. В цьому воєводстві та у вищезгаданому брацлавському, простолюд постійно⁹ у війнах вправляється, військовий дух плекає і, як з містечок, так і з сіл, на островах Борисфену збирається, набуває форму¹⁰ війська безплатного і себе Козаками зве; вони дотримуються суворого порядку¹¹ давнього і почасти на Скіфію пішими нападають та здобич відгоняють, почасти на Туреччину за море [ходять]; або так як наказ від короля буде. Буває ж їх числом до сорока тисяч, які майже усі взимку в домах своїх перебувають, небагато для охорони на островах залишають, щоб [ті острови] варварами не займались. Воюють за Річ Посполиту без будь-якої платні, єдино здобиччю задовольняються. Але, щоб завзяття до служби

¹ У 2-му виданні додано: «прихилені до унії єзуїтами, які в Києві мають свій колегіум».

² Канів – райцентр Черкаської обл.

³ Богуслав – райцентр Київської обл.

⁴ Переяслав-Хмельницький – райцентр Київської обл.

⁵ Біла Церква – райцентр Київської обл.

⁶ Степань – містечко Сарненського р-ну Рівненської обл.

⁷ Фастів – райцентр Київської обл.

⁸ У 2-му виданні Старовольським дописано «звідки єзуїти свій колегіум до Києва перенесли». Єзуїтів запрошено до Києва (чи то до двору київського єпископа у Фастові) 1620 р. З'явилися вони тут 1621 р. Колегіум спочатку діяв при фастівській резиденції ордену до її розпуску 1639 р. Згодом його інфраструктуру переведено до Києва, де 1646 р. київський воєвода Ян Тишкевич фундує єзуїтам костюл і колегіум. Останній реально розпочав навчальний процес вже 1647 р.

⁹ Варіант – «завзято».

¹⁰ Варіант – «дає ім'я».

¹¹ Варіант – «дисципліни».

було, звичайно їм король, завжди по закінченню війни, певну якусь суму готівкою для поправлення зброї¹ дарує².

Але, повернувшись майже додому³, на захід від Київського, є ВОЛИНСЬКЕ воєводство, яке на два великих повіти поділяється – Кременецький та Луцький⁴. Має сенаторів трьох – воєводу⁵ та каштеляна⁶ волинських та єпископа луцького⁷, який кафедру свою з капітулою в замку міста має⁸. Там само Товариство Ісусове Кліриків колегіум для студентів [тримає]. У місті ж самому – єпископ руський⁹. Також, не дуже звідти далеко, є місто Володимир¹⁰, у якому так само руський єпископ осідок свій має, він юрисдикцію на розлоному обшарі здійснює. Іншими містами є Грубешов¹¹, Сокаль¹² – культом чудесної ікони Доброї Діви Марії славний, бо зазвичай великий людей наплив завжди буває задля виконання обітниць. Пошануванням [ікони] завідують святі благочесні мужі св.Франциска, котрі у

¹ Контекстний варіант – «на армату».

² У 2-му виданні Старовольського з'являється дописка «[і] щоб більшу кількість війська набирали».

³ Тут автор нагадує, що сам походить з сусіднього з Волинським Брестського воєводства (причому рідні йому Пружани – це містечко на самому кордоні з Волинню).

⁴ Старовольський проминув ще *володимирський повіт* з центром у Володимирі-Волинському.

⁵ 34-й за списком сенаторів (17-й у світській частині).

⁶ 3 каштелянів «великих», 51-й за списком сенаторів (на час 1-го видання), 52-й (2-го).

⁷ 10-й за списком сенаторів.

⁸ Уперше Луцьк став резиденцією католицького єпископа у 1404 р., 1427 р. після утворення (1425 р.) об'єднаної діоцезії луцької та володимирської сюди з Володимира-Волинського (де окремий католицький єпископ перебував з 1375 р.) перейшла резиденція біскупа. Під кафедральним собором тут розміється костіол святої Трійці. Єзуїтський колегіум у Луцьку закладено 1604 р.

⁹ Православне луцьке єпископство знане з XIII ст.

¹⁰ *Володимир-Волинський* – нині райцентр Волинської обл.

¹¹ Нині *Hrubieszów* у Польщі.

¹² *Сокаль* – райцентр Львівської обл.

просторіччі Бернардинами звуться¹. Вони ж на острові ріки Буг найпишніший храм, гідний божої милостині, та монастир оборонний міцний, через побоювання ворога, кілька років тому збудували. Храм цей цілком найпрекраснішим живописом, посудом срібним та золотим, покроями священними, дорогоцінним камінням орнаментованими на подив, за короткий час прикрашено. Далі йдуть Чорторийськ², Олеск³, Крилів⁴, Броди⁵, Олика⁶, міста славні та замками найукріпленішими примітні⁷. Потім Кременець⁸ – повіту столиця з фортецею, на скелі найвищій поставлений. Далі Вишнівець⁹, Заслав¹⁰,

¹ Бернардинів запросив до Соколя 1599 р., коли їм збудував і костюл (освячений 1611 р.), і монастир на острівці на Зах.Бугі, єпископ холмський Станіслав Гомолінський.

² *Старий Чорторийськ* – село Маневицького р-ну Волинської обл.

³ *Олеско* – містечко Буського р-ну Львівської обл.

⁴ Нині *Kryłów* у Польщі.

⁵ *Броди* – райцентр Львівської обл.

⁶ *Олика* – містечко Ківерцівського р-ну Волинської обл.

⁷ У 2-му виданні після цього додано інформації про Броди з поблизьким підгорецьким палацом С.Конецьпольського та Олику А.С.Радзівіла: *«Місто Броди Станіславом Конецьпольським, каштеляном краківським та гетьманом великим коронним, оздоблене є визначною фортецею, костюлом колегіатським та гімназією громадською. Недалеко звідти звертає увагу палац підгорецький з парком та чудовими фонтанами. Також і князь Станіслав Радзівіл, канцлер великий литовський, у цьому воеводстві місто своє, Олику, надзвичайно уславив замком дуже укріпленим, вельми гарним костюлом колегіатським, начинням золотим обдарованим, і голосною за наших часів академією корисних наук»*. Зауважимо, що Броди, засновані 1584 р. Станіславом Жолкевським, у 1610 р., по шлюбі з його дочкою, отримав у власність С.Конецьпольський, який у 1630-х роках звів тут укріплення за найсучаснішими взірцями. Палац-замок у Підгір'ях збудовано у 1635-1640 рр. Замок в Олиці – з 1589 р. центру ординації – зведено на рубежі XVI-XVII ст. Альбрехт Станіслав Радзівіл також укріпив місто, збудував барочний костюл-колегіату (1635-1640 рр.) та заклав т.зв. Академію (в 1638 р.).

⁸ *Кременець* – райцентр Тернопільської обл.

⁹ *Вишнівець* – містечко Збаразького р-ну Тернопільської обл.

¹⁰ *Ізяслав* – райцентр Хмельницької обл.

Костянтинів¹, Базалія², Дубно³, Острог⁴, Збараж⁵, повсюдно замки найукріпленіші та найприкрашеніші мають, оскільки кожен окремо найстаровинніших князів руських осідок знатний та домашнє вогнище. І Острог же з боку одного (хоча трохи відлеглий) Дермань, монастир руський прекрасніший має⁶, у якому уставу св.Василія монахи, під власним ігуменом у схизмі⁷ від церкви римської живуть та мають володіння розлогі. З іншого боку – Межиріч⁸, містечко найукріпленіше. У ньому Францисканській громаді останній з роду – Януш, князь Острозький⁹, каштелян краківський, з витратами, як точно кажуть, королівськими, храм та монастир збудував. У місті ж самому [Острозі] племінниця його¹⁰, нещодавно, Ігнатіан Товариству Кліриків колегіум для навчання юнацтва та храм найпишніший звела, у якому кістки чоловіка свого Кароля Ходкевича¹¹, мужа незрівняних воєнних чеснот, зі сльозами¹ поховала.

¹ *Старокостянтинів* – райцентр Хмельницької обл.

² *Базалія* – містечко Теофіпольського р-ну Хмельницької обл.

³ *Дубно* – райцентр Рівненської обл.

⁴ *Острог* – райцентр Рівненської обл.

⁵ *Збараж* – райцентр Тернопільської обл.

⁶ Цей монастир також фундація Острозьких.

⁷ =в розколі.

⁸ *Межиріч* – нині село Острозького р-ну Рівненської обл. (існують ще Великі Межирічі (до 1965 – Межирічі) – село Корецького р-ну Рівненської обл., але тут мова явно про острозький Межиріч). Згаданий нижче укріплений монастир францисканців зведено на початку XVII ст. (костьол у 1606 р.).

⁹ *Острозький Януш* (1554-1620) – останній представник чоловічої лінії цього могутнього князівського роду, волинський воєвода (1585-1593) та краківський каштелян (з 1593).

¹⁰ *Острозька Анна-Алоїза* († 1654) – остання з кн.Острозьких, відома як фанатична католичка, руйнівниця православних інституцій Острога (в т.ч. Острозької академії).

¹¹ *Ходкевич Ян Кароль* (1560-1621) – гетьман великий литовський, герой Хотинської війни 1621 р. Восени 1622 р. його тіло було перепоховане дружиною у кафедральному костьолі Острога, а в

Далі ж БЕЛЗЬКЕ воєводство Львівському повіту та землі Холмській сусіднє, у середині майжеЧервоної Русі² розляглося, з містом своїм між болотами розташованим (де брати-домінікани храмом найдавнішим володіють³) та від того однойменних двох сенаторів має – воєводу⁴ та каштеляна⁵ белзьких. Поділяється зручно на чотири повіти – Белзький, Бузький, Городельський та Грабовецький, у яких так чисельні міські поселення та села; але ці вищезгадані чотири, оскільки є своїх повітів столицями, то й кращі за інші, за оцінками, замки свої, з укріпленнями приєднаними, мають⁶.

Останнє місце земля Холмська займає, між Люблінським воєводством та Литви кордоном розложена, вона на Волинь, з боку східного, дивиться. Місто саме Холм⁷ двох єпископів має – одного католицького, чия кафедра не так давно до Красноставу⁸ перенесена була, та другого, руського, який там само продовжує

1627 р. перенесене до новозбудованої каплиці при костьолі єзуїтів в Острозі, про що і згадує Старовольський.

¹ Варіант – «*скорботою*».

² Специфічний авторський термін «*майжеЧервона Русь*», якщо це не друкарська помилка, підкреслює межовість/ прикордонність цієї території.

³ Мова йде про домініканський монастир у Белзі закладений 1394 р. князем мазовецьким та белзьким Земовітом IV. Після II світової війни в руїнах.

⁴ 39-й за загальним списком сенаторів.

⁵ 72-й за загальним списком сенаторів (1-е видання), 74-й (2-е видання).

⁶ *Белз* – нині місто Сокальського району Львівської області; *Буськ* (раніше Бузьк) – райцентр Львівської обл.; *Городля* (Horodło) – містечко в Польщі неподалік Грубешова; *Грабовець* (Grabowiec) – містечко в Польщі між Грубешовом та Замостям. Існував ще *любачівський повіт* Белзького воєводства (м. *Любачів* (Lubaczów) нині також на теренах Польщі), не згаданий Старовольським (зрештою Любачів, заснований 1214 р. польськими князями, здається, не належав до простору давньоруської спадщини).

⁷ *Холм* (Chełm) – нині місто в Польщі.

⁸ *Красностав* (Krasnystaw) – нині місто в Польщі (на захід від Холма).

перебувати і храм свій кафедральний тримає¹. Отже, на два повіти поділена – Холмський, зрозуміло, та Красноставський, двох сенаторів має – єпископа² та каштеляна³ холмських. Поселення кращі то сам Холм, Рожана⁴, Влодава⁵, Красностав, при Вепрі річці розташований, де є і кафедра єпископа і замок-палац, сучасної архітектури. Той божої пам'яті архієпископ Максиміліан⁶, коли до Польського королівства, небагатьма нерозважно прикликаний, з військом ворожим прибув, Яном Замойським⁷ розгромлений [був], [і тоді це місто] обрали, щоб тримати його під арештом. Той же вищезгаданий Замойський, майже зовсім по сусідству, тоді місто найукріпленіше Замостя⁸ в селі своєму спадковому заклав та захисні споруди, рови, вали та укріплення, за мистецтвом сучасної геометрії, зміцнив⁹. А в

¹ Холмське єпископство католицьке (з резиденцією єпископа в Красноставі) існувало з 1490 р., православне – з часів Галицького князівства.

² 14-й за списком сенаторів.

³ З каштелянів «менших», 103-й за загальним списком сенаторів (1-е видання), 105-й (2-е видання).

⁴ *Ружана* (Różana) – село біля Замостя.

⁵ *Влодава* (Włodawa) – нині місто в Польщі (межує з Шацьким районом Волинської області).

⁶ *Максиміліан Габсбург* (1558-1618) – австрійський архієпископ, претендент на польську корону, 1588 р. здійснив спробу силою захопити престол, але був розгромлений Я.Замойським у битві під Бичиною (на Холмщині). До укладення Битомського договору в 1589 р. та зречення Максиміліана від польського престолу австрійця утримували в замку Красноставу.

⁷ *Замойський Ян* (1542-1605) – канцлер та гетьман великий коронний, походив з Холмщини.

⁸ *Замостя* (Zamość) – нині місто в Польщі. Воно було одним з небагатьох в Європі реалізованих проектів ренесансного ідеального міста. Його лише за кільканадцять років (з 1580-х до початку 1600-х рр.) на кошти Я.Замойського збудував італійський архітектор Бернардо Морандо.

⁹ Варіант – «з усіх боків оточив окопами».

ньому храм каноніків (котрих декан увінчаний інфулою¹) для вищого Божого благочестя найпишніший звів, усі потреби його найзадовільніше обдарувавши. І як найбільший місцевих шляхетних² вихователів, наукам³ усім та освіченості⁴ батько, запросив Кракова мужів найвченіших Академію⁵ закладати і не Замостю лише своєму, але навіть цілій Русі Муз блиск⁶ представити⁷. Зусібіч є також не гідні зневаги поселення, як Щебжешин⁸, Томашов⁹, Крешов¹⁰, інших чимало, але усі майже до володінь Замостя відносяться¹¹, де й сади найкультурніші, і рибні ставки¹², і різних тварин заповідники, і заліза рудні¹ там і

¹ *Инфула* – митра, у давнину священна пов'язка на голові з червоної або білої вовни у жерців; символ святості.

² Варіант – «вільних».

³ Варіант – «мистецтвом».

⁴ Варіант – «витонченості».

⁵ *Замойську Академію* закладено 1595 р., це був перший вищий навчальний заклад «для Русі», причому саме особиста активність Я.Замойського визначила рішення відкрити університет у Замості (а не, як пропонувалось іншими, у звичному культурному центрі регіону – Львові).

⁶ Варіанти – «славу; велич; пишність».

⁷ У 2-му виданні після цього додано: «Додала пізніше колегіум священників та семінарію кліриків Катерина Острозька, жінка Томаша Замойського, канцлера коронного, примноживши таким чином значно кількість професорів та каноніків». Згаданий *Томаш Замойський* (1594-1638) – єдиний син гетьмана Я.Замойського, канцлер великий коронний (з 1635, до того з 1628 – підканцлер коронний), воевода подільський з 1618 р., київський – з 1619 р.

⁸ *Щебжешин* (Szczebrzeszyn) – нині місто в Польщі (трохи на захід від Замостя). У 2-му виданні після Щебжешина додано: «*Турбін, Тарногород*». Обидва міста входили до Замойської ординації (див. нижче).

⁹ *Томашув* (Tomaszów Lub.) – нині місто в Польщі (на схід від Замостя, недалеко українського м.Рава Руска).

¹⁰ *Крешув* (Krzeszów) – містечко належне до Замойської ординації.

¹¹ Себо до т.зв. *Замойської ординації* – нерозподілюваного між спадкоємцями, а завжди передаваного в одні руки маєткового комплексу.

¹² Варіант – «загати».

сям бачити можна. Також подібно і в Ухані², де колись найясніший муж Миколай Данилович³, коронний підскарбій, храм найпишніший збудував та найдосконалішими іншими дарами, срібними сосудами тоді прикрасив⁴. Ще й палац той, на вигляд пишний, та із садом найчудовішим, що громадським скарбом є усієї величезної Сарматії. Але ми до Білої Русі перейдемо⁵.



¹ Дослівно – «майстерні; місця виготовлення».

² Ухань (Uchanie) – нині місто в Польщі (на схід від Замостя, недалеко Грубешова).

³ Данилович Миколай (бл.1558-1624) – західноукраїнський магнат, підскарбій великий коронний. Ухань отримав 1590 р. за дружиною – Геленою Уханською.

⁴ Будівництво пізньоренесансно-ман'єристичного костюлу в Уханях завершено бл.1625 р. У 2-му виданні кінцівка фрази незначно змінена: «...збудував і різними вельми коштовними дарами, як і срібним начинням дуже збагатив».

⁵ У 2-му виданні після цього додана інформація про Чернігівське воєводство: «Тут треба додати, як уважаємо, воєводство ЧЕРНІГІВСЬКЕ, за Дніпром розташоване, котре Владислав IV від Москви відірвавши, до Королівства Польського прилучив і окрім старост міст встановив у тому воєводстві двох сенаторів, а саме воєводу та каштеляна, призначивши їм місця у сенаті королівства; понад це, заклав у багатьох місцях численні костьоли католицькі та для навчання молоді колегіум отців Товариства Ісусова в Новгороді заснував.

Але перейдемо вже до Русі Білої, як скоро ми вже розповіли про провінцію чернігівську, що, власне, до Чорної Русі належить».

Землі Чернігово-Сіверські перейшли / повернулись під контроль польських королів під час російської Смути, юридично закріплені за Короною Полянським мирним договором з Росією 1634 р. Воєводство Чернігівське (з повітами чернігівським та новгород-сіверським) утворене, втім, лише 1645 р. Цим і обумовлена непевність Старовольського щодо її ідентичності (вже Червона чи ще Чорна Русь?). Згадані тут сенатори воєводства посідали 56-е (воєвода) та 89-е (каштелян, з каштелянств «менших») місце за загальним списком Сенату. Єзуїтська резиденція у Новгород-Сіверському закладена 1636 р.